

AZ ÁLLAM

FRANZ OPPENHEIMER

AZ ÁLLAM

Eger, 2021.

Jelen kiadás nem tartalmazza az
eredeti műben található lábjegyzeteket.

Fordította: Sebestyén Ede (Révai Kiadás, Budapest, 1912)
Az eredetivel összevetette és átdolgozta: Táborszki Bálint

A borítót és a kötetet tervezte: Táborszki Bálint

A kötetben használt betűtípusok:

DOWNCOME
MONTERRAT
Sorts Mill Goudy

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

TARTALOMJEGYZÉK

I. fejezet: Államelméletek	9
<i>Az állam szociológiai eszméje .....</i>	<i>13</i>
II. fejezet: Az állam keletkezése	18
(a) <i>A politikai és a gazdasági eszköz.....</i>	<i>20</i>
(b) <i>Állam nélküli népek: Vadászok és földművesek.....</i>	<i>22</i>
(c) <i>Az állam előtti népek: Pásztorok és vikingek.....</i>	<i>26</i>
(d) <i>Az állam keletkezése.....</i>	<i>39</i>
III. fejezet: A primitív feudális állam.....	62
(a) <i>Az uralkodás formája. ....</i>	<i>62</i>
(b) <i>Az integráció. ....</i>	<i>67</i>
(c) <i>A differenciálódás: Csoportelméletek és csoportlélektan....</i>	<i>69</i>
(d) <i>A fejlettebb primitív feudális állam .....</i>	<i>77</i>
IV. fejezet: A tengeri állam	88
(a) <i>Az államok előtti kereskedelem .....</i>	<i>89</i>
(b) <i>A kereskedelem és a kezdetleges állam .....</i>	<i>99</i>
(c) <i>A tengeri állam keletkezése.....</i>	<i>103</i>
(d) <i>A tengeri állam lényege és gondja .....</i>	<i>114</i>

V. fejezet: <u>A</u> feudális állam kifejlődése.....	127
(a) A nagybirtok keletkezése	127
(b) A központi hatalom a primitív feudális államban.....	133
(c) A primitív feudális állam politikai és társadalmi tagoltsága.....	139
(d) Az etnikai összeolvadás.....	155
(e) A kifejlődött feudális állam	161
VI. fejezet: <u>Az</u> alkotmányos állam kifejlődése	166
(a) A parasztság felszabadítása	168
(b) Az iparváros keletkezése.....	171
(c) A pénzgazdaság hatásai	175
(d) A modern alkotmányos állam.	184
VII. fejezet: <u>Az</u> állam fejlődésének iránya	194

I. FEJEZET

ÁLLAMELMÉLETEK

Az a tanulmány, amelyet itt a nyilvánosságnak átadok, az állammal kizárólag szociológiai, tehát ahogyan én értem a szót, egyszerre történelemfilozófiai és gazdaságelméleti nézőpontból foglalkozik, s a jogi nézőpontot nem veszi figyelembe. A célunk végigkövetni az Államot annak társadalomlélektani eredetétől egészen a modern alkotmányos államig és megkísérelni, hogy ennek alapján megalapozott prognózist állapítsunk meg a jövőben való továbbfejlődéséről. Mivel csak az Állam belső, esszenciális lényegét követjük nyomon, nem kell törődnünk azzal, hogy milyen külső jogi formák között játszódik le nemzetközi és nemzeti léte. E tanulmány, röviden, hozzájárulás az Állam kifejlődésének filozófiájához; de csupán abban a mértékben, amennyiben az itt végigkövetett fejlődés törvényének általános formája befolyásolja az összes modern államformára jellemző társadalmi problémákat.

Vizsgálódásunk korlátainak tudatában eleve kizárunk tehát értekezésünkben mindenféle közjogi elmélkedést. A konvencionális államelméletek futó áttekintése is bemutatja, hogy az Állam keletkezésére, lényegére és céljára nézve semmiféle felvilágosítást sem várhatunk tőlük. A közjogi elméletek bemutatják a legvégső szélsőségek közbeeső összes árnyalatait. Rousseau az Államot társadalmi szerződésből, Carey pedig egy rablóbandától származtatja; Platón és Karl Marx követői mindenhatónak vallják és a polgárok abszolút urává teszik meg minden gazdasági és politikai viszonylatban, sőt Platón még a szexuális kapcsolatokat is Államilag kívánja szabályozni. A Manchester iskola liberalizmusa azonban a másik végletig megy és azt kívánja, hogy az Állam kizárólag a szükséges rendőri funkciót lássa el, így logikailag egy tudományos anarchiát eredményezne, ami teljességgel eltörölné az Államot. Minden kísérlet kilátástalan tehát, amely ezekből az egymást kizáró irányokból próbál megállapítani egy rögzített elvet vagy megalkotni egy kielégítő elméletet az Állam valódi lényegéről.

Az Államról szóló elméleteknek e kiengesztelhetetlen ellentétessége azzal magyarázható, hogy egyikük sem szociológiai nézőpontból ered. Azonban az Állam egy egyetemes történelmi jelenség, s lényegét csak széles körű, egyetemes történelmi szemlélődéssel érthetjük meg. Erre az útra, a tudomány igazi útjára eddig a szociológián kívül egyetlen államvizsgálat sem lépett. Eleddig

mindegyik elmélet osztályelmélet volt. Hogy valamelyest előre jelezzük a kutatásaink kimenetelét, minden Állam osztályállam és minden államelmélet osztályelmélet volt és maradt.

Egy osztályelmélet azonban szükségszerűen nem a kutató értelem eredménye, hanem a vágyé és az akaraté. Az érveit nem az igazság bizonyításához használják, hanem fegyverként az anyagi érdekekért való harcban. Az eredmény tehát nem tudomány, hanem tudatlanság. Az Állam megértéséből így megérthetjük az államelméletek lényegét, de az államelméletek megértése alapján sohasem foghatjuk fel az Állam lényegét.

Állapítsuk meg tehát elsősorban az Államról az osztályelméletek áttekintésével azt, hogy mi nem: Az Állam nem a csatlakozás szükségességéből támadt, mint Platón mondja; nem természeti képződmény, mint Arisztotelész állította, és főképpen nem azonos az eredete, mint Ancillon hiszi, a nyelv eredetével; teljesen helytelen azon feltevése, hogy „miként a nyelvek maguktól támadtak és fejlődtek az embernek abból a szükségérzetéből és képességéből, hogy gondolatait és érzéseit közölje, az Államok is a társulás szükségességéből és ösztönéből fejlődtek ki”; azt sem mondhatjuk az Államról, hogy több tűzhelynek és a hozzátartozóknak szuverén hatalommal való jogi kormányzása, mint Bodin véli; nem is azért keletkezett az Állam, hogy véget vessen a *bellum omnium contra omnes*nek, mint Hobbes és utána oly sokan hitték;

épp oly kevésbé egy társadalmi szerződés eredménye, mint már jóval Rousseau előtt Grotius, Spinoza és Locke el akarták hitetni; az Állam talán „eszköz a tiszta ember egy nemzetben való, egyenletes kifejlődése nagyszerű céljának szolgálatában”, ahogy Fichte állította, de bizonyos, hogy az Államnak nem az a célja, nem erre a célra keletkezett, és nem is ebből a célból tartják fenn; az Állam nem is az az abszolút valami, aminek Schelling keresztelte, tehát épp oly kevésbé „az erkölcsi eszme valósága, az erkölcsi szellem, mint a nyilvánvaló, saját magában érthető, lényegbeli akarata, amely gondolkodik és tud s azt, amit tud, végre is hajtja”, mint Hegel épp oly szépen, mint érthetően kifejti.

Nem fogadhatjuk el azt sem, amit Stahl mond, aki az Államot „az emberi közösség erkölcsi birodalmának” ítéli, amely, „ha mélyebben nézzük, isteni intézmény”. Nem érthetünk egyet Marcus Tullius Ciceróval sem, aki azt kérde: mi volna hát az Állam, ha nem jogi társaság? Még kevésbé követőjével, Savignyvel, aki „az államalakulásban a jogképzés egy nemét, egyáltalán a legfőbb jogalkotást” látja és az Államot magát mint „a nép megtestesülése” állítja elének. Bluntschli az Államot „népszemélyiség”-nek tekinti és megnyitja azoknak az elméleti tudósoknak a sorát, akik az Államot, vagy a társadalmat, vagy a kettőnek bárhogy létrejött keverékét „Überorganismus”-nak jelentik ki, amely fölfogás épp oly ke-

véssé helytálló, mint Maine-é, hogy az Állam a saját tagjai: nemzetségek, ágak és törzsek útján a családból fejlődött ki. Szövetségnek sem mondhatjuk az államot, mint ahogy Jellinek jogtudós teszi; az öreg Böhmer azonban, aki azt mondta, hogy „a birodalmaknak eredete és lényege erőszakban és hatalmi kényszerben keresendő,” nagyon közel járt az igazsághoz; mégis zsákutcába került Carey, amikor az Államot egy rablóbanda alapításának képzelte, amely a nép fejére nőtt. E megjegyzések egyike-másikában van ugyan több-kevesebb igazság, de egészen kimerítőnek egyik sem bizonyult, sőt a legtöbb teljesen hamis.

AZ ÁLLAM SZOCIOLÓGIAI ESZMÉJE

Mi tehát az Állam, mint szociológiai fogalom? Az Állam, genezisében teljesen, létének első szakaszaiban pedig lényegében és szinte teljesen egy olyan társadalmi intézmény, amelyet egy győztes embercsoport kényszerített egy legyőzötte azzal az egyetlen céllal, hogy szabályozza a legyőzötteken való uralmát és biztosítsa önmagát a belső lázadások és a külső támadások ellen. Teleológiai szempontból az uralomnak nincs más végső törekvése, mint a legyőzöttek gazdasági kizsákmányolása.

A világtörténelem egyetlen primitív „állama” sem keletkezett másképpen; ha megbízható hagyományok másképpen mesélik, többnyire két teljesen kifejlődött primitív államnak egyetlen bonyolult szervezetté való összeolvadásáról van szó, vagy pedig azokról a bárányokról szóló mesének az emberi változatáról, amelyek a medvét választották királynak, hogy megvédje őket a farkastól. Az Állam formája és tartalma azonban ebben az utóbbi esetben is pontosan ugyanazzá változott, mint azokban az államokban, ahol semmi sem avatkozott közbe és közvetlenül „farkasállamok” lettek.

Még az a kevés történelmi ismeret is elegendő általános tételünk bizonyítására, amire fiatalkorunkban tanítanak bennünket. Mindenütt egy harcias, vad törzs támadja meg egy kevésbé harcias nép határait, nemesi osztálynak nyilvánítja magát és megalapítja a maga Államát. Mezopotámiában az egyik hullám a másikat, az egyik állam a másikat követi: babiloniak, amoriták, asszírok, arabok, médek, perzsák, macedónok, pártusok, mongolok, szeldzsukok, tatárok, törökök; a Nílus mentén a hükszoszok, nubiaiak, perzsák, görögök, rómaiak, arabok, törökök; Hellaszban a dór államok, mint tipikus példa; Itáliában a rómaiak, keleti gótok, longobárdok, frankok, németek; Spanyolországban karthágóiak, rómaiak, nyugati gótok, arabok; Galliában rómaiak, frankok, burgundok, normannok; Britanniában szászok és normannok. Indi-

ában a harcias vad törzsek egyik hulláma követte a másikat és söpört át az országon egészen az Indiai-óceán szigeteiig. Kínában úgyszintén. Az európai gyarmatokban is ugyanezt a típust leljük mindenütt, ahol csak letelepedett népeket találtak, mint például Dél-Amerikában és Mexikóban. Ahol azonban hiányzik ez az elem, ahol csak nomád vadászok tanyáznak, akiket megsemmisíteni lehet, de meghódítani nem, ott úgy segítenek a bajon, hogy messze földről importálják a kizsákmányolandó, munkára kényszerítendő embertömegeket, így megjelenik a rabszolga-kereskedelem.

Csak azok az európai gyarmatok látszanak kivételeknek, amelyekben megtiltották a letelepült ősi lakosság csekély számának rabszolgákkal való pótlását. Egyikük, az Egyesült Államok, a világtörténelem leghatalmasabb államai közé tartozik. A kivétel magyarázata: a kizsákmányolandó, robotot végző embertömegek *magukat importálják*, tömegesen vándorolván ki olyan primitív vagy magasabb fejlődési szinten álló államokból, ahol a kizsákmányolás elviselhetetlenné fajult, a költözködés szabadsága azonban megadatott. Itt tehát úgyszólván külföldi járványfészkekből eredő tömeges fertőzés történt, amelyben az idegen országok fertőzöttjei hozzák be az „államiságot”. Amelyik gyarmatokban viszont a bevándorlás, akár a költözködést megdrágító rendkívüli távolság, akár korlátozó intézkedések miatt nagyon cse-

kély, ott már az állami fejlődés azon végső céljához közeledünk, amelyet manapság szükségképpen eljövendőnek és finálénak ismerünk el, amelynek azonban még nem találtuk meg a tudományos elnevezését. A fejlődés dialektikájában a mennyiségváltozás ismét átcsapott a minőségi változásba: a régi forma új tartalommal telt meg. Még mindig van egyfajta „Állam”, amely nagy embertömeg társadalmi együttélésének kényszerítő hatalmi eszközökkel biztosított szabályozását mutatja, de nem a régebbi értelemben vett „Állam”, nem egy társadalmi csoportnak egy másik által való politikai leigázásának és gazdasági kizsákmányolásának eszköze, nem „osztályállam”, hanem olyan állapot, amely mintha valóban egy „társadalmi szerződés” alapján támadt volna. Megközelítik ezt az állapotot az ausztráliai gyarmatok (a kanak népet félig meddig rabszolgaságban tartó feudális Queensland kivételével) és csaknem teljesen elérték Új-Zélandban.

Amíg nincs általános megállapodás a történelmi államok vagy a szociológiai értelemben vett „Állam” eredetéről és lényegéről, addig hiába igyekszünk ezeknek a legkifejlettebb közösségeknek új nevet adni. Minden tiltakozásunk ellenére államnak fogják nevezni ezután is, már csak a fogalmak örömteli összezavarásáért. E tanulmányban azonban adjunk új nevet az új fogalomnak: a *szabad polgári egyesülést*.

A múlt és a jelen államainak egyetemes áttekintését még ki kellene egészíteni, ha helyünk lenne hozzá, az etnológiai tények megvizsgálásával azoknál az államoknál, amelyek nem jutottak be a jogtalanul úgynevezett „világtörténelem” keretei közé. Biztosíthatjuk az olvasót, hogy általános szabályunk alól itt sincs kivétel. A maláji félszigeten és „Afrika nagy szociológiai laboratóriumában” is, egyáltalán mindenütt, ahol a néptörzsek fejlődése már elérte magasabb rendű alakját, az Állam az egyik embercsoportnak a másik által való leigázása útján keletkezett. Létének oka, alapvető igazolása a leigázottak kizsákmányolásában keresendő.

Ez az eddigi, összefoglaló áttekintés bizonyoságául szolgálhat a felvázolt premisszánknak. Ennek a kutatásnak az úttörője, akinek mindenki közül a legnagyobb hálaival tartozunk, Ludwig Gumplowicz professzor, a gráci jogász és szociológus, aki egy maga által választott, bátor halállal koronázott meg egy bátor életet. Az emberiség szenvedése mentén tehát fellelhetjük az utat, amelyet az Állam maga mögött hagyott a korokon átívelő fejlődése során: most ezt fogjuk végigkövetni a kezdetleges hódító államtól ezer átmeneten keresztül a „szabad polgári egyesülésig”.

III. FEJEZET

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSE

Egyetlenegy erő mozgat minden életet; egyetlenegy erő fejlesztette ki abból a magányos sejtéből, abból az ősidők forró óceánjában kisarjazott fehérjéből egészen a gerinces állatig, az emberig. Ez az erő – Lippert szerint – az „életről való gondoskodás” ösztöne, amelyet „éhség és szerelem” serkent. Az ember esetén azonban a filozófia is csatlakozott az erők játékához, hogy ezután az „éhséggel és szerelemmel együtt összetartsa az emberi világ struktúráját”. Persze ez a filozófia, Schopenhauer „képze” a forrásánál lényegében nem egyéb, mint az életről való gondoskodás alkotása, amit Schopenhauer „akarat”-nak nevez; a világban való tájékozódás szerve, egy fegyver a létért való küzdelemben. Mégis, az okság iránti vágyban a társadalmi történések önálló erejére, a szociológiai fejlődés folyamatának alkotó társára fogunk ráismerni. Ez az ösztön az emberi társadalom első kezdetein óriási erővel működik és a babonának sokszor igen bizarr

képzeiteiben tombolja ki magát, amely logikus következtetések, de a víz és a levegő, a föld és a tűz, az állatok és a növények felületes szemlélése folytán egész sereg jó és gonosz szellemet tétélez fel; csak jóval később, az újkorban, amelyet csak kevés nép ér el, üti fel a fejét az okság iránti vágy újabb hajtása, a tudomány, mint a tények tökéletesebb szemlélésének logikai eredménye, amelynek feladata, hogy kigyomlája a mélyen begyökerezett, az ember egész lelkén elhatalmasodott babonának számtalan dudváját.

Bármily erővel lép is fel azonban – főleg az „extázis” pillanataiban – a történelmet mozgató babona, bármily erővel is tud hatni nyugalmas időben az emberi együttélés alakulataira, a fejlődés legfőbb ereje mégis az életszükségletek maradnak, amik arra kényszerítik az embert, hogy magának és hozzátartozóinak táplálékot, ruházatot és menedéket szerezzen; a legfőbb erő tehát mégis a „gazdasági” ösztön. A történelem fejlődésének szociológiai (tehát szociálpszichológiai) áttekintése csak úgy történhet, hogy figyelemmel kísérjük a gazdasági szükségletek kielégítésének módszereit mindenkori fejlődésükben és az oksági impulzust annak megfelelő helyén kezeljük.

(A)

A POLITIKAI ÉS A GAZDASÁGI ESZKÖZ

Két teljesen ellentétes eszköz van, amellyel az ember, akit az élet fenntartásával kapcsolatos gondok zaklatnak, hozzájuthat szükségletei kielégítésének eszközeihez: a munka és a rablás, saját munkája, vagy mások munkája eredményének erőszakos eltulajdonítása. Rablás! Erőszakos eltulajdonítás! Nekünk, egy fejlett, a tulajdon szentségére épült civilizáció embereinek ez a két fogalom a bűnözést és a fegyházat juttatja eszünkbe, és nem tudunk megszabadulni e gondolattól akkor sem, ha meggyőződünk róla, hogy a szárazföldi és tengeri rablás, kezdetleges életviszonyok közt a hadviselés mellett, amely sokáig szintén csak szervezett, tömeges rablás volt, a legeslegelőkelőbb foglalkozásszámba ment. Ebből az okból, és azért is, hogy a további vizsgálódáshoz e ropant fontos ellentétre rövid, világos, élesen eltérő fogalomneveket találjak, az ember munkáját és mások munkájával való ekvivalens kicserélését „*gazdasági eszköznek*”, mások munkájának ellenérték nélküli eltulajdonítását pedig a szükségletkielégítés „*politikai eszközének*” keresztelelem el.

Ez a gondolat éppen nem új: a történelemfilozófusok régóta érezték ezt az ellentétet és igyekeztek is valahogy megfogalmazni azt. Ezek közül a megfogalmazások

közül azonban egyik sem viszi teljesen keresztül ezt a gondolatot; sehol sem nyilvánul meg tisztán az a megismerés és meghatározás, hogy az ellentét csak az *eszközökben* mutatkozik, amelyekkel *ugyanazt a célt*: gazdasági élvezeti cikkek megszerzését lehet elérni. Pedig a dolognak éppen ez a lényege. Megfigyelhetjük olyan kiváló gondolkodónál is, mint Marx, hogy milyen fogalomzavart okozhat, ha nem különböztetjük meg szigorúan a gazdasági célt a gazdasági eszköztől. Mindazok a tévedések, amelyek e nagyszerű elméletet utóbb annyira eltérítették az igazságtól, kizárólag a gazdasági szükséglet kielégítésének célját és eszközét összetévesztő gondolatvezetésben gyökereztek, ami Marxot arra készítette, hogy a rabszolgaságot „gazdasági kategóriának”, az erőszakot pedig „gazdasági eleven erőnek” mondja; féligazságok, amelyek veszedelmesebbek a teljes valótlanságoknál, mert nehezebben lehet felismeri őket és alig adnak módot a hibás következtetések elkerülésére.

Mivel azonban mi az egy célt szolgáló két eszközt szigorúan elkülönítjük egymástól, sikerülni fog minden tévedéstől megmenekülnünk; kezünkben van az Állam keletkezése, lényege és rendeltetése megismerésének, és mivel máig mindenféle világtörténelem csupán államok története volt, a világtörténelem megértésének kulcsa is. Minden világtörténelemnek, egészen máig, napjainkig s a mi büszke civilizációnkig csak egyetlen tartalma volt és lesz is mindaddig, míg a szabad polgári egyesülésig fel

nem küzdöttük magunkat: nevezetesen a gazdasági és a politikai eszköz harca.

(B)

ÁLLAM NÉLKÜLI NÉPEK: VADÁSZOK ÉS FÖLDMŰVESEK

Az Állam a politikai eszköz szervezete. Nem jöhet létre tehát addig, míg a gazdasági eszköz a szükségletkielégítési dolgok bizonyos mennyiségét elő nem állította, amelyet háborús rablással el lehet tulajdonítani. Nincs is államuk a kezdetleges vadásznépeknek, sőt a fejlettebb vadásznépek is csak úgy juthatnak el hozzá, ha szomszédságukban fejlettebb gazdasági szervezeteket találnak, amelyeket meg tudnak hódítani. A kezdetleges vadásznépek mind gyakorlatilag anarchiában élnek.

Grosse írja általánosságban róluk:

Mivel lényeges vagyonkülönbség nincsen közöttük, az osztálykülönbség keletkezésének mozgató ereje hiányzik. Az egy törzshöz tartozó felnőtt férfiak rendszerint mind egyenlő jogúak. Az öregeknek bizonyos tekintélyt biztosítanak gazdag tapasztalataik, de azért senki sem érzi magát velük szemben engedelmességre kötelezve. Ahol el is ismernek törzsfőnököt, mint a botokudoknál, Közép-Kaliforniában, a vedda és minkopie törzsekénél, a főnök hatalma ott is rendkívül csekély. A

törzsfőnökeknek nincs módjában, hogy kívánságait a nép akarata ellenére is keresztülvigye. De a legtöbb vadásznépnek egyáltalában nincs is törzsfőnöke. Az egész férfitársadalom egy homogén, differenciálatlan tömeg, amelyből csak azok emelkednek ki, akiket bűvös erejűeknek tartanak.

Nyoma sincs tehát valamely államelmélet szerint való „államiság”-nak, még kevésbé a „szociológiai állameszme” érvényesülésének.

A primitív földműves népek társadalmi alakulata is alig hasonlít jobban az „állam”-hoz, mint a vadásztörzseké. Ahol a földet túró paraszt szabad, ott nincs még állam. Az eke mindig a magasabb gazdasági állapotnak a jele, amely csak egy államban található, a jobbágy-rabszolgákkal dolgozó nagybirtokoknál. Egymástól elszigetelve, messze egyes tanyákra vagy falvakra szétszórva, föld- és határvkérdésekből támadt viszálykodások révén szétforgácsolva, legjobban esetben is laza szövetségben élnek, amelyet alig-alig tart össze a közös származás és közös vallás eszméje. Ritkán, talán egyszer egy esztendőben gyűlnek csak össze, hogy őseik emlékezetét vagy törzsisgenségüket ünnepelejk. Olyan tekintély, aki az egész törzs fölött uralkodnék, nincs közöttük. Az egyes falvak vagy kerületek főnökei személyes kiválóságuk szerint, de leginkább aszerint, hogy mekkora bűvös erőt tulajdonítanak nekik, kisebb vagy nagyobb befolyást szereznek

a maguk szűk körén belül. Ahogyan Cunow szerint a perui földművelő parasztok az Inkák betörése előtt, úgy éltek és élnek a primitív parasztnépek mindenütt az ó és az újvilágban:

sok független, egymással viszálykodó törzs összevisszasága, amely saját határain belül ismét többkevesebb önálló, rokonsági kötelekekkel összefűzött területi szövetségre oszlik.

Ilyen társadalmi állapotban alig képzelhető el támadó céllal való harci szervezkedés; még az egyes kerületek vagy törzsek népének közös védelemre való mozgósítása is nagyon nehéz. A paraszt nem mozgékony, megáll a maga földjén, mint a gabona, amelyet elvet. Munkájánál fogva valóban a röghöz van kötve akkor is, ha a törvény hiányában joga van a szabad mozgáshoz. És mi célja lehetne a rablóhadjáratnak ott, ahol legnagyobb részben csak parasztok laknak? Egyik paraszt a másiktól úgysem vehet el semmit, ami nem volna már úgyis meg neki. Abban a társadalomban, ahol bőségesen állnak rendelkezésre a mezőgazdasági földterületek, mindenki csak kevés munkával járul hozzá azok műveléséhez. Mindenki akkora területet foglal el, amekkorára szüksége van. Ennél több már fölösleges lenne s megszerzése kárba veszett fáradság volna, még ha gabonafölöslegét tovább is tudná tartalékolni, mint ameddig egyáltalán lehetséges a kezdetleges viszonyok között, ahol az

időjárás viszontagságai vagy az ellenséges rovarok megromlással fenyegetik. Ratzel szerint a közép-afrikai paraszt kénytelen a learatott gabona feleslegéből azonnal sört főzni, nehogy teljesen tönkremenjen!

A harcias, támadó szellem, amely a vadászt és a pásztort jellemzi, ennél fogva távol áll a primitív paraszttól; a háború semmi hasznot sem hozhat neki. Békés kedvét még az is fokozza, hogy hivatása sem edzi a harcos pályára. Ámbár erős izomzatú és szívós természetű, mozdulatai lassúak és elhatározása habozó, míg a vadászt és a pásztort foglalkozása gyorsaságra és hirtelen cselekvő elhatározásra neveli; a primitív paraszt többnyire szelídebb lelkű náluk.¹

---

¹ Ez a pszichológiai ellentmondás bár gyakran nyíltan kimondásra kerül, nem abszolút szabály. Grosse azt mondja (*Forms of the Family*, 137. o.): „A civilizáció néhány történésze szembehelyezi a parasztot a háborúskodó nomádokkal, azt állítva, hogy a parasztok békeszerető emberek. Való igaz, nem állíthatjuk azt, hogy a gazdasági életük háborúba vezet vagy háborúra tanítja őket, mint a pásztorok esetén. Ennek ellenére közöttük is megellelhetők a leginkább háborúskodó és a legkegyetlenebb népek. A Bismarck-szigetek vad kannibáljai, a vérszomjas vitiánjai, Dahomey és Ashanti embermészárosai – mindannyian 'békés' földművelést végeznek; és ha más parasztok nem ennyire rosszak, úgy tűnik, hogy az elsöprő többség hajlamai minimum megkérdőjelezhetőek.”

Röviden: a parasztok gazdasági és társadalmi viszonyai nem ismerik azt a differenciálódást, amely az integrálódás fejlettebb formái felé törne, a szomszéd népek fegyveres leigázásának sem ösztönzője, sem lehetősége nincs meg, és így „állam” sohasem alakulhat ki és nem is volt soha. Ha kívülről, más táplálkozási viszonyok között élő csoportok részéről nem hatott volna rá kényszerítő biztatás, a primitív paraszt sohasem fedezte volna fel az államot.

(C)

AZ ÁLLAM ELŐTTI NÉPEK: PÁSZTOROK ÉS VIKINGEK

Ezzel ellentétben a pásztornépeknél, még az izoláltan élőknel is, az államképződés elemeinek egész sorát találhatjuk, és a fejlettebb pásztornépek valóban csaknem teljesen megalkották az államot, egészen a befejezettség utolsó ismertetőjeléig, amely a fogalmat modern értelemben is teljesen fedi: a zárt határu államterületen való letelepedésig.

Az egyik elem gazdasági természetű. A pásztornép életében külső gazdasági hatalom közbelépése nélkül is kifejlődhet, meglehetősen határozottsággal, a vagyon és a jövedelem differenciálódása. Ha a nyájállomány teljes

egyenlőségét vesszük is eredeti állapotnak, akkor is lehetséges, sőt bizonyos, hogy rövid idő múlva az egyik gazdagabb, a másik szegényebb lesz. A különleges ügyességű tenyésztő nyája gyorsan megnövekedik, a nagyon éber pásztor és bátor vadász pedig jobban megvédi azt a ragadozó állatok megtizedelésétől. A szerencsének is van része benne: az egyik ember pompás legelőre és egészséges vízre akad, a másiknak egész vagyonát megsemmisíti a járvány, a hózivatar vagy a szélvész.

A vagyonkülönbség mindenütt egyhamar megteremti az osztálykülönbséget. Az elszegényedett pásztor kénytelen elszegődni a gazdagon maradthoz, tehát alantasa lesz, függ tőle. Erre a jelenségre az óvilág mindhárom részében találunk bizonyítékot, ahol csak pásztorok élnek. Meitzen írja a norvégiai nomád lappokról:

Családonként elegendő volt háromszáz rénszarvas; akinek csak száza maradt, kénytelen volt a gazdag, ezerszarvasos szolgálatába lépni.

A közép-ázsiai nomádoknál szerinte:

Egy családnak háromszáz marhára van szüksége, hogy jól élhessen; száz darab már szegénységet jelent és fenyegető eladósodást. A gazda földjét a szolgának kell művelnie.

Az afrikai hottentottákról írja Ratzel:

Akinek semmije sem volt, igyekezett a gazdagokhoz elszegődni; egyetlen célja az volt, hogy marhát szerezzen.

Laveleye, aki ugyanezt írja Írországról, tovább megy s a feudális rendszer (*système féodal*) eredetét és nevét abból vezeti le, hogy gazdag emberek marhát kölcsönöztek népük szegényeinek: eszerint a „fee-od” (marha-tulajdon) volt az első kölcsön, amellyel a gazdag a szegényt, mint „saját emberét” magához kötötte mindaddig, míg adósságát le nem törlesztette.

Itt csak utalhatunk arra, hogy ezt az előbb gazdasági, azután pedig társadalmi differenciálódást mennyire segíthette elő a patriárkasággal kapcsolatos fő- és áldozópapi tiszttség a békés pásztortársadalmakban is, ha a törzs idős bölcse ügyesen ki tudta használni társai babonásságát saját nyája megnövelésére. De ez a differenciálódás, amíg a politikai eszköz bele nem avatkozott, szerény határok közt mozgott. Az ügyesség és a szorgalom nem feltétlen örökölhető tulajdonságok s a legnagyobb nyáj is szétforgácsolódik, ha sok örökös van a házban; a szerencse is szeszélyes. Napjainkban történt, hogy a leggazdagabb svédországi lapp oly gyorsan elszegényedett, hogy a kormánynak kellett gondoskodnia az eltartásáról. Mindennek révén a gazdasági és társadalmi egyenlőség eredeti állapota megközelítően mindig visszaáll. Ahogy Ratzel mondja:

Minél békésebb, eredetibb és igazibb a nomád, annál kevésbé érzi a vagyoni állapot különbözőségét. Megható az az öröm, amellyel egy régi tsaidam-mongol fejedelem átveszi hűbéresei adóját: egy marék dohányt, egy darab cukrot és huszonöt kopéket.

Csak a politikai eszköz pusztítja el végérvényesen és nagyobb mértékben ezt azt egyenlőséget:

Ahol háborút viselnek és zsákmányolnak, ott nagyobb különbségek támadnak, amelyek rabszolgák, asszonyok, fegyverek és nemes paripák birtoklásában nyilvánulnak meg.

Rabszolgák! A rabszolgaságot a nomád ember találta ki s ezzel megteremtette az Állam csíráját, az ember első gazdasági kihasználását embertársa által.

A vadász is háborúskodik és foglyokat szerez, de nem teszi rabszolgává őket, hanem megöli vagy törzsébe fogadja. Mit is kezdene a rabszolgákkal? Vadászzsákmányt még kevésbé lehet elraktározni vagy „tőkésíteni”, mint gabonát. Az a gondolat, hogy egy embert munkagéppé igázzunk le, csak olyan gazdasági fokon keletkezhetett, amelyben már bizonyos vagyonmennyiség, bizonyos tőke képződött, de csak függő helyzetben levő munkaerő segítségével lehetett megsokszorozni.

Ide akkor értek el az emberek, amikor már pásztorosorba jutottak. Egyetlen család ereje, idegen segítség nélkül, csak arra lehet elegendő, hogy egy kisebb nyáját tartson össze és megvédjen állati és emberi támadásoktól. Ameddig a politikai eszköz nem folyt be az eseményekbe, ilyen segítséget alig lehetett kapni; csak a törzs szegényei vagy idegen törzsek szökevényei vállalkoztak rá, akiket minden nagy nyájtulajdonos mellett ott találhatunk, mint védelem alatt levő, de egyúttal függő személyeket. Néha megtörtént ugyan, hogy egy egész elszegényedett pásztornép félig-meddig önkéntesen egy gazdag ember szolgálatába áll:

Egyes népek vagyonuknak megfelelő viszonyban vannak egymással: a tunguzok például, akik nagyon szegények, igyekeznek a csukcs-telepítvények közelében élni, mert a gazdag rénszarvasnyájuknál pásztorkodhatnak s munkájukat rénszarvassal fizetik. Az uráli szamojédeknek a zúrjének általi leigázását legelőik fokozatos elbitorlása követte.

Az utóbbi eset kivételével azonban, amely már nagyon állami jellegű, az a néhány munkaerő, tőke nélkül, nem volna elegendő igen nagy nyájak őrzésére. De maga a pásztorkodás is megosztásra kényszerít. A legelőket nem szabad túllegeltetni. Annak veszélye, hogy a túlle-

geltetéssel az egész állatállomány egyszerre elveszhet, abban a mértékben csökken, amint több legelőre osztják szét. A járványok, viharok stb. egy nyájnak csak egy részét pusztíthatják el; és a határon túlról betörő ellenség sem kerítheti hatalmába egyszerre az egészet. A hereróknál

minden tehetőس nyájtulajdonos a nagylegelőn kívül néhány kisebb legelőt is kénytelen tartani, ahol fivérei, közeli rokonai vagy ezek híján kipróbált, régi cselédei pásztorkodnak.

Ezért a fejlettebb nomád nép kíméli is a hadifoglyot, mert pásztor-rabszolgának használhatja. A szkíták vallásos kultuszánál még észrevehetjük a legyilkolásból a szolgaságba való átmenetet: minden száz hadifogolyból csak egyet áldoztak föl. Lippert szerint, aki e szokást följegyzi:

a kegyetlenség korlátozásának kezdete, és annak nyilvánvaló oka az, hogy a pásztornépek észreveték, milyen nagy hasznát vehetik az elfogott ellenségnek, mint rabszolgapásztoroknak.

A rabszolgáknak a pásztor törzsekbe való befogadásával az Állam lényeges elemei, az állandóan lakott és pontosan körülhatárolt terület kivételével, már kiala-

kultak; az uralkodás *formája* s az emberi munkaerő gazdasági kizsákmányolásának tartalmi kelléke adva van. A gazdasági differenciálódás és a társadalmi osztályalakulás már rohamlépésekben haladhat előre. A gazdagok nyájai, amelyeket okosan megosztottak és fegyveres pásztorok tömegével erősen őriztettek, jobban, mint a szegények a magukét, rendszerint megmaradtak eredeti nagyságukban vagy még szaporodtak is, mert a gazdag ember, aki sok rabszolga-harcost állított ki, a zsákmánynak nagyobb részét kapta, mint a szegény.

A főpapság is velük tart s így egyre szélesebb szakadék választotta el az egykor egyenlő törzstagokat, míg végül a tulajdonképpeni nemesség, gazdag pátriárkák gazdag utódai álltak szemben a közönséges parasztokkal. Lippert írja:

A vörösbőrűek között még fejlettebb korokban sem alakult ki a nemesség és rabszolgaság, s szervezetenként leginkább ebben különböznek az óvilág népeitől. Nemesség és rabszolgaság az állattenyésztő népek patriarkális földjén támadt legelőbb

Így minden fejlettebb pásztornépnél három társadalmi osztályt látunk: nemesség, szabadparasztok és rabszolgák. Mommsen szerint „a rabszolgaság minden indogermán népnél jogi intézmény volt”. S ami áll Ázsia és Afrika árja és sémita népeire és a mongolokra, ugyanaz áll a hamitákra nézve is. A Szaharának minden törzsénél

fejedelmekre, főnökökre, szabadokra és rabszolgákra oszlik a társadalom. Ugyanezt látjuk mindenütt magától értetődőleg, ahol a rabszolgaság jogi intézmény, a hova² népnél és polinéziai rokonaiknál, a „tengeri nomádoknál”. Az emberi psziché hasonló körülmények között mindenütt hasonló rendszerben jelentkezik, teljesen függetlenül a színtől és a fajtól.

A pásztor így idővel hozzászokik a háborúskodáshoz és az embernek szervilis munkagépként való kizsákmányolásához. Egész életmódja arra ösztönzi, hogy minél gyakrabban használja a politikai eszközt.

A pásztor testileg erősebb és éppen olyan ügyes és elszánt, mint a primitív vadász, aki túl rendszertelenül szerzi táplálékát ahhoz, hogy fizikailag a lehető legteljesebb mértékben kifejlődhessen. A pásztor azonban, akinek a tej állandó táplálkozási forrást biztosít, és akkor eszik húst, amikor akar, csaknem mindenütt a legerősebb természetűre nő. Ezt demonstrálja az árja lovasnomád éppúgy, mint az ázsiai vagy afrikai, például zulu marhapásztor. A pásztornép szám szerint is sokkal erősebb a vadászokénál, nem csak azért, mivel a felnőttek egy adott területen sokkal több táplálékot tudnak termelni, hanem azért is, mert a bőséges állati tej segítségével a

---

² És el kell ismerni, hogy Lippertnek ez az adata nem egészen helyes. Északnyugat-Amerika fejlettebb vadász- és halásztörzseinek van nemességük és rabszolgaságuk.

szoptatás ideje megrövidíthető, ami több szülést és több gyermek felnevelését teszi lehetővé. Az óvilág pusztái a népek igazi, túláradó anyaméheinek tekinthetők.

Sokkal több tehát a fegyverforgató harcos, mint a vadászoknál. Minden egyes ember erősebb és együttesen mégis legalább olyan mozgékonyak, sőt a lovasok összehasonlíthatatlanul mozgékonyabbak, mint egy vadász-horda. És a pompás egyének e nagy tömegét olyan szervezet köti össze, ami csak a rabszolgatartó, uralkodáshoz szokott patriárkaság alatt lehetséges; egy szervezet, amire a hivatása készítette elő és képezte ki – ami nem is hasonlítható a fiatal vadász-harcos törzsfőnöke oldalán való hanyag szolgálatához.

A vadász ugyanis legtöbb eredménnyel egyedül vagy kis csoportban vadászhat. A pásztor ellenben nagy tömeggel tart legszívesebben, amely legjobban megvédi egyes tagjait, ami minden tekintetben egy fegyveres hadjárat, és aminek pihenőhelye is minden tekintetben hadiszállássá válik. Így alakul ki egészen magától a taktika, szigorú rend és kemény fegyelem tudománya. Ahogy Ratzel mondta:

Nem tévedünk, ha a nomádok fegyelmezettségét az ősidőktől fogva egyforma sátorrendjüknek tulajdonítjuk. Mindenkinek és mindennek megvan a pontos, régen megállapított helye; ezért megy végbe olyan nagy gyorsasággal és rendben a letelepedés és a továbbköltözés, a sátortábor felállítása

és berendezése. Lehetetlen, hogy valaki parancs és nyomós ok nélkül megváltoztassa a lakóhelyét. Csak ennek a szigorú rendnek köszönhető, hogy a sátor egész tartalmával együtt egy óra alatt csomagolható és már szekérre is rakható.

Ez az ősidőkből megmaradt, vadászaton, háborúban és békés vándorlásokon kipróbált rend uralkodik a pásztortörzsek hadi fölvonulásában is. Ezért váltak hivatásos harcosokká, akik ellenállhatatlanok addig, amíg az Állam fejlettebb és hatalmasabb szervezeteket nem teremt. Pásztor és harcos egy fogalomná lett; amit Ratzel a közép-ázsiai nomádokról mond, mindegyikre igaz:

A nomád mint pásztor gazdasági, mint harcos politikai fogalom. Mindig kész arra, hogy foglalkozását hadviselésre vagy rablásra cserélje le. A világon mindennek van a szemében békés és háborús, becsületes és rablási vonatkozása, és a körülmények szerint egyikhez vagy a másikhoz húz. Sőt a Kaszpi-tenger keleti partján lakó turkománok halászközből és hajósokból lettek tengeri rablókká. A látszólag békés pásztori foglalkozás menete dönti el a háborút, és a pásztorbotból egyszerre fegyver lesz. Őszszel, mikor a lovakat megerősödve hajtják haza a pusztáról és a birkákat másodszer is megnyírták, azon gondolkodik a nomád, milyen vizsályt vagy rablóhadjáratot (*baranta*, ami szó szerint nyáját csi-

nálni, nyáját elemelni) halasztott el eddig. Az ökolognak megnyilvánulása ez, amely jogi viszályokban, becsületbeli ügyekben és vérbosszút kívánó esetekben abból vesz zálogot és kielégítést, ami az ellenségnek a legdrágább: a nyájából. Azoknak a fitalembereknek, akik még nem vettek részt *barantában*, először meg kell szerezniük a *batir*, hős nevet, hogy tiszteletet és megbecsülést nyerjenek. A kalandvágy és a tulajdonszerzés öröme így kifejleszti a bosszúálló, hős, rabló három lefelé menő fokozatát.

A tengeri nomádoknál, a vikingeknél ugyanolyanok a viszonyok, mint a szárazföldi nomádoknál, annál is inkább, mert a világtörténelem nézőpontjából a vízi nomádok sem mások, mint tengerre került szárazföldi nomádok.

Az imént említettünk egyet a számtalan példából, ami azt mutatja, hogy a pásztor sem gondolkozik sokáig azon, hogy a ló vagy „a sivatag hajója” helyett „a tenger paripáit” használja föl rablóhadjáratahoz. Ezt a kelet-ázsiai turkománok is példázzák. Egy más példával a szkíták szolgálnak:

Abban a pillanatban, amikor szomszédaiktól ellesik a hajózás művészetét, a vándorló pásztorok, Homérosz „tisztetéreméltó lóidomítói, a tejjel élő nincstelenek, a legbecsületesebb emberek” (Ilias XIII. 3.) átváltoznak bátor tengerészekké, mint a

balti és skandináviai társaik.” Strabo (*Cas.* p. 301) így panaszkodik: „Amióta kimerészkedtek a tengerre, megromlottak, kalózkodnak, lemészárolják az idegeneket; és megannyi néppel érintkezve elveszik a kiskereskedelmüket és pazarló szokásaikat.

Hogyha a föníciaiak csakugyan sémiták voltak, akkor egy további, a világtörténelem számára páratlanul fontos példáját adják a földiből „tengeri beduinokká,” vagyis harcias rablókká való átváltozásnak. Ugyanez áll valószínűleg azon népek többségére is, amelyek a kisázsiai, dalmáciai és észak-afrikai partokról a legrégebb idők óta a jelenkorig fosztogatták a Földközi-tenger melletti gazdag országokat, s akikről az egyiptomi emlékművek adnak hírt (a görögöket nem engedték be Egyiptomba). Ennek az átváltozásnak talán a leghíresebb példái az észak-afrikai mórok, arabok és berberék keveréke, akik eredetileg mind szárazföldi nomádok voltak.

Vannak esetek, amikor a pásztornépek közvetlenül is, anélkül, hogy a pásztorkodás átmeneti fokát érintenék, áttérhetnek a tengeri nomád életre, vagyis kalózkodásra. Az imént megismertük az okokat, amelyek a pásztort a földműves fölé emelik: a hordák viszonylag nagyobb számát és olyan természetű tevékenységét, amely az egyes embert bátorságra és gyors elhatározásra, az egészt pedig szigorú fegyelmezettségre nevelik. Mindez

áll a tengerparti halásznépről is. A nagy halbőség lehetőségessé teszi a nagyobb népsűrűséget, ahogy azt az északnyugati indiánoknál is látjuk, sőt, a rabszolgatartást is, mert a rabszolga munkája többet ér, mint amennyibe eltartása kerül. Ezért találjuk meg itt, kivételesen a rézbőrűeknél is, a rabszolgaság intézményét; amiből pedig fakadnak a permanens gazdasági különbségek a szabadok között, ez pedig egyfajta plutokráciát eredményez, olyasmit, mint a pásztornépeknél. A rabszolgákkal való rendelkezés ott is és itt is szokássá tette az uralkodást és a politikai eszköz használatát; ott is és itt is a szigorú fegyellem segítségével, amelyet a tengeri utazások fejlesztenek ki. Ratzel írja:

A közös halászatnál nem a legkisebb haszon az, hogy a legénység fegyelmet tanul, minden nagyobb halászbárkán vezetőt választ, akinek feltétlenül engedelmességre kell, hisz' minden eredmény az engedelmességtől függ. A hajó kormányzása megkönnyíti azután az Állam kormányzását. Olyan teljesen vad népnél is, mint a Salamon-szigetek lakói, kétségtelenül a hajózás az egyetlen erősségtartó elem.

Hogy az északnyugati indiánok nem lettek olyan híres tengeri rablók, mint óvilágbeli társaik, ennek csak az az oka, hogy elérhető közelségükben nem fejlődött ki

nagyobb civilizáció: de az összes, fejlettebb fokon levő halásznép kalózkodik.

A vikings tehát a politikai eszközt épp úgy alapjává tehetik gazdasági egzisztenciájuknak, mint a pásztorok; és hasonlóképpen szintén nagyszabású államalkotó munkát végeztek. Az általuk alapított államokat a következőkben „tengeri államnak,” a pásztorok és az újvilágban a vadászok által alapítottakat pedig „szárazföldi államnak” nevezzük. Az előbbiről később részletesen fogunk még beszélni, amikor a *kifejlett feudális Állam* sorsáról lesz szó. Azonban ameddig az Állam, és a *primitív feudális Állam* kialakulásáról beszélünk, a szárazföldi Állam vizsgálatára kell szorítkoznunk és mellőznünk kell a tengeri államot. Ez azért kényelmes eljárás, mert bár az utóbbi jellemvonásai lényegben teljesen azonosak, de a kialakulását nem lehet nyomon követni a különböző, tipikus szakaszokon át úgy, mint a szárazföldi Állam kialakulását.

(D)

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSE

A létszámra és az egyes harcosaik erejére nézve is összehasonlíthatatlanul gyöngébb vadászordák, amelyekkel a pásztorok alkalomadtán megütköznek, természetesen nem tudnak ellenállni a támadásuknak. A pusztaságba és a hegyek közé menekülnek, ahová a pásztorok

nem tudják és nem is akarják őket követni, mert marháik nem találnának legelőt; vagy pedig kliensi viszonyba lépnek velük, aminek példáival Afrikában igen gyakran találkozunk az ősidők óta. Amikor a hükszoszok bevonultak Egyiptomba, ilyen függő helyzetben levő vadászcsapat követte őket. A vadász általában csekély zsákmányt fizet hűbéri adóul a védelemért, jól ért a kémkedéshez és az őrszolgálathoz, de, mint „gyakorlati anarchista”, gyakran inkább kiirtatja magát, semhogy rendszeres munkára kényszerítsék. Ezért nem keletkezett soha Állam ilyen összeütközések révén.

De a paraszt nép sem tudja a maga fegyelmetlen csapataival, amelyekben gyakorlatlan egyének harcolnak, hosszú ideig kivédeni a pásztorok támadását, még akkor sem, ha túlnyomó erővel áll velük szemben. A paraszt nép mégsem tér ki a támadók elől; ragaszkodik a földjéhez és hozzászokott a rendszeres munkához. Helyén marad, behódol és adót fizet legyőzőjének: *így keletkezett az óvilágban a szárazföldi állam.*

Az újvilágban, ahol eredetileg nem volt marha, ló és teve, a pásztor helyét a vadász foglalja el, aki a földműves parasztnál sokkal különb fegyverforgatás és harci fegyvelm dolgában. Ahogy Ratzel mondja:

Az óvilágban meglévő, a pásztor és a földműves népek között kultúrát teremtő ellentét az újvilágban

a vándorló és az egy helyen lakó törzsek közötti ellentétre szorítkozik; mint Irán és Turán, úgy harcolnak a földművelésre áttért toltékek az északról betörő vad hordákkal, akiknek rendkívül kifejlett katonai szervezetük van.

Ez a megállapítás nem csak Perura és Mexikóra vonatkozik, hanem egész Amerikára is, ami súlyos bizonyítéka annak a nézetnek, hogy az ember eredeti hajlandóságai mindenütt azonosak és a legkülönbözőbb gazdasági és földrajzi viszonyok között is érvényesülnek. Ahol alkalma és hatalma van hozzá, a politikai eszközt elébe teszi a gazdaságinak. Talán nem csak az ember, hanem Maeterlinck *A méhek élete* című munkája szerint egy méhraj is, ha azt tapasztalja, hogy a mézet fáradságos munka nélkül egy más rajtól rablás útján is megszerezheti, többé nem igen hajlandó a gazdasági eszköz használatára: a dolgos méhből rabló méh lesz.

Hagyjuk most figyelmen kívül az újvilágbeli államalakulatokat, amelyeknek úgysem volt nagy jelentőségük a világtörténelem során, és akkor minden történelem mozgató erejéül, valamint minden Állam keletkezésének okául azt az ellentétet állapíthatjuk meg, ami földművesek és pásztorok, munkások és rablók, a róna és a puszta között van, amit Ratzel, aki a szociológiát földrajzi szempontból nézte, találóan így fejezett ki:

Emlékezni kell arra, hogy a nomádok nem léptek fel mindig tisztán pusztító szándékkal az ellenséges civilizációval szemben. Ez nem csak törzsekre, hanem államokra, mégpedig a jelentős erejű államokra is igaz. A nomád népek harcias karakterében nagy államalkotó erő rejlik, ami megnyilvánul a nomád dinasztiák és nomád hadseregek által irányított Ázsia hatalmas népeiben, mint a törököt uraló Perzsiában, a mongolok és mandzsuk által meghódított Kínában; valamint Indiának mongol és radsput államaiban, ahogyan a Szudán határán is, ahol még nem alakult ki az egykor ellenségeskedő elemek keveredése, bár együttműködnek a kölcsönös előny végett. Sehol sem látszik meg olyan világosan, mint itt, nomád és földművelő népek határmesgyéjén, hogy a nomád népeknek a kultúráját fejlesztő nagy hatása nem békés kulturális munka eredménye, hanem a harcias törekvésé, ami az elején árt a békének. A fontossága a nomád nép azon tehetségében rejlik, hogy energikusan össze tudja tartani a letelepedett, de könnyen szétzúlló népeket. Ez azonban nem zárja ki, hogy közben a meghódított népektől is ne tanulhatnának sokat. ... Ami azonban nincs meg és nem is lehet meg ezekben a szorgalmas és ügyes népekben: az uralkodáshoz szükséges akarat és erő, a harcias szellem és az állami rendhez és fegyelemhez való érzék. Ezért állnak a szudáni államok sivatagi urai magasan szerecsen népük fölött, épp úgy, mint a

mandzsuk az ő kínai népük fölött. Mi más menne itt teljesülésbe, mint a Timbuktutól Pekingig érvényes törvény, hogy államalakítások különösen nagy pusztasággal határos, dúsan termő földön keletkeznek, ahol energikus, uralkodásra vágyó, harcias pusztalakók hajtják szolgálatukba letelepedett népek fejlett anyagi civilizációját.

Olyan államalakulatnál, amely egy földműves népnek pásztortörzs vagy tengeri nomádok által való meghódítása útján megy végbe, hat stádiumot állapíthatunk meg. A következőkben vázolni fogjuk őket, ami viszont nem azt jelenti, hogy a valóságos történelmi fejlődés minden esetben kénytelen az egész lépcsősort fokról-fokra végigjárni. Nem elméleti konstrukcióról van szó, mégis számtalanszor találkozunk vele a világtörténelem során és az etnológiában. Vannak államok, amelyek nyilvánvalóan minden lépcsőn felkínlódtak, vannak azonban, amelyek egy vagy több fokot átugrottak.

Az első stádium a határszéli háborúban való rablás és gyilkolás: a harc véget nem érőn dühöng, sem békét, sem fegyverszünetet nem ismer; leölt férfiak, elhurcolt asszonyok és gyermekek, tovahajtott nyájak, égő lakóházak. Ha a támadókat véres fejjel verik vissza, jönnek ismét erősebb és még erősebb csapatok, amelyeket a vérbosszú kötelessége tart össze. Időközönként összeszedi ugyan magát a megtámadott fél, egybegyűjti fegyverfogható embereit, talán sikerül is az ellenséggel erélyesen

szembeszállnia és visszatérését egy ideig megakadályozni; a mozgósítás azonban nehézkesen megy, nagyon bajos a sivatagban élelmezni a parasztharcosokat, hiszen nem viszik magukkal élelmük forrását: a nyáját, mint az ellenség. A németek nemrég láthatták Délnyugat-Afrikában, mit kellett eltűnnie egy kitűnően fegyelmezett, túlnyomó számú, szekértáborral és vasúttal, valamint a német birodalom millióival rendelkező hadseregnek, hogy legyőzhessen egy maroknyi pásztorcsapatot, ami képes volt feltartóztatni őket. A primitív katonai szolgálatot megnehezíti a parasztharcos szűkkörű szelleme, ami csak a saját szomszédságára gondol, és arra, hogy amíg dúl a háború, a földek megműveletlenek maradnak. Az ilyen háborúkból tartós győzelem mindig csak a kisebb, de zárt és mozgékony hatalomnak jut ki, nem pedig a nagyobb, de szétszórt tömegnek, ahogy a párdúc is legyőzi a bivalyt.

Ez az államalakulásnak az első stádiuma. Itt megállhat évszázadokra, esetleg évezredekre is, mint a következő rendkívül jellemző példa mutatja:

A turkomán államok minden leelője eleinte nagy kiterjedésű földdel volt határos, amelyet „kifosztható területnek” mondhatunk. Khoraszán egész északi és keleti része évtizedeken át inkább a turkománoké, jomudáké és goklánoké, valamint a határos pusztaság más törzseié volt, mint a perzsáké,

akik csak névleg uralkodtak rajta. A tekincek kifosztották a Xiva és Buhara között húzódó területet, míg végre sikerült más turkomán törzseket erőszakkal vagy megvesztegetéssel ütközőül közbeékelni. Szintén számtalan idevágó bizonyítékot szolgáltat annak az oázisláncnak a története, amely keleti és nyugati Ázsiát Közép-Ázsia sivatagain keresztül összeköti, ahol a kínaiak ősidők óta nevezetes történelmi pontok (pl. a chami oázis) birtoklásával őrizték a kulcsokat. A déli és északi nomádok mindig megkísérelték a termékeny szigeteken való megtelepedést, amelyek a „boldogok szigetének” látszhattak nekik. És minden hordának, akár győztesen távozott, akár legyőzve futamodott meg, nyitva állott a védelmező pusztaság. Bár a legfenyegetőbb veszedelem a mongolok folyamatos gyengülése és Tibet tényleges leigázása által megszűnt, az utolsó dungafelkelés is megmutatta, hogy milyen könnyedén gyűrik maguk alá ezeket a civilizáció-szigeteket egy mozgékony törzs támadási hullámai. Csakis a nomadizmus elpusztításával lehetne fennállásukat biztosítani (ami lehetetlen addig, amíg Közép-Ázsiában puszták vannak).

Az óvilág történelme a népvándorlások számtalan közismert példáit nyújtja, amiket az állam kialakulásának első stádiumához kell sorolnunk, amennyiben nem hódítás, hanem rablás volt a céljuk: Nyugat-Európa sokat szenvedett el a kelták, germánok, hunok, avarok,

arabok, magyarok, tatárok, mongolok és törökök által a szárazföldről és a szaracénok révén a tenger felől. A szokott rablási területen túl egész földrészeket árasztottak el, letűntek, majd pedig ismét visszatértek, kitakarodtak, és csak pusztaságot hagytak maguk után. Gyakran viszont az elárasztott terület egy részén közvetlenül az államalakulás hatodik és utolsó stádiumához fogtak, amennyiben állandó uralmat gyakoroltak a parasztnépségen. Ratzel az alábbiakban kitűnően jellemzi e tömegvándorlásokat:

A részleges és óvatos vándorlásoknak ellentéte a nagy nomádhordák fölkerekedései, amelyeknek rettenetes hatalmával főképpen Közép-Ázsia ismertette meg a szomszédos országokat. Ezeknek a területeknek és Arábiának, valamint Észak-Afrikának nomádjai egyesítik életmódjuk mozgalmasságát egy szervezettel, ami összetartja az egész sokaságukat egyetlen cél érdekében. Úgy tűnik, a nomádok jellemvonása, hogy könnyedén kifejlesztik a despotikus hatalmat és messze nyúló erőt a patriarkális törzskötelékből. Ezáltal támadnak azok a tömegkormányok, amelyek úgy viszonyulnak az emberiség többi mozgalmához, mint a megáradt folyam a csermely állandó csobogásához. Történelmi jelentőségüket épp úgy láthatjuk India, Perzsia és Kína történetéből, mint Európából. Ahogy legelőhelyeiken szoktak kóborolni asszonyaikkal

és gyermekeikkel, rabszolgákkal, kocsikkal és nyá-
jaikkal, szóval minden vagyonukkal, úgy törtek rá
a szomszédos országokra is; amit ballasztjuk révén
gyorsaságban veszítettek, megnyerték tömegük-
kel. Maguk előtt kergették a megrémült lakosokat
és mindent elrabolva hömpölyögtek végig a meg-
hódított országokon. Úgy, ahogyan voltak, minde-
nestül le is telepedtek új lakóhelyükön; letelepülé-
sük ezzel etnográfiai jelentőségre tett szert. Emlé-
kezzünk a magyarok bevonulására a mai Magyar-
országba, a mandzsukéra Kínába, vagy a turkomá-
nokéra a Perzsiától az Adriáig elterülő országokba.

Az, amit a mongol, sémita, hamita és – valószínűleg,
legalábbis részben – az árja pásztornépekről Ratzel
mond, fennáll a valódi szerecsenekre is, már amennyi-
ben pásztoréletet élnek:

A kafferek mozgékony és harcias pásztornépeiben
olyan terjeszkedő vágy szunnyad, amelynek csak
egy csábító célpontra van szüksége, hogy hathatós
érvényesüléshez jusson és alapjában fölforgassa tá-
voli területek etnológiai viszonyait. Ilyen célpont
volt Kelet-Afrika, amely számos békés földművelő
népnek adott fejlődésre alkalmas teret, anélkül
azonban, hogy a belső országok példájára klimati-
kus okokból lehetetlenné tette volna az állatte-
nyésztést, hogy a nomádok döntő erejét így, mint-
egy eleve megbénítsa. A vándor kaffertörzsek mint

pusztító folyamatok ömlöttek a termékeny Zambezi országaiba, a Tanganika és a partvidék között elterülő felföldig, ahol Unyamvéziben már találkoztak egy északról jövő hamita néphullám hírnökeivel, a watusikkal. E területek őslakói részint megsemmisültek, részint mint rabszolgák művelik hazájuknak egykor szabad földjét, részint pedig még nem adták föl a harcot, vagy háborítatlanul tanyáznak olyan helyeken, amelyeket a hódítás vihara elkerült.

Ami most szemünk előtt lejátszódott, sőt, lejátszódik, sok évezreden át „megrázkódtatta egész Kelet-Afrikát a Zambézitől föl a Földközi-tengerig”. A hükszoszok betörése, Egyiptomnak majdnem félévezredes leigázása a keleti és északi pásztortörzsek által, akik „fajrokonai azoknak a népeknek, amelyek ma a Nilus és a Vörös-tenger között legeltetik nyájaikat”, az első ismeretes államalapítás, amelyet magában a Nílus országában és lejjebb délre annyi sok más követett, egészen a középső Kongóvidék déli szélén fekvő Muata Jamvo birodalmáig, amiről az angolai portugál kereskedők már a tizenhatodik század végén tudomást szereztek, egészen az ugandai császárságig, amelynek csak napjainkban vetett véget az európaiak erősebb hadi szervezete. „Sivatag és civilizáció soha és sehol sem férnek meg békésen egymás mellett, de harcaik egyhangúak és tele vannak ismétlődésekkel”, mondja Ratzel.

Egyforma és tele van ismétlődésekkel! – ez a világtörténelem alapvonása; az emberi lélek alapvető aspektusában mindenütt egyforma, egyféleképpen reagál a környezet azonos hatásaira a földnek minden fajtájú és színű népe egyaránt, a trópusokon éppen úgy, mint a mérsékelt égöv alatt. Csak egy kicsit hátra és olyan magasra kell lépni, hogy a részletek tarka játéka ne rejthesse el előlünk a nagy tömegek mozdulatait s eltűnik szemünkből a küszködő, vándorló, dolgozó emberiség. Külső képe és lényege egész mivoltával, örökké egyforma, örökké megújuló, változásukban is tartós és „egyforma” törvényeivel nyilatkozik meg előttünk.

Ebből az első stádiumból fejlődik idővel a második, még pedig akkor, ha a paraszt, ezernyi kudarc árán megadja magát sorsának és minden ellenállásról lemond. A vad pásztornépben csak ekkor dereng fel, hogy az agyonütött paraszt nem tud szántani, a levágott fa nem terem gyümölcsöt. Saját érdekében életben hagyja tehát a parasztot és nem vágja ki a fát – ha csak lehetséges. A vándorcsoportok ezután is jönnek-mennek fegyvert csörtetve, mint azelőtt, de már nem a harc és az erőszakos sarcolás szándékával. Csak annyit gyűjtogat és öl, amennyi ahhoz kell, hogy rettegést keltsen és megtörje a szórványos ellenállást. Általában azonban megállapodott szokásjog szerint – minden államjognak első csirája! – a pásztor csak a fölösleget veszi el a paraszttól, vagyis meghagyja a házát, a holmiját és meghagyja annyi élelmiszert,

amennyi a legközelebbi aratásig elegendő. Hogy hasonlattal éljek: az első stádiumban a pásztor olyan, mint a medve, amely kifosztja és elpusztítja a méhkast; a második stádiumban olyan, mint a méhész, aki elegendő mézet hagy nekik, hogy áttelelhessenek.

Az első stádiumtól a másodikig tehát gazdaságilag és politikailag egyaránt óriási lépés történik! A pásztor nép eleinte foglalás útján szerzett mindent, a pillanatnyi élvezetért kíméletlenül rombolta szét a jövő gazdagság forrásait; immár gazdasági alapon szerzi meg a szükséges javakat, hiszen gazdálkodás nem egyéb okos házvezetésnél, amely korlátozza a perc előnyeit a jövő érdekében. A pásztor megtanulta, hogyan kell „tőkésíteni”. Ez is jelentős politikai lépés: az idegen vérből való ember, aki eddig szabad zsákmány volt, most már értékessé lett: a vagyon forrásává. Minden szolgaságnak, elnyomásnak és kizsákmányolásnak ez ugyan a kezdete, de egyúttal a rokonsági köteléken felemelkedő, fejlettebb társadalmi alakulásnak is. A rablók és a megraboltak között, amint látjuk, már létrejön a jogviszony első szála, amely áthidalja azt a szakadékot, amely addig halálos ellenségek közt tátongett. A paraszt valami jogfélét kapott élete fenntartásához; már igazságtalanság a védtelent megölni vagy teljesen kifosztani.

Sőt mi több, már finomabb, gyöngédebb szálak is szövődnek, kezdetben ugyan még nagyon vékony hálónak, amik emberségesebb kapcsolatokat teremtenek,

mint amilyeneket a zsákmány elosztásának brutális szokása eddig tartalmazott. Miután a pásztorok már nem ütköznek össze harci dühvel a parasztokkal, előfordul, hogy egy-egy alázatos kérelmüket teljesítik vagy jogos panaszuk meghallgatásra lel. A méltányosság kategorikus imperatívuszának: „cselekedj mással úgy, ahogy szeretnéd, hogy veled is cselekedjenek,” a pásztor eddig csak a saját vérrokonaival és törzstagjaival való érintkezésben engedelmeskedett. Most azonban először kezd egész szerényen és félénken az idegen érdekében is jelentkezni. Itt van a csirája annak a nagyszerű, külső egybeolvasztódásnak, amely a kis hordákból népeket és népszövetségeket teremtett és egykoron majd az „emberség” fogalmát étellel fogja betölteni; ugyancsak ez a csirája az egykor szétforgácsolt erők belső egyesítésének, amely a barbárok gyűlölet-vallásától a kereszténység és a buddhizmus mindent átölelő emberszeretetéhez vezért.

Legfőbb világtörténelmi jelentőségű pillanat volt az, amikor először kímélte meg a hódító az áldozatát, hogy gazdaságilag állandóan kizsákmányolja. Ez teremtette meg a népet és az államot, a jogot és a magasabb rendű gazdaságot minden eddigi és ezután való fejlődésükkel és elágazásukkal. Az emberségesség, a szeretet és a művészet, nemkülönben az állam, jog és gazdaság gyökere mélyen a földhöz kötött állati lét sötét mélységébe nyúlik.

De jön hozzá hamarosan egyéb is, ami még szorosabbra fűzi ezeket a lelki összeköttetéseket. Van a sivatagban a medvén, a méhek patrónusán kívül más is, akinek mézre fáj a foga; a pásztornép azonban útját állja s fegyverrel védi meg a „maga” méhkasát. A parasztok megszokják, hogy veszedelem esetén segítségül hívják a pásztorokat, akik már nem mint rablók és gyilkosok, hanem mint védők és mentők jelennek meg. El lehet képzelni a parasztok örömét, mikor a bosszúálló sereg viszszatér a faluba az elrabolt asszonyokkal és gyermekekkel, a rablók levágott fejével vagy skalpjával. Ami itt összezővődik, már nem fonál, hanem hatalmas szilárdságnak és szívósságnak a köteléke.

Láthatjuk az integráció legfelsőbb erejét, amint az idők további folyamán két, egymástól eredete szerint idegen, gyakran nyelvileg és fajilag is különböző csoportot egy néppé kovácsol egy nyelvvel, egy erkölccsel, egy nemzeti érzellemmel. Egyre fokozza ezt az egységet a közös szenvedés és veszedelem, a közös győzelem és vereség, a közös öröm és halottsiratás. Új, hatalmas terület nyílt meg, ahol uralkodók és szolgák azonos érdekeket szolgálnak; a rokonérzésnek és összetartozásnak egész óceánja fakad belőle. Mindegyik fél megsejti, s egyre jobban és jobban megismeri a másokban az embert; megérik belső hajlandóságaik hasonlóságát, míg azelőtt csupán a külső alak és viselet különféleségét, valamint az idegen

nyelvet és vallást vették észre egymásban, ez keltett gyűlöletet és idegenkedést bennük egymás iránt. Kezdi egymást megérteni, előbb egymásnak a nyelvét, azután a lelkét, s a lelki kötelékek hálózata egyre sűrűbb lesz közöttük.

Az államalakulásnak ebben a második stádiumában minden lényeges dolog a népek lelki hajlandóságaitól függ. Egy későbbi lépés sem mérhető össze jelentőség dolgában azzal, amely a medve-fokozattól a méhészfokozatig vitt. Ezért rövid utalásokkal elégedhetünk meg.

A harmadik stádiumnak lényege, hogy a parasztek „főlölegüket” maguk viszik hűbéri adóként a pásztorok sáttortáborába; ez a berendezkedés nyilvánvalóan mind a két félre előnyös, a paraszteknek azért, mert bizonyos kisebb visszaélések, amelyek az adóztatás előbbi formájával kapcsolatosak voltak: néhány ember agyonverése, asszonyok meggyalázása és házak felgyújtása, egészen megszűnt, a pásztorokra nézve pedig azért, mivel, kereskedői nyelven mondva, ez az „üzlet” most már sem költségbe, sem munkába nem kerül, és az így felszabadult időt és erőt az „üzem kibővítésére” fordíthatják, más szóval: újabb parasztcsoportokat hajthatnak jármukba.

A hűbéri adónak ez a formája nagyon ismerős történelmi időkből is; hunok, magyarok, tatárok és törökök európai hadisarcokból szereztek legfőbb bevételüket. Bizonyos körülmények között annak a sarcnak a jellege, amit a legyőzött nép a hódítónak fizet, többé-kevésbé el

is mosódhat, és azt a látszatot mutathatja, mintha az adót a védelemért, szinte szubvencióképpen fizetnék. Ismeretes az Attiláról szóló monda, hogy a gyenge bizánci császár hűbéresének tartotta őt; míg a Hunnak fizetett sarcot díjnak tekintette.

A negyedik stádium ismét fontos lépést jelent; magával hozza az „állam” létesülése általunk ismeretes formájának döntő feltételét: két népcsoportnak egy területen való térbeli egyesülését. (Köztudott, hogy az államterület fogalma nélkül nem lehet az Államot jogi értelemben meghatározni.) Ekkortól fogva a két csoportnak eredetileg nemzetközi összeköttetése mindinkább nemzetivé válik.

Ennek a területi egyesülésnek lehet külső az oka: talán erősebb hordák szorították előre a pásztornépet, vagy a népszaporodás meghaladta a legelők ellátóképeségét, avagy járvány pusztított az állatok között, ami arra kényszerítette a pásztorokat, hogy a folyó szűk völgyét felcseréljék a végtelen rónasággal. Általában véve azonban már belső okok is elegendők lehetnek arra, hogy a pásztorokat a parasztnép szomszédságának keresésére bírják. A „medvék” támadásával szemben való védelem kötelezettsége arra kényszeríti őket, hogy legalább egy csapat fiatal harcost tartsanak a „méhkas” közelében, ami egyúttal óvatosság is abban az irányban, hogy visszatartsák a méheket egy esetleges zendüléstől vagy attól a szándéktól, hogy esetleg más „medvét” válasszanak ki

védelmes gyanánt. Ez sem ritkaság; ha a hagyomány igazat mond, Rurik utódai is így jutottak Oroszországba.

A területbeli szomszédság eleinte nem jelent szorosabb értelemben vett állami közösséget, vagyis egységes szervezetet.

Amikor a pásztoroknak teljesen békés meghódítottakkal van dolguk, nyugodtan élnek tovább nomád életüket, vándorolva és nyájukat legeltetve a perioikoszaik és helotáik között. Így például a világosbőrű vahumák, a „világ legszebb emberei” Közép-Afrikában, vagy a tuaregek törzse, amely

az imrád nép körében lakott és vándor portyázó néppé lett. Ez az imrád nép az asgártörzs alárendelt osztálya, amely eltartja, ámbár tízszer annyi harcost is tudna csatasorba állítani; az asgárok helyzete az imrádokkal szemben körülbelül olyan, mint a spártaiaké a helótákkal szemben.

A tedáknál is ugyanez mondható el a szomszédos Bor-kuban:

Ahogy az ország nomádokat eltartó pusztákra, valamint kertekre és datolyamezőkre oszlik, úgy oszlik a népesség letelepültekre és nomádokra. Mindketten körülbelül egyenlő erejűek: számuk együttvéve tíz-tizenkétezer lehet, de magától értetődik, hogy az utóbbiak uralkodnak az előbbieken.

Hasonló a helyzet a gallák, másaik és vahumák összes pásztornép-csoportjainál:

Bár a vagyoni különbségek igen nagyok, az alsóbb néposztályban alig akad rabszolga; szerepüket fejletlenebb népek töltik be, akik elkülönített területen élnek. A pásztorkodás az alapja a családnak és az államnak, és egyúttal a politikai mozgalmak vezető elve. A Soa és déli nyúlványai felől egyik oldalon és Zanzibar között a másik oldalon elhúzódó nagy területen nincs semmiféle erős politikai hatalom, a rendkívül fejlett társadalmi tagozódás ellenére.

Ahol azonban a föld nagyban való állattenyésztésre alkalmatlan, mint például csaknem egész Nyugat-Európában, vagy ahol harcias népek lázadásától lehet tartani, ott az uralkodó nép többé-kevésbé megállapodik, letelepszik, természetesen védett és hadi szempontból jelentős pontokon, sátortáborban, várakban vagy városokban, és innen uralkodnak „alattvalóik” fölött, akikkel csak annyit törődnek, amennyiben adókövetelésükről van szó. Az önkormányzást és a vallás gyakorlását, az igazságszolgáltatást és a gazdálkodást egészen rábízják a meghódított népre, sőt ősi alkotmányuk és helyi hatóságaik is változatlanul megmaradnak.

Ha Buhl nem téved, így kezdődött a zsidók uralma Kánaánban; Abesszínia, ez az imponáló, erőszakos katonai állam, úgy látszik, még alig van túl a negyedik stádiumon. Ratzel legalábbis ezt írja:

Miként a keleti uralkodók a régi és az újabb korban alig törődtek a leigázott népek belső kormányzásával és igazságszolgáltatásával, az abesszíniai uralkodóknak is legfőbb gondja volt s az ma is: a hűbéri adó.

A negyedik stádium legjobb példáját mutatja a régi Mexikó története:

Annak a konföderációnak, amelynek a mexikóiak álltak élén, a hódításról fejlettebb fogalma volt. Azokat a törzseket irtották csak ki, amelyek ellenszegültek, az életben hagyottakat azonban csak kifosztották és hűbéri adók fizetésére kötelezték. A legyőzött néptörzset azután is saját tisztviselői igazgatták. Nem így volt Peruban, ahol egy összefüggő birodalom alakult az első támadás nyomán. Mexikóban csupán a megfélemlítés és a kizsákmányolás volt a hódítás célja. Így az úgynevezett Mexikói Birodalom a meghódítás idején csupán megfélemlített indián törzsek láncolata volt, akik szövetségét megakadályozta az, hogy egymással is gyanakvó elkülönülésben éltek, nehogy valamely megtámadhatatlan rablófészekből lecsapjon valaki közéjük.

Amint kitetszik, tulajdonképpen értelemben vett Államról nincs még szó, amit Ratzel a következő találó megjegyzéssel állapít meg:

Ha látjuk, hogy mennyire elválasztották egymástól a Montezuma harcosai által meghódított pontokat a közbeeső, meg nem hódított területek, kísértésbe jövünk, hogy párhuzamot állítsunk a hováknek Madagaszkárban való uralmával. Néhány helyőrségnek, jobban mondva: katonai gyarmatnak szét-szórt elhelyezése, amelyek alig tudnak néhány óra járásnyi területen belül a népre felügyelni, nem jelenthet egyeduralmat.

Az események logikája azonban gyorsan elvezet bennünket a negyedik stádiumból az ötödikbe, amely már csaknem a teljes Állam. Szomszédos falvak vagy területek népe között viszálykodás tör ki, amelynek erőszakos lefolyását nem tűrheti el az uralkodó csoport, miután az csökkentheti a parasztnép munkaszolgáltató képességét. A lordok magukra öltik a békebíró szerepét, és szükség esetén rájuk kényszerítik az ítéletüket. Végül azután minden falusi király vagy vezető „udvará”-ban ott vannak az uralkodók megbízottjai, akik a hatalmat gyakorolják, míg a régi úrnak csak a hatalom látszata marad. Az inka-állam e rendszer tipikus példáját mutatja primitív állapotában.

Az inkák egyesülten éltek Cuzcoban, örökölt földjükön, de minden kerületben az Inka egy képviselője, a tucricuc kormányzott a bennszülött törzsfő udvaránál. Az ő tisztje volt, hogy

felügyeletet gyakoroljon kerületének mindenféle ügyeiben; besoroztatott a hadsereg részére, ügyelt az adók beszolgáltatására, a jobbágyi szolgálatra, elrendelte utak és hidak építését, vezette az igazságszolgáltatást, röviden szólva: minden, ami a kerületben történt, az ő felügyeleti hatósága alá tartozott.

Amit az amerikai vadászok és sémita pásztorok csináltak, azt megtalálhatjuk az afrikai pásztoroknál is. Az asantiknál is fellelhető a tucricuc-rendszer tipikus fejlődése s a duallák is berendeztek a külön falvakban lakó meghódított népeknél „egy, a hűbériség és rabszolgaság között levő intézményt”. A barotse népről feljegyzik, hogy olyan alkotmánya volt, amely csaknem teljesen megegyezik a középkori feudális rendszer legrégebbi formájával: „falvaik rendszerint tanyákkal vannak körülvéve, amelyekben jobbágyaik laknak, akik a közeli környéken gazdájuk földjét művelik, gabonát termelnek vagy a nyájukat őrzik”. Előttünk csak az különös, hogy az uralkodók nem várakban vagy kastélyokban laknak, hanem falun a meghódított népek között.

Éppen olyan kicsiny lépés az inkáktól Lakedaimón, Messzénia és Kréta dór népéig, mint a fulbáktól, dualláktól és barotséktól az afrikai Uganda, Unyoró stb. aránylag szigorúan szervezett feudális szerezsen államaiig; valamint Kelet- és Nyugat-Európa és egész Ázsia hasonló feudális országainak állapotáig. Mindenhol ugyanazokat az eredményeket kényszerítik ki ugyanazok a társadalomlélektani okok. Az a szükségesség, hogy a leigázottak engedelmesek és teljesen munkaképesek maradjanak, az ötödik stádiumból lépésről-lépésre a hatodikba vezet, vagyis az államnak minden irányban való kiépítéséhez, teljes nemzeti élethez és a nemzetiség kialakulásához. Egyre gyakrabban lép föl a beavatkozás, a mérsékelés, a büntetés kényszerűsége; az uralkodás megszokása és szokásai kiképződnek. A két csoport, amely eleinte egymástól elkülönítve él, azután pedig közös területen egyesül, és a kezdetben még mindig csak egymás mellett élnek, majd összekavarodnak mint egy nem elegendő mixtúra, ahogy a kémiában mondják, és csak az idők folyamán válnak igazi „kémiai vegyületté”. A népek teljesen összeolvadnak, elcserélődnek, szokásokban és erkölcsökben, nyelvben és vallásban eggyé tömörülnek, majd a vérrokonság szálai egyre sűrűbben kapcsolják össze a felsőbb és alsóbb rétegeket. Az uralkodó osztály férfiai mindenütt kiválasztják a legyőzött népből a legszebb leányokat ágyasul, korcs törzs keletkezik, amely hol az úri rendbe kerül, hol pedig kitaszítják, ekkor pedig nemesi vérénél

fogva született vezetője lesz az elnyomottaknak. A primitív Állam kész, forma és tartalom szerint egyaránt.

III. FEJEZET

A PRIMITÍV FEUDÁLIS ÁLLAM

(A)

AZ URALKODÁS FORMÁJA

A forma: egy kicsiny, háborút kedvelő, zárkózott és összeházasodott kisebbség uralkodása egy szorosan körülhatárolt területen és annak lakóin. Ezt az uralmat az idők során kialakuló szokásjog szerint gyakorolják, ami az uralkodók kiváltságait és igényeit, valamint az alattvalók köteles engedelmességét és szolgáltatásait szabályozza, mégpedig úgy, hogy ne csökkentse a parasztok teljesítőképességét; tehát szokásjogra alapított „méhgazdaság”. A paraszt szolgáltatási kötelezettségének megfelelően az uralkodók védelmi kötelezettsége, ami épp úgy vonatkozik saját társaik, mint külső ellenség esetleges támadására.

Bár ez az államiság tartalmának egyik része, van egy másik, ami a kezdetben sokkal jelentősebb; a gazdasági kizsákmányolás eszméje, a szükségletek kielégítésének politikai eszköze. A paraszt átadja munkája eredményének egy részét bármi ekvivalens ellenszolgáltatás nélkül. „Kezdetben vala a földjáradék!”

Azok a formák, amelyekben a földjáradék szolgáltatása és elköltése történik, nagyon különfélék. Egyszer zárt szövetségben van az uralkodó osztály, megerősített táborban és együttesen költi el a parasztok hűbéradóját: így történt az Inkák államában. Máskor pedig minden egyes nemes harcosnak kijelöltek egy bizonyos földrészt, annak jövedelmét azonban mégis javarészt az osztálybeliekkel és fegyvertársaival közösen költötte el, mint például Spártában. Ismét máskor a birtokos nemesség szétosztottan él az egész területen, várakban lakik kíséretével együtt s maga éli fel saját uradalmának jövedelmét. Ezek a nemesek még nem váltak „földesurakká” olyan értelemben, hogy igazgatnák a tulajdonukat. Ők csak adót kapnak parasztjaik munkájából, akiket nem irányítanak és nem felügyelnek. Ilyen a középkori uralkodás típusa a germán nemesség országaiban. A lovag végül birtok tulajdonosává lesz, az egykori szolgálói a nagybirtokának munkásaivá változnak, és adózásuk immár már csupán vállalkozói nyereség; ez az újkor első kapitalista üzemenek a típusa: a nagybirtoké az egykor szláv gyarmatokon.

Az egyes fokozatok között természetesen számtalan átmenet is volt.

Alapjában véve azonban mindenütt ugyanazzal az „állam”-mal találkozunk. Célja mindenütt a szükségletek kielégítése a politikai eszközzel: legelőször a földjáradék megszerzésével, amíg nincsen ipar, amelyet ki lehetne sajátítani. Formája mindenütt az úri hatalom: a kizsákmányolás, mint jog, mint alkotmány, amit szigorúan, sőt ha kell, kegyetlenül tartottak fenn és hajtottak végre. A hódító abszolút jogát azonban törvényben korlátozták a tartós földjáradék biztosítása érdekében. Az alattvalók szolgáltatási kötelezettségét azzal enyhítették, hogy viszont joga volt jó állapotban eltartani magát; az uraságnak az adóhoz való jogát kiegészítette kifelé és befelé való védkötelessége: a jogi védelem és a határ őrzése.

A primitív állam ezen a ponton megérett, minden lényeges elemében kialakult. Túlhaladta az embrionális állapotot; ami ezután következik, az kizárólag növekedési jelenség.

A családok közötti kötelékekkel szemben az állam kétségtelenül fejlettebb formát mutat; az állam nagyobb embertömeget ölel egybe élesebb tagoltságban, ami alkalmasabb a természet és az ellenség legyőzésére. A félig játékszerű foglalkozást szigorú, rendszeres munkává alakítja át, amivel mérhetetlen nyomorúságot zúdít az eljövendő nemzedékek hosszú sorára, amelyeknek arcuk ve-

rejtékével kell kenyerüket megkeresniük, amióta a szabad vérközösség aranykorát az állam és az úri hatalom vaskorszaka váltotta föl. Viszont éppen a tulajdonképeni értelemben vett munka feltalálásával a világnak adta az egyetlen erőt, ami képes megteremteni a mindenki boldogságán alapuló aranykort az erkölcs fejlettebb fokán. Schiller szavai szerint az állam szétrombolja a gyermeknépek tudatlan boldogságát, hogy rögös, szenvedéses úton az érettség tudatos boldogságához vezesse őket.

Magasabbrendűség! Már Paul von Lilienfeld, egyik legfőbb harcosa annak a felfogásnak, hogy a társadalom magasabb rendű szervezet, rámutatott arra, hogy rendkívül fontos párhuzamot vonhatunk e szervezet és az igazi organizmus között. Minden magasabb rendű lény nemi úton tartja fenn magát, az alsóbbrendűek pedig aszexuális szaporodással: hasadással, bimbózással, néha konjugációval. Bemutattuk, hogy az egyszerű hasadás pontosan megfelel az állam előtti, vérségi kötelékekre alapuló asszociáció növekedésének és további fejlődésének. Ez addig növekszik, amíg túlságosan nagy nem lesz ahhoz, hogy a tagok összetarthassanak, azután elveszíti egységét, megoszlik, és az egyes hordák, ha tartják még egyáltalán a kapcsolatot egymással, azt is lazán, élesebb tagozottság nélkül teszik. A konjugációt az exogámikus csoportok összekeverődésével hasonlíthatjuk össze.

Az Állam azonban nemi szaporodás útján keletkezik. Minden két nem által való szaporodás úgy történik, hogy a hím princípium, egy kicsiny, nagyon mozgékony sejt, a spermatozoid felkeres egy nagy, lomha, önmagától mozogni nem tudó sejtet (ovulum), a női princípiumot, belehatol és egybeolvad vele. Ebből a folyamatból hatalmas növekedés keletkezik; azaz az egyidőben való integrálódás mellett csodálatos differenciálódás megy végbe. A lomha, röghöz kötött parasztság az ovulum, a mozgékony pásztortörzs pedig a spermatozoid ebben a szociológiai megtermékenyülési aktusban, az eredménye pedig egy felsőbbrendű, gazdagabban tagolt és sokkal erélyesebben összefoglalt (integrált) társadalmi szervezet kiérése. Aki további párhuzamokat is keres, könnyen találhat. A határ menti összecsapások ahhoz hasonlóak, ahogyan számtalan spermatozoid körülrajzza az ovulumot, míg egyik, a legerősebb és legszerencsésebb megtalálja és meghódítja a mikropilét. És a megművelt földek épp olyan, szinte mágikus vonzerőt gyakorolnak a sztyeppe pásztoraira, mint az ovulum a sejtekre.

Mindez azonban még nem elegendő bizonyíték a „szervezet”-re. Ezt a kérdést azonban itt csak érintenünk lehet.

(B)

AZ INTEGRÁCIÓ

Figyelemmel kísértük az állam geneziséét a második stádiumtól kezdve gazdasági tartalommal bíró politikai és jogi alapjának objektív fejlődésében. Fontosabb azonban (mivel az egész szociológia csaknem teljesen társadalomlélektan), a szubjektív fejlődése, társadalomlélektani „differenciálódása és integrálódása”. Beszéljünk előbb az integrálódásról.

A lelki kapcsolatok hálózata, amelynek kialakulását már a második stádiumban láttuk, egyre sűrűbbé válik és szűkebbre fonódik abban a mértékben, amennyire előrehalad a gazdasági eggyé olvadás, amelyről már szoltunk. A két dialektus egy nyelvvé lesz, vagy pedig a két, gyakran egészen különböző nyelv valamelyike eltűnik, némelykor a győzteseké, de gyakrabban a legyőzötteké. A két vallás is eggyé olvad, a győztes nép ősi istene lesz a főistenség, a legyőzöttek istenei pedig szolgálivá vagy ellenségeivé, démonná vagy ördöggé változnak. A testtípus az azonos éghajlat és hasonló életmód befolyása révén szintén hasonlívá lesz egymáshoz. Ahol a típusok között nagyobb különbség volt és maradt, ott a félvérek töltik be valamennyire az űrt, és a határon túli ellenség típusát inkább érzik etnikai ellentétnek, „idegennek”, mint a már egyesült típusok között még meglevő ellentétet. Az uralkodók és a szolgák egyre jobban megszokják,

hogy hasonlóknak tartsák egymást, különösen az idegennel szemben való viszonyukban. A legtöbb esetben végül csaknem teljesen elhalványul a különböző származás emléke; a hódítók úgy szerepelnek, mint a régi istenek gyermekei és sokszor valóban azok is, mert ez az istenség nem egyéb, mint az ősöknek apoteózissal istenítt lelke.

Mivel az új „államok” sokkal agresszívebbek, mint a pusztán vérségi kapcsolatok által összetartott közösségek, egyre erősebben domborodik ki a szomszédos harcokban és háborúkban a „béke birodalmán” belül lakóknak a külföldi idegenektől való elkülönítettsége. Így annál erősebb lesz az országban az összetartozás érzése; annál mélyebb gyökeret ver az uralkodók és az alattvalók között a testvériség, a méltányosság szelleme, ami azelőtt csak a hordákon belül volt meg és még mindig uralkodik a nemesek szövetségében.

Kezdetben természetesen a szálak nagyon gyöngék: a méltányoságnak és a testvériségnek csak annyi tér jut, amennyit a politikai eszköz használatához való jog megenged: de ennyi teret engednek. Mindenekfölött a hatalmasok agressziója elleni jogi védelem sokkal erősebbre szövi a lelki közösség kötelékét, mint a fegyverrel való védelem a külső támadással szemben. „*Justitia fundamentum regnorum.*”³ Ha „az igazság nevében” az arisztokraták,

---

³ [Az igazság a birodalmak alapja.]

mint társadalmi csoport kivégeznek egy saját soraikból származó rablót vagy gyilkost, mert az túllépte a megengedett kizsákmányolás fokát, az alattvaló még jobban örül és hálálkodik, mint egy győzelmes csata után.

Ezek tehát a lelki integráció fejlődésének főbb vonalai. A jogrendhez és a békéhez fűződő közös érdekek kifejlesztnek egy erős összetartást, amit „állami öntudatnak” nevezhetünk.

(C)

A DIFFERENCIÁLÓDÁS:

Csoportelméletek és csoportlélektan

Másrészt, mint minden szerves fejlődésben, ezzel párhuzamosan egy éppen olyan erőteljes lelki differenciálódás is végbemegy. A csoportérdekek erős csoportérzéseket fejlesztenek ki; a felsőbb és az alsóbb csoportokban kialakul egy „osztálytudat” a saját érdekeiknek megfelelően.

Az uralkodónak az a külön érdeke, hogy érvényben tartsák a politikai eszköz használatának általuk alkotott jogát; ez az érdek alkotja meg a „konzervativizmust”. Az alárendelt helyzetben élők csoportjának viszont az az érdeke, hogy megszüntesse ezt a jogot és újjal helyettesítse, ami egyenlő jogot ad az ország minden lakójának; ez a csoport „szabadelvű,” „liberális” és forradalmi.

Ebben rejlik a legmélyebb gyökere minden osztály- és pártlélektannak. És ebből alakulnak ki szigorú pszichológiai törvények mentén azok a páratlanul hatalmas gondolatsorozatok, amelyek évezredek múltán is, mint „osztályelméletek” élnek az emberek agyában s vezetnek és igazolják a társadalmi harcokat.

„Ahol az akarat beszél, ott az észnek el kell hallgatnia”, mondta Schopenhauer, és Ludwig Gumplovicz körülbelül ugyanezt gondolta: „Az ember a természet törvényeinek megfelelően cselekszik, de emberileg is gondolkodik.” Az egyes embernek, akármilyen is az akarata, feltétlenül úgy kell cselekednie, ahogy környezete parancsolja; ugyanez áll minden emberi közösségre, csoportra, osztályra és az államra is. „Magasabb gazdasági és társadalmi nyomás alatt csekélyebb nyomású helyre áramlanak, a legkisebb ellenállás mentén.” Mivel azonban az egyes ember és az emberi közösségek azt hiszik, hogy szabadon cselekedhetnek, egy teljhatalmú lelki törvény arra kényszeríti őket, hogy azt az utat, amelyet megtesznek, szabadon választott útnak, s a célt, amely felé törekszenek, szabadon választott célnak higgyék. És mivel az ember eszes és erkölcsi, vagyis társas lény, kénytelen tetteinek eszközét és célját igazolni az ész és az erkölcs előtt, valamint figyelembe venni korának társadalmi tudatát.

Amíg a két csoportnak egymáshoz való viszonya olyan volt, mint két szomszédos ellenség nemzetközi

érintkezése, a politikai eszközt nem kellett igazolni, mivel az idegennek semmiféle joga sincs. Amint azonban a lelki integráció már kifejlesztette az állami öntudat közös érzését, amint a jobbágy bizonyos „jogokat” kapott és némileg megerősödött az egyenlőség érzésében, a politikai eszköz is igazolásra szorult; ezzel az uralkodók osztályában megszületett a „legitimizmus” csoportelmélete.

A legitimizmus támogatói mindenütt hasonló antropológiai és teológiai érvekkel igazolják az uralkodást és a kizsákmányolást. Az uralkodók csoportja, amely csupán a bátorságot és a harci készséget tartja férfiúi erénynek, saját magát, a győztest nyilvánítja ki (a maga álláspontját tekintve teljes joggal) derekabb, jobb „fajnak,” s ez a feltevés annál inkább megerősödik, minél jobban elsatnyul a legyőzött nép a kemény munkától és a silány táplálkozástól. És mivel az uralkodók csoportjának ősi istene az új, az egybeolvadás útján keletkezett államvallásban főistenség lett, ez a vallás – a saját álláspontja szerint ismét jogosan – kijelenti, hogy az állam alkotmánya isteni akarat, „tabu”, és a beleavatkozás szentségtörés. Egyszerű logikus fordulattal tehát a kizsákmányolt vagy meghódított csoportot rosszabb fajnak minősíti, amely csökönyös, alattomos, rest és gyáva, ami teljesen képtelen arra, hogy a maga dolgait igazgassa és megvédje magát; így az uralkodás ellen való minden lázadását úgy tekintik, mintha az istenség ellen és az ő erkölcsi törvényei

ellen törne. A domináns csoport éppen ezért a legszorosabb összeköttetésben van a papsággal, amely – legalábbis a vezető állásokban – csaknem kivétel nélkül az ő fiaikból gyűjti tagjait, és ami részesedik az ő politikai jogaikban és gazdasági kiváltságaikban.

Ez volt, és mind a mai napig ez az uralkodó csoport osztályelmélete; semmi sem tűnt el belőle és semmivel sem gazdagodott. Sőt, az az igen modern érvelés, amelylyel például a régi Franciaország és a modern Poroszország nemessége tagadni próbálta a nép földbirtokhoz való jogát, azt bizonygatva, hogy a föld kezdettől fogva az övé volt, és a földműves nép csak hűbéres rajta, megtalálható az afrikai vahumáknál és valószínűleg megannyi másik népnél is.

Mint az osztályelméletük, az osztálypszichológiájuk is ugyanaz volt és ugyanaz ma is mindenütt. Leglényesebb vonása a „arisztokratikus gög”, a dolgozó néprétegek megvetése, ami annyira a vérükben van, hogy a pásztorok még akkor is megőrzik egykori úri gögjüket, ha nyájuk elvesztése folytán gazdaságilag függő helyzetbe jutnak:

A gallák is, akiktől a szomáliak elrabolták nyájukat s most idegen nyájak pásztorai, és Szabakiban néhol akár földművesek is lettek, még mindig megvetéssel néznék a suahéli néphez hasonló földműves

vapokomókra, akik az alárendeltjeik, de már kevésbé a hozzájuk hasonló és nekik adót fizető vasszania és valanguló vadásznépekre.

A tibbuk itt következő jellemzése pedig pompásan ráillik a Nincstelen Jánosokra és a többi szegény lovagra, akik a keresztes háborúban zsákmányt és elfoglalható földet kerestek. Nem kevésbé illik némely kelet-németországi és lengyel kapcabetyárra:

Önérzetes emberek; lehetnek koldusok, de nem páriák. Az ő helyzetükben a legtöbb nép nyomortabb és elnyomottabb lenne; de a tibbunak acélos természete van. Rablónak, katonának és úrnak kitűnően beillik. Még rabló rendszere is imponál annak sakálhoz illő aljassága ellenére. A lerongyolódott, a legborzasztóbb nyomorúsággal és éhséggel küzködő tibbuk a legszemérmetlenebb követelésekkel állanak elő, a jogukhoz való hazudott vagy igazi hitükben. A sakáljog, amely az idegen ember vagyonát közös jószágnak tekinti, éhes emberek védekezése a nélkülözéssel szemben. A folytonos hadi állapot bizonytalansága hozzájárul ahhoz, hogy az életük örök kihívás legyen, ugyanakkor a fosztogatás jutalma is!

Épp oly kevésbé Kelet-Afrikára szorítókozó jelenség, amelyet az abesszíniai katonáról jegyeztek le:

Így felszerelve jelenik meg; büszkén néz le mindenkit: övé az ország, a paraszt neki köteles dolgozni.

Amennyire megveti az arisztokrata mindenütt a gazdasági eszközt és annak alkalmazóját, a parasztot, olyan nyíltan ismeri el, hogy ő a politikai eszközre támaszkodik. Becsületes háború és „becsületes rablás” az ő úri foglalkozása, úri jogánál fogva. Joga addig ér el – azokat kivéve, akik az ő körébe tartoznak – ameddig hatalma.

Az arisztokrata lélektanának e fő jellemvonását a vallásosság egészíti ki, amiben vagy meggyőződésen hisz, vagy csak nyomatékosan hangsúlyozza azt a nyilvánosság előtt.

Úgy tűnik, hogy egyazon társadalmi feltételek mindig ugyanazokat a jellemvonásokat kényszerítik az uralkodó osztályra. Ezt illusztrálja az, hogy az úri osztály az Istent az ő külön Istenének tartja, még pedig leginkább a háború Istenének. Bár kijelentik, hogy az Isten mindannyiunk, még az ellenség teremtője is, aki a kereszténység óta a szeretet Istene – ez nem tud megbirkózni azzal az erővel, amellyel az osztályérdekek megalkotják a nekik megfelelő ideológiájukat.

Hogy bevégezzük az uralkodó osztály pszichológiájának leírását, ne feledkezzünk meg a tékozlásra való hajlandóságról, amely gyakran bőkezűségnek látszik, és ami

könnyen érthető annál, aki nem ismeri a munka verejtékét; úgyszintén jegyezzük meg azt, hogy a halálmegvető bátorságot tartja legszebb vonásnak, amely a kisebbség azon kényszerhelyzetére épül, hogy bármelyik percben fegyverrel kell megvédeniük jogaikat. Ennek nagyon kedvez a munkától való teljes mentesség, ami lehetővé teszi a vadászatban, sporttal és viadalokkal való testedzést. Ennek karikatúrája a harciasság, valamint a becsület iránti szuperérzékenység, ami örültségig fokozódik.

Egy mellékes megjegyzés: Cézár a fejlődésnek éppen azon a fokán találta Galliának kelta lakóit, amelyben a nemesek uralomra jutottak törzstársaik felett; azóta ennek az osztálynak lélektanáról írt klasszikus ismertetését az egész kelta nép fajpszichológiájának ismerik el. Még Mommsen is beleesett ebbe a csapdába. Ennek eredményeképpen ez a kézzelfogható tévedés elpusztíthatatlanul vonul végig minden világtörténelmi és szociológiai könyvön, noha egyetlen pillantás elegendő lenne annak belátásához, hogy minden fajú népnek egészen hasonló karaktere van a fejlődés hasonló stádiumában; Európában a tesszálok, apuliaiak, a Campagna népe, germánok, lengyelek, stb. Eközben a kelták és különösen a franciák a fejlődésnek más-más állapotában egészen más jellemvonásokat mutatnak. A pszichológia a fejlődési stádiumra vonatkozik, nem pedig a fajra!

Másrészt pedig mindenhol, ahol az államot szentté tévő vallásos felfogás gyengébb vagy meggyengül, a legízottak csoportelméleteként mindenütt kialakult világos vagy homályosabb formában a „természetjog.” Az alsóbb néposztály nagyzásnak tartja a faji és nemesi büszkeséget, saját magát pedig legalább éppen olyan jó fajnak és vérnek gondolja, mint az uralkodó osztály – saját nézőpontjából még hozzá teljes joggal, mert a szorgalmas munkát és a rendet tartja igazi erényeknek. Továbbá gyakran szkeptikus a vallással szemben, amely megsegíti az ellenfeleit; és épp oly szilárdul hiszi, mint a nemesség, az ellenkező véleményt, hogy az uralkodó csoport kiváltságai a jog és értelem ellen valók. A későbbi fejlődés itt sem csatolt lényegesebb jellemvonást az eredettől fogva adottakhoz.

Ezeknek az eszmének a több-kevesebb befolyása alatt folytatja a két csoport állandóan érdekharcát. A fiatal államnak szét kellett volna esnie e centrifugális erők hatásától, ha a közös érdek, az állami öntudat centripetális erői nem lettek volna erősebbek. Az idegennek, a közös ellenségnek külső nyomása túlszárnyalja az ellentétes külön érdekek belső nyomását. Gondoljunk a *secessio plebis* mondájára és Menenius Agrippa sikeres missziójára. Így forgott volna a fiatal állam örökké, mint egy égi test, az erők paralelogrammának útján, ha a fejlődés magát az államot és környezetét meg nem változtatta volna és nem fejlesztette volna újabb külső és belső erőkkel.

(D)

A FEJLETTEBB PRIMITÍV FEUDÁLIS ÁLLAM

A növekedés önmagában is hatalmas változásokat hoz magával; a fiatal államnak pedig nőnie kell. Ugyanazok az erők, amelyek életre keltették, terjeszkedésre és hatalmi körének bővítésére kényszerítik. És még hogyha egy ilyen fiatal állam „jóllakott” volna is, mint aminek egynémely modern nagy állam beállítja magát, a megsemmisülés lehetősége nyújtózkodásra és terjeszkedésre kényszerítené. E primitív társadalmi viszonyokra nyomatékosan érvényesek Goethe sorai: „Emelkedned kell vagy buknod, győznöd vagy meghódolnod, kalapácsnak vagy üllőnek kell lenned!”

Ugyanaz az elv tartja fenn mindegyik államot, ami megteremtette őket. A primitív állam a fegyveres rablás alkotása: csak fegyveres rablással lehet fenntartani.

Az uralkodók csoportjának gazdasági szükséglete határtalan; a gazdag ember sohasem érzi magát eléggé gazdagnak. A politikai eszközt más, még le nem igazott parasztnépek vagy újabb, még meg nem sarcolt tengerparti lakók ellen alkalmazzák. A primitív állam növekszik, míg össze nem ütközik egy másik, hasonló módon keletkezett határos „érdekkörrel”. A rablóhadjárat helyett most találkozunk először szoros értelemben vett

igazi háborúval: egyformán szervezett és fegyelmezett tömegek állnak egymással szemben.

A háború végső célja most is ugyanaz: a dolgozó osztályok gazdasági eszközének eredménye, zsákmány, hadisarc, adó, földjáraadék; a küzdelmet azonban immár nem az a csoport vívja, aki zsákmányolni akar, az ellen, akiket ki akar zsákmányolni, hanem két uralkodó csoport vívja azt az egész zsákmányért.

Az összeütközés végső eredménye csaknem minden alkalommal a két primitív államnak egy-egy nagyobb állammá való összeolvadása. Ez természetesen ugyanezen okból ismét határain túl tapogatózik, magához ragad kisebb szomszédokat, amíg végül egy még nagyobb hatalom esetleg őt magát is felfalja.

A leigázottak csoportját talán kevésbé érdekli az uralkodásért folyó háború eredménye: teljesen mindegy nekik, hogy ez az uralkodó csoport adóztatja-e meg őket vagy amaz. Annál inkább érdekli a küzdelem lefolyása: a háborút az ő bőrükre vívják. Így az állami öntudatuk helyesen irányítja őket, amikor a törzsükből való uralkodó csoportot erejükhöz képest támogatják, ha csak nem bántak velük nagyon embertelenül, nem zsákmányolták ki őket túlságos mértékben. Ha ugyanis a törzsükből való uralkodó csoport nem tud győzni, a háború pusztításai az alattvalókat érik legkeményebben. Tehát a szó

szoros értelmében feleségükért és gyermekükért, tűzhe-lyükért és házukért küzdenek, amikor azért harcolnak, hogy ne üljön a nyakukra idegen uralkodó.

A háború kimenetele teljes egzisztenciájában érinti az uralkodó csoportot. A legrosszabb esetben teljes kiirtás vár rá, mint a germán törzsek nemességére a Frank Birodalomban. Éppen olyan rossz azonban, ha nem rosszabb rájuk nézve a háború eredménye, ha a győztes rabszolgasorba taszítja őket. A kellő időben megkötött béke időnként alsóbb rangú, de mégis uralkodói pozíciót biztosíthat nekik, mint a szász nemesség esetén a normann Angliában vagy a zsupánok esetén a németek szlávoktól elvett területein. Néha pedig, ha az erőviszonyok körülbelül egyenlők, a két uralkodó csoport egyenlő jogú nemességgé olvad össze, aminek tagjai egymással házasodnak. Ez történt például a szláv területeken, ahol az elszigetelt vend törzsfőnököket a németekkel egyenrangúnak tekintették, vagy az Albano-hegy és Toszkána előkelő családjaival a középkori Rómában.

Ebben az új, „fejlettebb primitív feudális államban” az uralkodó csoport ilyen módon több-kevesebb hatalommal és kiváltsággal bíró rétegekre eshet szét. E tagozódás megannyi különböző formát ölthet annak az ismert ténynek a következtében, hogy az uralkodók csoportja gyakran két alárendelt gazdasági és társadalmi rétegre oszlott, amelyek még a pásztorkodás stádiumában

alakultak ki: egyrészt a nagy nyáj- és rabszolga-tulajdonosok, másrészt a szabad közemberek csoportjára. Hogy ez a rendi széttagoltság az újvilág vadász-államaiban nincs meg, azt talán annak tulajdoníthatjuk, hogy ezt a csupán állattenyésztő népeknél lehetséges osztálytagozódottságot nem vitték át államaikba. Később még látni fogjuk, hogy a két uralkodó réteg közötti rang- és vagyonbeli különbségek milyen döntő erővel befolyásolták az óvilág államainak politikai és gazdasági fejlődését.

Az uralkodó csoport esetéhez hasonló differenciálódás osztja a „fejlettebb primitív feudális államok” alsóbb csoportjait is többé-kevésbé munkaköteles és lenézett rétegekre. Elég arra a rendkívül nagy különbségre emlékezni, amely a dór államok, Spárta és Kréta parasztnépének társadalmi és jogi állásában, valamint a tesszáliai népnél is jelentkezett, ahol a perioikoszoknak tűrhető birtokjoguk és viszonylag jól védett politikai jogaik voltak, míg a helóták, valamint az utóbbi esetében a peneszták szinte semmi védelmet nem élveztek az élet és a tulajdonjogok területén. A régi Szászországban is találkozzunk egy középső fokkal a szabadok és a jobbágyság között. Nagyon valószínű, hogy ennek és számtalan hasonló történelmi ténynek ugyanaz volt az oka, amit az előbb a nemességről mondtunk: ha két primitív feudális állam egybeolvad, társadalmi rétegei a legkülönbélebb módon helyezkednek el, mint ahogy két összekevert kártyapakliból is egy csomó változat nyerhető.

Egészen biztos, hogy ennek a politikai erők által előidézett mechanikai elegyedésnek befolyása van a *kasztok*, azaz olyan öröklődő foglalkozási csoportok keletkezésére, amelyek egyben társadalmi osztályok hierarchiáját is alkotják. „A kasztok nagyon gyakran, ha nem mindig, az idegenek által való meghódításnak és leigázásnak kísérő jelenségei” – mondja Westermarck. Bár ez a kérdés nem került teljesen felderítésre, de annyit megállapíthatunk, hogy a kasztok kialakulásában gazdasági és vallási befolyások is hathatósan közrejátszottak. A kasztok keletkezését körülbelül így képzelhetjük el: a meglévő gazdasági szervezeteket áthatották az államalkotó erők, a foglalkozások adaptáción estek át, azután pedig olyan vallásos hatások merevítették meg őket, amelyek a keletkezésüket is befolyásolhatták. Erre mutat legalábbis az a tény, hogy férfi és nő között csaknem tabuszerű, áthidalhatatlan hivatásbeli különbségek voltak: míg például minden vadásznénél az asszony dolga a földművelés, sok afrikai pásztornénél mindjárt a férfi veszi át a mezőgazdasági munkát, amint az ökör vonta ekét alkalmazták, az asszony pedig szentségtörést követ el, ha az állatot hajtja.⁴

---

⁴ Hasonlóképp, vannak Észak-Ázsiai vadásztörzsek, ahol a nőknek megtiltják, hogy hozzáérjenek a vadászfelszereléshez vagy átkeljenek egy vadászösvényen. – Ratzel I., 650. o.

Az ehhez hasonló vallásos hagyományok idézhették elő, hogy egy foglalkozás örökölhetővé, aztán pedig kötelezően öröklődővé váljon mindenütt, ahol egész törzsek vagy falvak egy bizonyos mesterséget folytattak. Ez igen gyakori az ősnépeknél, különösen a szigetlakóknál, ahol a kereskedelem könnyen kifejlődhet. Ha egy olyan csoportot, amelynél megvolt az öröklődő foglalkozás rendszere, leigáztak más törzsek, az alattvalók az új államban egy tiszta „kasztot” alkottak. A kasztjuk társadalmi állása részben attól függött, hogy mennyire becsülték őket előtte saját népük körében, részben pedig attól, hogy mennyi hasznot hajtott a hivatásuk az új uralkodóknak. Ha azután, ami gyakran megtörtént, a hódító népek egyik hulláma a másikat érte, akkor a kasztok alakulása még szaporább lehetett, különösen, hogyha közben a gazdasági fejlődés kialakított sok különböző foglalkozási ágat.

Ezt a fejlődést legjobban megfigyelhetjük a kovácsok csoportjánál, akik mindenütt különös, félig rettegett, félig pedig megvetett állást foglaltak el. Kovácsmesterséghez értő népek ugyanis ősidők óta voltak – különösen Afrikában – a pásztornépek kíséretében és tőlük függő helyzetben. Már a hükszoszok is vittek magukkal ilyen törzseket a Nílus menti országba, és döntő győzelmeiket talán az ő fegyvereiknek köszönhették; a dinka nép pedig csak a közelmúltban szabadította fel alávetett helyzetéből a kovácsmesterséghez értő djur törzset.

Ugyanez igaz a szaharai nomádokra is; az északi mondáinkban pedig sokat szerepelnek a „törpék”, akiknek bűbajos erejétől nagyon féltek. Minden kellék megvolt ahhoz, hogy a kifejlődött államban szigorú kasztrendszer keletkezzen.

A vallási képzeteknek közreműködése ezekben az alakulásokban a Polinéziából vett következő példából is kitűnik:

A hajóépítés, ámbár sok bennszülöttnek van hozzá tehetsége, egyetlen kiváltságos osztálynak egyedüli joga: az Állam és társadalom érdeke oly szorosan kapcsolódott össze ezzel a mesterséggel. A hajóácsok nemcsak a régi Polinéziában, hanem még a mai Fidzsi-szigeten is külön kasztot alkotnak, 'a király iparosa' a megtisztelő címük és külön törzsfőnökük van. ... Minden az ősi hagyományok szerint történik: a hajótalp lefektetése, az egész hajótest elkészítése, a vízre bocsátás mind vallásos szertartások és ünnepségek során megy végbe.

Ahol a babona nagyon kifejlődik, ilyen részint gazdasági, részben pedig etnikai alapon könnyen kialakulhat a tulajdonképpeni kasztrendszer. Polinéziában például a tabu révén való osztálytagozódás már nagyon hasonlít „a legmerevebben keresztülvitt kasztrendszerhez”. Hasonlóképpen történt Dél-Arábiában. Hogy a vallásnak milyen jelentősége van Egyiptomban és Indiában

mind a mai napig a kasztokra való elkülönülés megindulásában és fenntartásában, az sokkal ismeretesebb, sem hogy bővebben kellene fejtegetnünk.

Ezek tehát a fejlettebb primitív feudális állam elemei. Sokféleségük és mennyiségük nagyobb, mint az alsóbb fokú primitív államé, de a jog, az alkotmány és a politikai-gazdasági elosztás alapjában véve éppen olyan, mint ott. A csoportok harcának célja még mindig a gazdasági eszköz terméke. Ez éppen úgy, mint azelőtt, az állam belpolitikájának mozgatója, míg a politikai eszköz hasonlóképp állandó mozgatója az állam külpolitikájának, támadó és védelmi műveleteiben egyaránt. A külső és belső küzdelmek célját és eszközét itt is ugyanazokkal a csoportelméletekkel igyekeznek igazolni.

A fejlődés azonban nem állhat meg. A gyarapodás több, mint tömegnövekedés: a gyarapodás mindig fokozódó differenciálódást és integrálódást is jelent.

Minél tágabbra terjesztjük ki a primitív feudális állam hatalmi szféráját, minél nagyobb az alávetettek száma és a népsűrűség, annál inkább kibontakozik a nemzetgazdasági munkamegosztás, ami újabb szükségleteket teremt, de egyúttal kielégítésükről is gondoskodik; annál jobban kiélesednek a különböző gazdasági és egyúttal társadalmi osztályrétegek is, a „meglevő vagyonok köré történő felhalmozódás törvénye” alapján, ahogyan

ezt a folyamatot elneveztem. A növekedő differenciálódásnak döntő hatása lesz a primitív feudális állam továbbfejlődésére, de különösen konklúziójára.

Ez alatt a konklúzió alatt semmi értelemben nem az állam fizikai végét értjük. Nem az állam halálát értjük, amely során egy magasabb fokú feudális állam eltűnik egy hasonló vagy fejlettebb fokú, erősebb állammal való összeütközésben, mint például India és Uganda mogul államai esetén Nagy-Britanniával való háborújukban. Nem is azt a stagnálást értjük, amelybe például Perzsia és Törökország jutott, és ami voltaképpen csak a fejlődés szünetelését jelenti, hiszen ezeknek az országoknak a maguk erejéből vagy hatalmi hódítással nemsokára ismét a haladás útjára kell lépniük. Megmerevedést sem értünk alatta, ami például a kínai birodalomban történt, de csak addig tarthatott, míg hatalmasabb idegen népek fegyverükkel nem kopogtattak a rejtelmes kapukon.

A konklúzióra olyan értelemben gondolok, ami a primitív feudális állam továbbfejlődését jelenti, és amelyet a világtörténelem általános felfogása szerint nagyjelentőségű *folyamatnak* tarthatunk. Az ilyen fejlődés, ha csupán főbb vonalait vesszük figyelembe, kétféle lehet, és a kettő alapjában véve teljesen különbözik egymástól. *De ez a sarkalatos ellentét a két különböző gazdasági vagy sarkalatos különbségtől függ, ami a „meglevő vagyont körül való felhalmozódás” törvénye mentén növekedik.* Az egyik esetben az ingó tulajdon, a másik esetben a földtulajdon.

Itt az üzleti tőke, ott a földbirtok, ami egyre kevesebb kézben összpontosul, és ezzel radikálisan felforgatja az osztályok tagozódását, vele együtt pedig az egész állami életet.

Az ingó vagyon kifejlődésének színtere a tengeri állam; a szárazföldi állam a földtulajdon kifejlődésének megtestesülése; az előbbi kapitalisztikus rabszolgarendszerrel, az utóbbi a fejlett feudális állam kialakulásával végződött.

A kapitalisztikus rabszolgagazdaság, az úgynevezett „antik” földközi tengeri államok tipikus bevégződése nem az államok halálával végződik, ami semmit sem jelent, hanem a népek halálával eltűnésük folytán. A kapitalisztikus rabszolgarendszer tehát az államfejlődés történeti családfájának egy mellékága, amelytől további közvetlen fejlődést nem várhatunk.

A kifejlett feudális állam viszont a főág, a törzs folytatása, s az állam további fejlődésének forrása, amely már elvezetett a rendi államig, az abszolútizmusig és a modern alkotmányos államig, és ha jól látjuk, tovább fog vezetni a „szabad polgári egyesülésig.”

Amíg a törzs csak egy irányban nő, vagyis a fejlettebb fokú primitív feudális államig, a növekedés ábrázolása magába foglalhatta és magába is foglalta mindkét formát. Most azonban, hogy a törzs kiágazott, a mi ábrázolásunknak is el kell ágaznia, hogy minden ágat végigkövethessen az utolsó gallyacskaig.

A tengeri állam fejlődésének történetével fogjuk kezdeni. Nem azért, mert ez volna a régibb forma. Ellenkezőleg: ameddig a történelem kezdeteinek kódén át tud hatolni tekintetünk, az első erős államalakulások a szárazföldi országokban történtek, amelyek saját erejükből emelkedtek fel a fejlett feudális államiság fokára. Ennél tovább azonban, legalább a minket, európaiakat leginkább érdeklő államok nem jutottak, hanem megállapodtak, vagy a tengeri állam alá kerültek és a kapitalisztikus rabszolgarendszer halálos mérgétől megfertőzve velük együtt pusztultak el.

A fejlett feudális állam további fejlődése csak akkor mehetett végbe, amikor a tengeri államok bevégezték életük pályáját: az uralkodás hatalmas formái és gondolatai, amelyek itt támadtak, lényegesen befolyásolták és siettették a romokon keletkezett szárazföldi államokat.

Ezért illeti elsőbbség a tengeri államok sorsának, mint a fejlettebb államformák előfeltételének ismertetését. Előbb a mellékágakkal foglalkozunk, azután visszatérünk a kiindulóponthoz, a primitív feudális államhoz, végül pedig a főtörzset vizsgáljuk meg a modern alkotmányos állam megalakulásáig, és a jövőbe tekintve, a „szabad polgári egyesülésig.”

IV. FEJEZET

A TENGERI ÁLLAM

A tengeri nomád államának életét és szenvedésének ösvényét, mind mondottuk, a kereskedelmi tőke irányította, mint a szárazföldi államét a földben rejlő tőke; és tegyük hozzá, hogy a modern alkotmányos államét a produktív tőke. A tengeri nomád azonban nem feltalálója a kereskedelemnek és a kereskedésnek, a vásároknak, a piacoknak és a városoknak; ezek előtte is léteztek, és mivel szolgálták a céljait, átalakította azokat saját érdekei szerint. Már jóval előtte felfedezték mindezeket az intézményeket, amik a gazdasági eszköz, az ekvivalens csere szolgálatában álltak.

Fejtegetéseink során itt látjuk először a gazdasági eszközt nem a politikai eszköz kizsákmányolásának tár-

gyaként, hanem az állam keletkezéséhez hozzájáruló tényezőként; nevezhetnénk az „emelőláncnak,” amit belehelyeztek a feudális állam által alkotott csörlőbe, hogy bonyolultabb szerkezetet hozzon létre. A tengeri állam genezise nem volna egészen érthető, ha nem ismertetnénk előbb az államok előtti kereskedelem fejlődését. Sőt mi több: lehetetlen a modern államnak prognózist felállítani, ha nem ismerjük azokat az alakulásokat, amelyeket a gazdasági eszköz önállóan teremtett meg a csereforgalomban.

(A)

AZ ÁLLAMOK ELŐTTI KERESKEDELEM

A csere lélektani magyarázatát a határhaszon-elmélet adja meg: ez ennek az elméletnek a legnagyobb érdeme. Eszerint az elmélet szerint bármely gazdasági jószág szubjektív értékelése annál kisebb, minél több van belőle ugyanannak a tulajdonosnak a birtokában. Ha találkozik két tulajdonos, akik más-más jószág egy bizonyos mennyiségét birtokolják, szívesen cserélnek, feltéve, hogy nem használhatják a politikai eszközt, vagyis látszólag hasonló erőviszonyok és harci készség esetén, vagy pedig, ha egymással vérszövetségben élő családok tagjairól van szó. A cserénél mindegyik fél igen magas szubjektív értékű jószágra tesz szert úgy, hogy csekély

szubjektív értékű jószágról mond le, tehát mindketten nyernek rajta. A primitív ember cserevágya bizonyára sokkal erősebb, mint a civilizált emberé, mivel ebben a stádiumban az ember kevésre értékeli a saját javait, az idegen tulajdont azonban szinte forró szenvedéllyel kívánja, és aligha befolyásolják őt a mérlegelt gazdasági megfontolások.

Ne felejtjük el azonban, hogy állítólag az őskultúrájú népek egész sora is létezik, amelyeknek a legcsekélyebb vágyuk sincs a csereüzletek iránt.

Cook beszéli, hogy Polinéziában olyan népek is voltak, amelyekkel nem lehetett érintkezést keresni, mert az ajándék semmi hatást sem tett rájuk, sőt később el is dobták; akármit mutattak nekik, mindent közönyösen néztek, semmit sem kívántak meg belőle, de a saját jószágaikból sem akartak semmit cserébe adni; a leghalványabb fogalmuk sem volt tehát arról, mi is a kereskedés és a csere.

Westermarck is azt hiszi, hogy a „csere és a kereskedelem aránylag késői találmányok”. Peschellel szemben, aki szerint az ember már az előttünk ismert legrégebbi kor kezdetén is folytatott csereüzletet, megjegyzi:

Semmi bizonyítékunk sincsen arra, hogy Périgordnak a rénszarvas-korszakból való barlanglakói a hegyi kristályt, az atlanti csigákat és a szajga antilop szarvát csere útján szerezték volna.

Ámbár a kivételeknek más magyarázata is lehet – a bennszülöttek talán varázslattól féltek – az etnológia mégis azt bizonyítja, hogy a cserére és a kereskedelemre való hajlam általános emberi tulajdonság. Ez a hajlandóság azonban természetesen csak akkor nyilatkozhat meg, ha az idegenekkel való érintkezésben új, csábító javak kerülnek a bennszülöttek látókörébe; saját vérrokonai körében ugyanis valamennyien körülbelül egyfajta javakkal bírnak és természetesen kommunizmusuknál fogva átlagosan ugyanabban a mennyiségben is.

A barterhez azonban, amely minden rendszeres kereskedelem kezdete, az idegenekkel való érintkezésben csak akkor juthatnak el, ha az érintkezés békés. Lehetséges-e azonban idegenekkel ilyen békés érintkezés? Nem áll-e az ősember egész élete, főleg amikor elkezdődik a barter, annak jegyében, hogy mint a farkas, félelmetes ellenség mindenki, aki másik hordárhoz tartozik?

Való igaz, hogy miután kialakul a kereskedelem, azt rendszerint felettébb befolyásolja a politikai eszköz. „A kereskedelem általában a rablás után következik” – mondja Westermarck. De az első kezdetei mégis főképpen a gazdasági eszköznek köszönhetők és nem a háborús, hanem a békés érintkezés eredményei.

A primitív vadászoknak egymással való nemzetközi viszonyát nem szabad egy fokra helyezni a vadászoknak és a pásztoroknak a paraszttal való, vagy a pásztorok egymás közötti viszonyával. Vannak ugyan közöttük is

harcok, amelyeknek vérbosszú, asszonyrablás, esetleg a vadászterület határsértése az oka: de hiányzik belőlük az az ösztönző, amely egyedül a kapzsiságból fakad, abból a vágyból, hogy elrabolják más munkájának a gyümölcsét. A primitív vadászok „háborúi” így általában inkább verekedéseknek mondhatók, mint igazi háborúknak, sőt elég gyakran csak párviadatok – a német diákpárbajokhoz hasonlóan – amelyek bizonyos szertartásossággal történnek, és csupán a harcképtelenség könnyebb fokáig, úgyszólván „első vérre” mennek. Ezek a létszám tekintetében igen apró törzsek bölcsen óvakodnak attól, hogy több áldozatot hozzanak, mint amennyi – például vérbosszú esetén – elengedhetetlen, és még inkább óvakodnak attól, hogy újabb vérbosszút idézzenek elő.

Így tehát e vadásztörzsek között is, mint a primitív földműves parasztok között, akiknél szintén hiányzik a politikai eszköz tövise, összehasonlíthatatlanul erősebb az egyenlő gazdasági fokon levők békés egyetértése, mint a pásztornépeknél. Tudunk nagyon sok olyan esetet, amikor békés megegyezéssel együtt mentek kiaknázandó természeti kincseket keresni.

A civilizációnak kezdetlegesebb fokán lévő nagyobb népcsoportok is összegyülekeznek időnként ott, ahol nagyobb mennyiségben található használható anyagokat. Amerika nagy részének indiánjai időnként elzarándokoltak követ bányászni, mások pedig minden esztendőben összegyűltek,

hogy aratni menjenek az északnyugati tavak mo-
csaras vidékére. A Barku vidékén szétszórta-
n élő ausztrálieiak a szélrózsa minden irányából össze-
gyülekeznek egy aratási ünnepre. Amikor Queens-
landban a bungafa bőségesen termi lisztes gyümöl-
csét, a termés sokkal nagyobb, mint amennyit a
nép el tud fogyasztani; ilyenkor azután idegen tör-
zseknek is megengedik, hogy velük együtt leszed-
jék a gyümölcsöt.

...Több törzs megállapodik bizonyos földterületek
közös birtokbavételére nézve, valamint a baltakö-
nek való fonolit-telepekre is.

Tudunk több ausztráliei törzs véneinek közös ta-
nácskozásáról és ítékezéséről is, amelyen a nép többi
tagja nézőként vesz részt a germán „*Umstand*” mintájára.

Természetes, hogy ilyen összejöveteleknél kifejlő-
dik a cserekereskedés, és talán így keletkeztek a „heti vá-
sárok, amelyeket Közép-Afrika szerencsen népei az ős-
erdő közepén *különleges békeotalom alatt tartanak*”; úgy-
szintén úgy tartják, hogy az ősidők óta szokás megtartani
a messzi északi csukcs prémvadászok nagy vásárait.

Mindezek a jelenségek előfeltételezik két szomszéd-
os nép békés érintkezési viszonyát. Ilyen alakulásokat
csaknem mindenütt találhatunk. Ezen a fokon könnyen
is keletkezhetnek, hiszen még nem jöttek rá, hogy az em-
bert munkamotornak is lehet használni. Ezért az idegen

vérből valót csak kétséges esetekben tartják ellenségnek; ha nyilvánvalóan békés szándékkal jön, akkor békésen is fogadják. Tehát a nemzetközi jogi szertartások egész kódexe alakult ki, amelyek célja, hogy nyilvánvalóvá tegye a jövevény békés szándékát a vendéglátók felé. A fegyvert félredobják és fegyvertelen kézzel üdvözlik; békeköveteket küldenek elé, akik mindenütt sérthetetlenek.

Tisztán láthatjuk, hogy ezek a formaságok a vendégjog egy fajtáját képezik, és bizony a békés kereskedést csak a vendégjog teszi lehetővé. A vendéghozta ajándék, úgy látszik, megelőzi és bevezeti a tényleges bartert. Fontos tehát megvizsgálni, hogy milyen lelki gyökerekből fakadt a vendégjog.

Westermarck azt írja nemrég megjelent hatalmas munkájában „a morális fogalmak eredetéről és fejlődéséről” (1907), hogy a vendégszeretet szokása a kíváncsiságon kívül, amely a messziről jött vendégtől érdekes híreket remélt, mindenekelőtt az idegen esetleges varázseréjétől való félelmen alapszik. Még a Biblia is azzal az okkal ajánlja a vendégszeretetet, hogy nem lehet tudni, vajon nem angyal-e az idegen. A babonás népek félnek átkától (a görög Erinnysek) és sietve jó kedvre derítik. Ha befogadták vendégül, sérthetetlen és a vendéglátó nép jogait élvező; ott tartózkodása alatt a nép hozzátartozójának tekintik. Kiterjed rá is a tulajdon ősközössége, amely fennáll a vendéglátó népnél. A vendéglátó megköveteli

és meg is kapja, amit csak szeretne, cserébe pedig a vendégnek is megadja, amit kíván. Ha a békés érintkezés sűrűbbé válik, a kölcsönös vendégajándékból idővel kereskedelem fejlődhet ki, mert a kereskedő szívesen tér vissza oda, ahol barátságosan fogadták, ahol jó cserét csinált és ahol már megvan a vendégjoga, amit máshol csak ezután kellene esetleg életveszély árán megszereznie.

A rendszeres árukereskedés kialakulásának természetes feltétele a „nemzetközi” munkamegosztás, ami már régebben is megvolt, nagyobb mértékben, mint általában hiszik.

Helytelen feltevés, hogy a munkamegosztás csak a gazdasági fejlettség nagyobb fokán kezdődik; belső Afrikának vannak olyan falvai, amelyekben csak kovácsok laknak, sőt olyanok is, amelyekben kizárólagosan csakis dobókést készítenek; Új-Guineában akadnak fazekas-falvak, Észak-Amerikában nyílhegyesítőik.

Az ilyen szakosodásból kereskedelem fejlődik ki vagy utazó kereskedők útján, vagy pedig több nép egymáshoz juttatott vendég- vagy békeajándékai révén. Észak-Amerikában a kadduk íjjal kereskednek. Ahogy Ratzel írja:

Az obszidiánt mindenütt nyílveszővé és kessé alakították: a Yellowstonenál, a Snake folyamnál, Új-

Mexikóban, de legnagyobb mértékben magában Mexikóban; a drága anyag azután az egész országban elterjedt Ohioig és Tennesseeig, csaknem kétezer kilométeres úton át.

Hasonlóképpen jegyzi föl Vierkandt:

Az ősnépek zárt háztartásából a kereskedésnek olyan fajtája alakul ki, amely teljesen eltér a modern viszonyoktól... Minden törzsből kifejlődött bizonyos speciális munkakészség, ami ösztönözte a cserekereskedést. Még az aránylag alacsony fokú levő dél-amerikai indián törzseknél is találhatunk ilyen különbségeket... A kereskedésnek ez a módja lehetségessé teszi a termékek rendkívül messzire történő terjesztését, de nem közvetlen úton, hivatásos kereskedők útján, hanem az egyik törzstől a másik felé irányuló lassabb továbbítással. Az efféle kereskedés eredetét, mint Bücher kifejtette, visszavezethetjük a vendégajándékok kicseréléséhez.

Kereskedelem a vendégajándékon kívül a békeajándékból is kifejlődhet, amit a volt ellenfelek háború után a béke jeléül adnak egymásnak. Ahogy Sartorius írja Polinéziáról:

Ha több nép, ütközött meg egymással, a békeajándék mindegyik félre nézve valami egészen újszerű

volt, és ha az ajándék és viszonzása mindegyik félnek megtetszett, tovább ismételték az ajándékozást és így köztük is kifejlődött a cserekereskedés. De a vendégajándékkal ellentétben náluk ezzel a tartós csereviszony előfeltétele jelentkezett. Nem egyének érintkezéséből állt, hanem törzsekéből és népekéből. Az asszony volt a barter első tárgya, az összekötő kapocs a két idegen törzs között, és ahogy sok forrás mondja, rendszerint marháért cserélték el.

Itt olyan cseretárgyra akadunk, amely „nemzetközi munkamegosztás” nélkül is elcserélhető. Sőt úgy látszik, mintha sok helyütt az *asszonycsere* útján jutottak volna el az árucseréhez, mintha ez lett volna az első lépés a népek *békés* integrálódásához, az államalakulás *háborús* integrálódásával szemben. Lippert ugyanakkor azt hiszi, hogy ennél is régibb a *tűzcsere*. Mivel azonban ezt a kétségtelenül nagyon régi szokást csak vallási és jogi hagyományokból következteti, de közvetlen megfigyelésünk számára már hozzáférhetetlen, nem kívánunk bővebben foglalkozni vele.

Az *asszonycsere* viszont mindenütt megfigyelhető jelenség és kétségtelen, hogy rendkívül közrehatott a szomszédos törzsek *békés* érintkezésének kialakulására és előkészítette az utat az árucserének. A szabin-nőkről szóló monda, akik háborúra készülő testvéreik és férjeik

közé vetették magukat, az emberi nem fejlődésének folyamán ezerszeresen valóra válhatott. A rokonok közt kötött házasságot csaknem mindenütt bűnnek, vérfertőzésének tartják, olyan okokból, amelyeket itt nem fejtegethetünk bővebben. Ez mindenütt a szomszéd népek felé irányítja a nemi ösztönt, és a törzsek közötti elsődleges érintkezés alkotórészévé teszi a nőrablást; csaknem mindenütt, ahol erős faji érzés nem tiltakozik ellene, a rablást csere vagy vásár váltja fel – a szokás, ami abból fakad, hogy egy vérrokon nő a férfi szemében viszonylag csekély értékkel bír egy idegen törzsből származó feleséghez képest.

Ha a munkamegosztás lehetőségévé tette az árucserét, az így létrejött érintkezést ki is használják erre a célra; az exogám csoportok fokozatosan hozzászoknak ahhoz, hogy állandóan békés keretek között találkozzanak. A béke, amely eredetileg a vérrokonok hordájában uralkodik, lassanként szélesebb körre terjed. Egyetlen példa a sok közül:

A két kamerun törzs mindegyikének voltak szomszédai, akikkel a törzs tagjai kereskedtek, és ahol a házasságok révén rokonaik laktak. Az exogámia itt is megmutatta a törzseket összekötő erejét.

Ez a békés barter és kereskedelem fejlődési útja; a vendégjogból, az asszonycseréből és talán a tűzcseréből eljutunk az árucseréig. Tegyük még hozzá, hogy a kisebb

és nagyobb vásárokról, talán a kereskedőkről is szinte egyöntetűen úgy gondolták, hogy egy békeőrző és a békebontást megbosszuló istenség oltalma alatt állnak, és megkapjuk ennek a rendkívül nagyjelentőségű szociális jelenségnek alapvonásait addig a pontig, ahol belép a politikai eszköz, hogy megzavarja, átalakítsa, majd továbbfejlessze a gazdasági eszköz alkotásait.

(B)

A KERESKEDELEM ÉS A KEZDETLEGES ÁLLAM

A rabló-harcosnak két nagy oka van arra, hogy kíméletesen bánjon a kisebb és nagyobb vásárokkal, amelyek azon a területen folynak le, amelyet fegyverrel hajtott hatalma alá.

Az egyik, nem gazdasági természetű ok az, hogy benne is megvan a békebontást megbosszuló istenségtől való félelem. A másik, a gazdasági és valószínűleg erősebb ok – és azt hiszem, én mutatok rá először erre a kapcsolatra – hogy ő maga sem lehet el vásár nélkül.

A primitív hódítóra nézve zsákmányának nagy része nem alkalmas közvetlen fogyasztásra és használatra. Akkoriban csak kevés fajtájú jószág létezik, mindegyikből azonban olyan nagy mennyiség, hogy csak nagyon-nagyon csekély „határhasznuk” van. Ez áll mindenekelőtt

a politikai eszköz legfontosabb szerzeményéről, a rabszolgáról. Vegyük először a pásztor esetét: az ő rabszolgaszükségletét nyájának nagysága korlátozza; igen valószínű, hogy hajlandó fölöslegét elcserélni számára értékes javakra, mint: só, ékszer, fegyver, érc, szövetek, különféle eszközök stb. A pásztor tehát nem csupán mindig rabló, hanem kereskedő is és a kereskedelem védelmezője.

Védi a kereskedőt, aki hozzá jön, hogy zsákmányát elcserélje egy idegen civilizáció javaiért – a nomádok a sivatagokon vagy pusztaságaikon átvonuló karavánoknak a kezdetektől fogva kíséretet biztosítottak bizonyos díjért – és úgyszintén védi a kereskedelmet még az általa prehistorikus korban elfoglalt helyeken is. Ugyanaz a megfontolás, amely arra bírta a pásztort, hogy a medvestádiumból a méhészfokba lépjen, bírta arra is, hogy fenntartsa és megvédje a régi piacokat és vásárokat. Az egyszerű fosztogatás itt is annyit jelentene, mintha leölnék az aranytojást tojó tyúkot; sokkal hasznosabb a vásár fenntartása és békességének megerősítése, hiszen a zsákmánynak idegen jószágokért való elcserélésén kívül a védelmi díj is jól esik. Ezért vették a feudális államok fejedelmei mindenütt védelmükbe és a „királyi béke” oltalmába a vásárokat, az utakat és a kereskedőket, sőt gyakran maguk monopolizálták a külkereskedelmet. Mindenütt azt látjuk, hogy buzgón szaporítják a védelem és a jog biztosításával a városok és vásárok számát.

A vásári rendszerhez fűződő érdekek valószínűvé teszik, hogy a pásztortörzsek annyira tisztelték a hatalmi területükbe tartozó vásárokat, hogy nem alkalmazták velük szemben a politikai eszközt és még az „uralkodásukat” sem terjesztették ki rájuk. Hérodotosz csodálkozva meséli el a szkíta pásztorok országában látott szent vásárokról, hogy a fegyvertelen argippaius lakókat teljesen megvédte a vásár szent békéje; ez a körülmény egészen hihető és még hihetőbbé válik hasonló jelenségek által:

Senki emberfia nem bántja őket, mert *szentnek* tartatnak, nincs is velük semmiféle harci eszköz; ők békéltetik meg a viszálykodó szomszédokat s aki házukba menekül, annak nem eshet bántódása.

Hasonló jelenségekkel gyakran találkozunk:

Ismétlődik az argippaiusok története, a szent, igazságos, fegyvertelen kereskedők és ellenségeket békítő kis törzsé, amely a beduin-féle nomád népek között lakott.

Felsőbbfokú népről vett példa gyanánt megemlítjük Caere lakóit, akik Strabo szerint:

A hellének előtt nagy tiszteletben állottak bátorságukért és igazságos voltukért, mert bármily hatalmasak voltak is, sohasem raboltak.

Mommsen, aki idézi ezt a bekezdést, hozzáteszi:

Nem a tengeri rablásról van szó, amit a caerebeli kereskedő éppen úgy megengedett magának, mint bárki más. Caere afféle szabad kikötő volt a főníciaiak és a görögök részére.

Caere nem földi nomádok területén levő vásárhely volt, mint az argippaiusoké, hanem *békés kikötő volt a tengeri nomádok területén*. Ráakadunk azoknak a tipikus alakulatoknak az egyikére, amelyeknek jelentőségét eddig nem méltatták kellőképpen, pedig úgy hiszem, hogy ezeknek az alakulatoknak hatalmas befolyásuk volt a tengeri államok keletkezésére.

A belső okok ugyanis, amelyekből a szárazföldi nomádok eljutottak a kereskedelemhez és ha vásárhely alapításához nem is, de annak megkíméléséhez, fokozott erővel kényszeríthettek a tengeri nomádokat ugyanilyen eljárásra. A zsákmány szállítása, különösen a nyájaké és a rabszolgáké nagyon nehéz és veszélyes a sivatagon és a pusztaságon át: a lassú haladás megkönnyíti az üldözést. Hajón és kenun azonban könnyű és biztonságos. A viking tehát sokkal nagyobb kereskedő és buzgóbb látogatója a vásároknak, mint a pásztor. „Háború, kereskedelem és kalózkodás, el nem választható ez a három” – olvassuk a *Faust*ban.

(C)

A TENGERI ÁLLAM KELETKEZÉSE

A tengeri zsákmánnyal folytatott kereskedésből fejlődhetnek ki sok esetben, úgy hiszem, azok a városok, amelyek körül, mint politikai központok, létrejöttek az antik vagy földközi-tengeri civilizáció városállamai. Sok más esetben ugyancsak az efféle kereskedés segítette elő azt, hogy a városok a politikai fejlődés hasonló pontjára jussanak.

E kereskedelmi kikötők keletkezését általában véve két típusra vezethetjük vissza: vagy mint kalózerődök bukkantak fel, amiket közvetlenül és szándékosan helyeztek ellenséges területre, vagy pedig békés kereskedőtelepek voltak, amelyek egy idegen primitív vagy fejlettebb feudális állam tengerpartján békés szerződés alapján létesültek.

Az első típusra – amely tökéletesen megfelel a negyedik stádiumnak – megannyi fontos példánk van az ókori történelemből, amikor is egy fegyveres kalózkolónia megszállja egy idegen állam partvidékének kereskedésre alkalmas és stratégiaileg védelmezhető pontját. A legnagyobb jelentőségű Karthágó; és a hellén tengeri nomádok, jónok, dórok, achaiabeliek hasonló tengerparti váraknak egész sorát építették az Adriai-tenger és a Földközi-tenger dél-olaszországi partjain, a szigeteken és Dél-

Franciaország öblei mentén. A föníciaiak, etruszok, hellének és újabb kutatások szerint a káriaiak is egyazon típus szerint alapítottak „államokat” körös-körül a Földközi-tenger partjain, azonos osztálytagoltsággal: uralkodók és a szomszédos területek jobbágy földművesei.

E tengeri államok némelyike feudális állammá fejlődött, egészen a szárazföldi államok típusa szerint: az uralkodó osztály földbirtokos arisztokráciává lett. Erre egyrészt a földrajzi viszonyok voltak irányadóak, azaz a jó kikötők hiánya és békés parasztok lakta nagy kiterjedésű *hátvidék*; másrészt pedig a hazájukból hozott rendi szervezet. Többnyire belviszályokban legyőzött, elmenekült nemesek voltak vagy másodszülött fiúk, néha egy egész fiatal nemzedék, férfiak és nők, amely kivonult vikingútra, miután pedig már odahaza is voltak jobbágyaik és földbirtokosoknak nevelték őket, természetesen idegenben is „földet és népet” kerestek. Ilyen eset Angliának az angol-szászok és Dél-Olaszországnak a normannok által való megszállása is, valamint Dél-Amerikának és Mexikónak spanyol-portugál gyarmatosítása. Nagyon fontos további példái a tengeri rablók alapította szárazföldi feudális államnak Nagy Görögország achaiabeli kolóniái; Mommsen mondja róluk:

Az achaiai városszövetség tulajdonképpen gyarmatosítás volt. A városoknak nem volt kikötőjük – csupán Krotonnak egy tűrhető réve – sem saját

kereskedelmük; a szibarita azzal dicsekedhetett, hogy lagúnavárosának falai között megőszülhet, hiszen az adás-vevést a miléziaiak és az etruszok közvetítették számára. A görögök viszont nemcsak a tengerparton, hanem tengertől a tengerig uralkodtak; ... a bennszülött földművelőknek klientéla-, sőt jobbágyrendszerben kellett megművelniük uraik földjeit vagy adózniuk.

Hasonlóképpen voltak szervezve valószínűleg a dór kolóniák is Krétában.

Akár gyakoribbak, akár ritkébbak voltak azonban e szárazföldi államok, az egyetemes történelem folyására nincs jelentőségük, csak azoknak a tengerparti városoknak, amelyek tevékenységük súlypontját a kereskedelemre és a kalózkodásra tették át. Mommsen éles ellentétbe állítja az achaiabeli földesurat a többi dél-olaszországi görög gyarmat „királyi kereskedő”-jével, amikor így beszél róla:

Ők sem vetették meg a földművelést és a territóriumuk növelését; a görögök azonban nem érték be annyival – legalábbis felkapaszkodásuk óta – hogy a barbárok közepette a föníciaiak módjára csupán egy megerősített kereskedelmi telep falai között maradjanak. Városaikat elsősorban és kizárólag a kereskedelem céljából alapították s épp ezért az achaiabeliektől eltérően a legjobb kikötők és raktárhelyek mentén építették fel őket.

Feltételezhetjük, sőt az ión-kolóniákra nézve bizonyos is, hogy e városok megalapítói nem szárazföldi földesurak, hanem tengerjáró kereskedők voltak.

Az ilyen sajátos értelemben vett tengeri államok és tengeri városok azonban nem csak fegyveres hódítás útján keletkeztek, hanem békés kezdetből is, egy többé-kevésbé vegyes békés behatolással.

Ahol azonban a vikingek nem békés parasztnépre, hanem kezdetleges fokú, védekezésre hajlandó feudális államra akadtak, békét ajánlottak és fogadtak el, és kereskedelmi gyarmatként telepedtek le.

Ismerünk hasonló eseteket a világ minden részéből, kikötőknél és parti vásároknál. Legközelebb állnak hozzánk az északnémet kereskedők által alapított települések az Északi-tenger mentén fekvő országokban, a londoni acéludvar, a Hanza Svédországban és Norvégiában, valamint Oroszországban Novgorod. Vilniusban, a litván nagyfejedelmek fővárosában is volt ilyen kolónia és szintén idevágó példa a Fondaco dei Tedeschi Velencében. Az idegenek csaknem mindenütt zárt tömegben laktak, külön jogrendszerük és bíróságuk volt, és igen gyakran jelentős politikai befolyáshoz is jutottak, amely sokszor uralkodássá is fejlődött. Azt hihetnénk, hogy a Földközi-tenger országainak föníciai és hellén előzőnlését olvassuk kortárs leírásban a Krisztus előtti első évezred elejéről, amikor Ratzelnek az Indiai-óceán parti államairól és szigeteiről szóló, itt következő sorait látjuk:

A kereskedelem egész néptörzseket úgymond szét-szórt, elsősorban a közmondásosán ügyes, serény, mindenütt otlévő szumátrai malájokat; valamint az épp oly ügyes, mint álnok celebeszi bugikat, akik Szingapúrtól Új-Guineáig mindenhol felbukkannak. Újabban leginkább Borneóba vándorolnak tömegesen a bennszülött fejedelmek hívására. Befolyásuk olyan súlyos, *hogy saját törvényeik szerint élhetnek, és olyan erősnek érzik magukat, hogy már többször tettek kísérletet a maguk függetlenítésére.* Az achinézek hasonló állást foglalnak el: a szumátrai malájok által empóriummal fejlesztett Melaka bukása után néhány évtizedig, a tizenhetedik század elején történt világtörténelmi fordulat idején Aceh volt e távol keleti országnak legélénkebb kikötője.

Hogy igazoljuk ennek a letelepedési formának egyetemes elterjedését, kiragadunk még néhány példát a számtalan közül:

A kereskedők Urgában, *ahol politikai hatalmon voltak, külön kínai városban összezsúfolva laktak.*

A zsidó államokban:

kis kolóniák voltak idegen kereskedőkből és kézművesekből, akiknek átengedték a város bizonyos negyedeit, hogy királyi védelem alatt saját vallási szokásaik szerint éljenek.

Az alábbiit összehasonlíthatjuk a *Királyok I. 20:34*-ben olvashatókkal:

Az Efraim törzséből való Omri királyt arra kényszerítették ellenségének, a damaszkuszi királynak hadisikerei, hogy Szamária városának bizonyos részébe arameus kalmárokat telepítsen, ahol királyi védelemmel folytatták hivatásukat. Később, amikor utódja, Akháb járt sikerrel a háborúban, ő követelte ugyanezt a damaszkuszi efraimita kereskedőknek.

És ahogy Mommsen írja:

Itália lakói mindenütt zárt és szervezett csoportokba álltak össze: a katonák légióikban, a nagyobb városokból való kereskedők külön társulatokban; az egyes provinciákban megtelepedett vagy ideiglenesen tartózkodó római polgárok conventusokban egyesültek, külön községi kormánnyal.

Még csak a zsidók gettóira akarok rámutatni, amelyek a középkori zsidóüldözés előtt voltaképpen zárt kereskedőgyarmatok voltak; az európai kereskedők települései a nagyobb idegen államok tengerpartjain ma is hasonló társulatokat alkotnak, saját törvényekkel és (konzuli) bíraskodásukkal. Kínának, Törökországnak és

Marokkónak még most is el kell túrnie ezt az alsóbbrendűségi jegyet, amit Japánnak nemrég sikerült leráznia magáról.

E gyarmatok fejtegetéseink szempontjából annyiban érdekesek, hogy tendenciájuk mindenütt ugyanaz: kifejleszteni a politikai befolyást egészen a teljes uralkodásig. Nincs is ezen mit csodálnunk. A kereskedőknek sok ingó jószáguk van, ami rendkívül alkalmas arra, hogy politikai zavarok idején – aminek minden feudális állam állandóan ki van téve – döntő módon közbeavatkozzanak, akár két szomszédos állam nemzetközi háborúskodásáról van szó, akár a nemzeten belül folyó harcra, például a trónöröklés kérdése miatt. Hozzájárul még, hogy a gyarmatokat sokszor az anyaország nagy hatalma fedezi, amelyre rábízhatják sorsukat, mert rokonsági kötelékek és rendkívül erős kereskedelmi érdekek kötik őket össze; maguk is csatasorba állíthatják edzett hajósáikat és nagyszámú rabszolgáikat, ami a kisebb országgal szemben jelentős haderő. Annak a szerepnek jellemzése, amelyet az arab kalmárok játszottak Kelet-Afrikában, egy eddig nagyon kevésbé méltatott történelmi típust ismert meg velünk. Ahogy Ratzel közli:

Amikor Speke 1857-ben első európaiként megtette ezt az utat, az arab kereskedők mint idegenek laktak az országban. Amikor 1861-ben másodszor járt ott, az arabok már nagybirtokú, gazdag földesurak

voltak és háborút viseltek az ország bennszülött fejedelmével. Ez a folyamat, amely belső Afrikának is nem egy országában megismétlődött, szükségképpen magából a helyzetből következik. Az idegen kereskedők, akár arabok, akár szuahélik, engedélyt kérnek az átvonulásra és adót fizetnek érte; áruraktárakat alapítanak, ami a törzsfőnököknek kellemes, mert látszólag egyszerre kedvez a hiúságuknak és zsaroló vágyuknak; azután meggazdagodnak és összeköttetéseket szereznek, ezzel pedig gyanússá teszik magukat; elnyomják, üldözik őket, mire vonakodnak megfizetni a gazdagodásuk folytán megemelkedett vámot és adót. Végül az egyik elkerülhetetlen trónviszályban olyan trónkövetelő mellé állnak, aki engedelmességet ígér nekik, így belekeverednek az ország belső harcaiba és sokszor véget nem érő háborúiba.

A bevándorolt kereskedőknek efféle politikai tevékenysége mindig visszatérő típus. „Borneóban önálló birodalmak fejlődtek a kínai aranyásók telepeiből.” Az egész európai gyarmatosítás története voltaképpen azon törvény megerősítésére szolgáló példák egységes láncolata, miszerint a felsőbbrendű erejű idegenek kereskedelmi vagy más nagyobb telepeiből uralkodói hatalom alakul ki, hacsak nem az egyszerű kalózkodás első típusához tartoznak, mint például a spanyol-portugál hódítók és a Kelet-indiai Társaságok, az angoloké éppen úgy, mint a hollandoké. „Egy rablóállam van a tengerpart

mellett, a Rajna és a Schelde között”, vádolja a holland Multatuli saját hazáját. Az összes európai népek kelet-ázsiai, amerikai és afrikai gyarmatai e két típus egyike szerint keletkeztek.

Az idegenek nem minden esetben jutnak feltétlen uralomra. A vendéglátó állam néha nagyon erős, és ilyenkor hatalom nélküli, védett vendégek, mint például a németek Angliában. Más esetekben a már leigázott vendéglátó állam annyira összeszedi magát, hogy le tudja rázni az idegenek uralmát. Így kergették ki például a svédek a Hanzát, ami uralkodni kezdett fölöttük; ismét más-kor egy erősebb hódító tör rá a kereskedők kolóniájára és a vendéglátó államra, hogy leigázza mind a kettőjüket: így vetettek véget az oroszok a novgorodi és a pszkovi köztársaságnak. A gazdag idegenek azonban gyakran egységes uralkodó csoportba olvadnak össze a bennszülött nemességgel azon típus szerint, amellyel már a szárazföldi államok alakulásánál találkoztunk, ha két körül-belül egyformán erős uralkodó csoport került szembe egymással. Ezt az utóbbi esetet látom a legvalószínűbb folyamatnak az antikvitás fontosabb városállamai, a görög tengerparti városok és Róma keletkezésére nézve.

A görög történelmet, Breysiggel szólva, csak „középkorától”, a rómaid pedig csakis „újkorától” kezdve ismerjük. Mindarra nézve, ami előtte történt, csak a legnagyobb óvatossággal szabad következtetéseket levon-

nunk a képzelet szülte analógiákból. Azt hiszem azonban, hogy azok a tények, amelyekből azt következtetjük, hogy Athén, Korinthosz, Mükéné, Róma stb. az itt vázolt módon lettek állammá, mégis elég hitelesek; e következtetést akkor is levonhatnánk, ha az összes demográfiai és történelmi munkákból rendelkezésünkre álló adatok nem is volnának olyan általánosan elfogadhatók.

Biztosra tudjuk helységnevekből (Salamis: béke szigete = vásár szigete), hősök neveiből, építészeti emlékekből és közvetlen hagyományból, hogy sok görög kikötővárosban voltak föníciai telepek, amelynek hátvidékét a jellemző, nemesekre, szabadosokra és rabszolgákra tagolt kis feudális államok foglalták el. Hogy engedték-e egyes föníciai vagy néhány annál is nagyobb hatalmú káriai kereskedőnek, hogy beházasodjon a nemesek családjába, hogy teljes jogú polgárrá vagy éppen fejedlemmé váljon, arra nincsen konkrét bizonyíték. De azt nem lehet komolyan kétségbe vonni, hogy jelentős mértékben előmozdította az idegen befolyás ezeknek a városállamoknak a kialakulását.

Ugyanez áll Rómára nézve is; hallgassuk meg, mit mond erről egy olyan óvatos tudós, mint Mommsen:

Róma, ha keletkezését talán nem is, de jelentőségét mindenesetre ezeknek a kereskedelmi és stratégiai viszonyoknak köszönhette. Ennek számos olyan bizonyítékát találjuk, amelyeknek sokkal nagyobb

az értéke, mint a hitelességet színlelő történelmi regények meséinek. Vegyük például az ősi kapcsolatot Róma és Caere között, ami az volt Etruriára nézve, ami Róma volt Latiumra nézve, és amivel tehát közvetlen szomszédságra és kereskedelmi barátságra lépett; ez adja meg a Tiberis hídjának és a római köztudatban a hídépítésnek általában való rendkívüli jelentőségét; ezért is van ott a gálya a város címerében. Innen az eredete az ősrégi római kikötő-vámnak, amelyet eredetileg csak az eladásra szánt áruért kellett fizetni az osztiai kikötő bejáratánál, míg a saját használatra való áru mentes volt ettől a vámtól. Ezért találkozunk Rómában már olykorán éremszerű pénzzel és tengerentúli államokkal kötött kereskedelmi szerződésekkel. Ilyen értelemben Róma mindenesetre, ahogy az eredetmondából is tudjuk, inkább megteremtett, mint az idők folyamán kifejlődött város, és a latin városok között inkább a legfiatalabb, mint a legidősebb.

Egy egész életet betöltene az itt említett lehetőségeknek, vagy inkább valószínűségeknek a történelmi megvizsgálása, aztán e nagyjelentőségű városállamok alkotmányos történelmének megírása és az igen szükséges következtetések levonása. Azt hiszem, hogy ezen az úton sok homályos kérdésre találnák választ; például az etruszkoknak Róma felett való uralmára, a gazdag plebejus családok eredetére, az athéni metoikoszokra és még sok másra.

Itt azonban csak egyetlen fonalat követhetünk, azt, amely a történelmi hagyományok labirintusán át reményeink szerint a kapuhoz vezet bennünket.

(D)

A TENGERI ÁLLAM LÉNYEGE ÉS GONDJA

Mindezek az államok, akár tengeri rablók erődjeiből keletkeztek, akár a partvidéken letelepedett szárazföldi nomádok kikötőiből, akik aztán önként vikingekké váltak, akár uralomra jutott kereskedőkolóniákból vagy olyan kereskedők csoportjából, akik egybeolvadtak a vendéglátó nép uralkodó osztályával – már szociológiai értelemben vett valódi „államok”. Hiszen nem többek, mint a *politikai eszköz szervezetei*, formájuk az uralkodás, tartalmuk pedig az alattvalók gazdasági kizsákmányolása az uralkodó csoport által.

Alapjában véve tehát, jelentősebb pontokban nem különböznek a szárazföldi nomádok államaitól. Mégis azonban, külső és belső okoknál fogva más alakot öltöttek és különböző osztályaik lélektana is más és más.

Az embernek nem szabad azt gondolni, hogy az osztályhangulat alapján véve más volna ezekben, mint a szárazföldi államokban. Az uralkodó osztály mindenütt egyforma megvetéssel tekint le alattvalóira, a „feke-

tekörmű csócselékre”, mint Németország középkori patríciusa mondta, nem házasodik vele össze és a házassági egyenjogúságot vagy a társadalmi érintkezést még a már szabad születésűvel sem tartja fenn. Bizony kevésbé különbözik a görög urak és a patríciusok osztályelmélete a vidéki földesurakétól, azonban az eltérő körülmények mégis eltéréseket okoznak, természetesen az osztályérdekkel összhangban. Kereskedők által uralt területen nem lehet megtúrni az útonállást, a hellén tengeri államok például aljas bűnnek tartották. A Thészeusz-monda élet nem fordították volna az útonállók ellen egy szárazföldi államban. Másrészt azonban:

A kalózkodást a legrégebb időtől kezdve olyan foglalkozásnak tartották, amely a becsületet egyáltalán nem érinti; ennek megannyi bizonyítékára akadunk Homérosz költeményeiben is, sőt Polükrateész sokkal később is alakított Számosz szigetén egy jól szervezett rablóállamot. A *Corpus Juris*ban is szó van egy szólóni törvényről, amely szerint a kalózbandák megengedett társas egyesülések.

De nem szólva ilyen apróságokról, amelyek megemlézése csak azért érdemes, mert alkalmasaknak látszanak az „ideológiai felépítmény” megvilágítására, a tengeri államoknak a szárazföldi államokétól nagyon is eltérő létfeltételei két, világtörténelmileg roppant fontos tényt eredményeztek: a *demokratikus alkotmány* kifejlődését,

amellyel megkezdődött a gigászi küzdelem a keleti szultánizmus és a nyugati polgári szabadság közt (amely Mommsen szerint a világtörténelem valódi tartalma); másodsorban pedig a *kapitalisztikus rabszolgamunkáét*, amelynek következtében mindezeknek az államoknak végül is tönkre kellett menniük.

Figyeljük meg először annak a döntő ellentétnek belső, szociálpszichológiai okait, amely a tengeri és a szárazföldi államok között tátong.

Ugyanazok az elvek tartják fenn az államokat, amelyek révén keletkeztek. Népek és országok meghódításából keletkezett a szárazföldi állam és új népek és országok további leigázása által kell növekednie mindaddig, amíg hegység, sivatag vagy tenger meg nem szabják természetes határait, vagy más, meghódíthatatlan szárazföldi államok le nem zárják szociológiai határait. A tengeri államnak viszont, amely kalózkodásból és kereskedésből keletkezett, ezekkel az eszközökkel is kell hatalma erősítésére törekednie. E célból azonban nem szükséges egy kiterjedt földterületen annak rendje és módja szerint uralkodnia. Nem kell végigvezetni a fejlődését az első öt stádiumon túl. Csak ritkán, úgyszólván kényszerhelyzetben veszi igénybe a hatodikat, a teljes intranacionalitást és összeolvadást. Alapjában véve megelegszik azzal, ha távol tart más kalózkodókat és kereskedőket, biztosítja a maga részére a rablás és kereskedés monopóliumát, vala-

mint sakkban tartja alattvalóit várakkal és helyőrségekkel. A legfontosabb termelőhelyeket természetesen az uralma alá hajtja: kiváltképp a bányákat, a bőségesen termő gabonaföldeket, jó épületfát szolgáltató erdőket, sótelepeket és fontos halászerületeket. Az uralom itt tehát az állandó kezelést jelenti úgy, hogy alattvalóival munkáltatja meg ezeket. Csak később, amikor a tengeri állam a meghódított szárazföldi államok bekebelezésével már a tengeri és szárazföldi állam keveréke lett, kap kedvet az uralkodó osztály *az eredeti és szűk államterület korlátain túl* fekvő nemesi birtokra és annak jobbágyaira. De a nagybirtokot akkor is, ellentétben a szárazföldi államokkal, kizárólag csak mint járadékforrást kezelik bérlet útján. Így volt ez Karthágóban és később a Római Birodalomban is.

Az uralkodó osztály érdekei, amelyek a tengeri államot épp úgy, mint minden más államot a saját javukra aknázzák ki, eltérnek a szárazföldi államok uralkodó osztályainak érdekeitől. A feudális területi mágnásnak a földtulajdona és az embertulajdona adja a hatalmát; a tengeri állam patrícusának viszont a vagyona biztosítja a hatalmat. A területi mágnásnak az „államán” való uralmát az eltartott harcosai száma biztosítja, és gyarapításuk végett amennyire lehetséges, növelnie kell földbirtokát és hűbéresei adóját. A patrícus azonban kizárólag az ingó vagyona hatalmával uralkodik a maga „államán,” erős öklöket bérel és megveszteget gyenge lelkeket: ehhez a

vagyonhoz könnyebben jut kalózkodással és kereskedéssel, mint szárazföldi háborúkkal vagy távoli nagybirtokának jövedelme útján.

Továbbá ahhoz, hogy az efféle birtokot teljesen kihasználhassa, ott kellene laknia, el kellene hagynia városát és igazi földesúrrá kellene válnia, mert olyan társadalomban, amelyben nem fejlődött ki még teljesen a pénzgazdaság és a kellő munkamegosztás a város és falu között, a nagybirtok kihasználása csak úgy lehetséges, ha ténylegesen elfogyasztják azt, amit megtermel, de a bérbeadással való járadékszerzés lehetetlen. Ilyen messzire azonban még nem vezetett a szemlélődésünk; egyelőre primitív társadalmi viszonyok között vagyunk és itt bizonyára nem fog eszébe jutni egyetlen városi nemesnek sem, hogy otthagyja élénk és gazdag hazáját és a vadonban, barbárok közt, temesse el magát, lemondva minden politikai szerepről az államában. Gazdasági, szociális és politikai érdekei mind a tengeri kereskedelemre ösztönzik; nem az ingatlan, hanem az ingó tőke az életereje.

Uralkodói rendjük e belső alapjainál fogva még az a néhány tengeri város is, amelynek a hátvidék földrajzi feltételei megengedték volna a nagyobb távolságba való térbeli terjeszkedést, súlypontját mindig inkább a tengeren kereste, mint a szárazföldön; Karthágónak sem olyan fontosak óriási földbirtokai, mint tengeri érdekei: Szicíliát és Korzikát is inkább azért hódítja el, hogy megkároítsa a görög és etruszk versengő kereskedőket, mintsem

a földbirtok kedvéért, Líbia felé azért tolja ki határait, mert az ország békéjét kell megvédenie, és Spanyolország meghódításának is az a fő oka, hogy bányáit akarja megszerezni. A Hanza története is a fentiekkel hasonló vonásokat mutat.

E tengeri városok legtöbbje továbbá nem is volt abban a helyzetben, hogy nagy területen uralkodhasson. Még ha akartak is volna, a külső földrajzi feltételek megakadályozták volna őket ebben. A Földközi-tenger partvidéke, kevés kivétellel, csupán keskeny földszegélyt alkot, meredek hegységek alján. Ez az egyik gátló oka annak, hogy a legtöbb, egy-egy kikötő körül csoportosult állam nem ért el a mi fogalmaink szerint jelentős nagyságot, míg azokon az óriás földterületeken, ahol a pásztorok uralkodtak, igen korán hatalmas, szinte végtelen birodalmak keletkeztek. A másik oka kezdetlegességüknek abban a körülményben rejlett, hogy a hátvidéken, akár a hegyekben, akár a Földközi-tenger mellékének néhány síkságán harcias törzsek tanyáztak: vadászok vagy háborúskodó pásztorok, esetleg az uralkodó tengeri nomádok fájának primitív feudális államai, akiket nem lehetett súlyos küzdelem nélkül meghódítani. Így volt ez mindenütt Hellász belsejében.

Mindezeknél az okoknál fogva a tengeri állam a legerősebb fejlődése mellett is centralizálva marad, szinte azt mondhatnánk, hogy a kereskedelmi kikötők köré

összpontosítva, míg a szárazföldi állam, amely már a kezdetől fogva nagyon decentralizált, kiterjedésének mértékéhez képest hosszú ideig folyton fokozódó decentralizáció felé halad. Később látni fogjuk, hogy csak a „városállamban” kifejlődött kormányzati formák és gazdasági vívmányok utánzása képes arra, hogy ellenerőt teremtsen a centrifugális erőknek és felépítsen egy központi szervezetet, ami a modern nagy államokat jellemzi. Ez az első nagy ellentét az állam két formája között.

A második, nem kevésbé döntő ellentét: a szárazföldi állam nagyon sokáig megmarad a naturálgazdaság állapotában, míg a tengeri állam igen gyorsan eljut a pénzgazdasághoz. Ez az ellentét is a két állam létének alapfeltételeiből fakad.

A naturálgazdasági rendszer mellett a pénz fölösleges luxus, olyan fölösleges, hogy a már kifejlődött pénzgazdaság is visszazuhan a természetbeni fizetségek rendszerébe, ha egy közösség visszaesik a primitív állapotába. Nagy Károly pénzt veretett, de a gazdasági életnek nem kellett. Neustria, hogy Ausztráziáról ne is szóljunk, a népvándorlás viharaiban visszatért a barterhez, amelynek nincs szüksége a pénzre, mint értékmérőre, mivel nincs fejlett kereskedelmi forgalma. Az alattvalók természetben fizetik adójukat, amit közvetlenül az úr és a környezete fogyaszt el; ékszert, finom szövetet, drága fegyvert és lovat, sőt stb. pedig vándorkereskedőktől szereznek rabszolgáért, marháért, viaszért, prémért és a

harcias nép terménygazdaságának más termékeiért cserébe.⁵

A városi élet ellenben a fejlődés felsőbb fokán nem lehet el a pénz, mint értékmérő nélkül. A városi szabad kézműves nem cserélheti ki állandóan készítményeit más kézműves munkájával; már a nélkülözhetetlen városi élelmiszer-kiskereskedés is megköveteli az ércpénzt: csaknem mindenki maga vásárol mindent. A szorosabb értelemben vett kereskedelem, nem a kereskedő és a vevő, hanem a kereskedő és a másik kereskedő közt, a forgalom lebonyolításában az értékmérő nélkül még kevésbé boldogulhat. Tegyük föl, hogy a hajótulajdonos, aki valamely kikötőbe rabszolgákat szállít, hogy selyemre cserélje be őket, amit viszont máshová akar vinni, talál ugyan selyemkereskedőt, de az nem rabszolgára, hanem esetleg vasra, marhára vagy prémre kívánja áruját becserélni. Körülbelül egy tucat közbeeső cserének kellene történnie, míg célt érhetne, amit csakis úgy lehet el-

---

⁵ [A pénz valójában nem mér *értéket*, hanem lehetővé teszi, hogy a különböző jószágok *ára* kifejezhető és egymáshoz viszonyítható legyen egy közös nevezőben, hiszen a gazdasági *érték* szubjektív és pontosan azért jöhet létre bármilyen csere, mert az egyik fél nagyobbra értékeli a másik jószágát, mint a sajátját, és fordítva; lásd jelen fejezet (a) szakaszának első bekezdését. A szerk.]

kerülni, ha van olyan áru, amit mindenki kíván. A szárazföldi országok terménygazdaságában a ló és marha, amire talán mindenkinek szüksége lehet, erre a célra egészen jól felhasználható: a hajós azonban nem fizethet marhával, s ezért lesz az aranyból és az ezüsből „pénz”.

A tengeri államnak és a városállamnak ebből a két szükséges tulajdonságából, a centralizálásból és a pénzgazdaságból szükségszerűen következik további sorsa.

A városi embernek, és még inkább a tengeri kikötőváros lakójának pszichológiája egészen más, mint a szárazföld lakójáé. Tekintete szabadabb és messzebbre ható, bár gyakran felületesebb; élénkebb, mert egyetlen napon több izgalom éri, mint a parasztot egész éven át, és mivel hozzászokott a folytonos hírekhez és változásokhoz, mindig vágyik az új dolgokra. A természettől távolabb él és sokkal kevésbé függ tőle, mint a paraszt, nem fél úgy a „szellemekétől” és sokkal kisebb tisztelettel követi azokat a tiltó rendeleteket, amiket az első és a második rend uralkodói előírnak. És végül, miután sűrű tömegben él együtt a többi alattvalóval, egyhamar megérzi a sokaságban rejlő erőt és dacosabbá és lázongóbbá válik a jobbágyparasztnál, aki annyira elszigetelve él, hogy nem érezheti az erejét a tömegnek, aminek része, és végig abban a hitben él, hogy az uralkodó és követői bármilyen összetűzésnél túlsúlyban vannak vele szemben.

Már maga ez a tény is előidézi annak a merev alárendeltségi viszonynak a lazítását, amelyet először a feudális

állam teremtett. Csupán Hellász szárazföldi államai voltak képesek sokáig a régi szolgaságban tartani alattvalóikat: Spárta a helótáit és Thesszália a penesztákat. A városállamokban azonban már korán találkozunk a plebs felkelésével, amellyel szemben az uralkodó osztály nem tudott komoly ellenállást kifejteni.

Mint a letelepülési, úgy a gazdasági viszonyoknak is hathatós befolyásuk van a politikai viszonyok kialakulására. Az ingó gazdagságban távolról sincs meg az ingatlan gazdagság stabilitása: a tenger szeszélyes, ahogyan a tengeri rabló és harcos szerencséje is. A leggazdagabb ember hirtelen elveszíthet mindent, viszont a legszegényebbet is a magasba emelheti Fortuna kerekének egy fordulása. De egy teljesen a gazdagságra alapított közösségben a vagyonosodás magával vonja az „osztályt” és rangot, az elszegényedéssel pedig mindezt elveszíti az ember. A gazdag plebejus a nép vezére lesz az alkotmányért és jogegyenlőségért folytatott küzdelmében és minden vagyonával támogatja őket. A patríciusok helyzete tarthatatlanná válik, ha a kényszer hatása alatt egyszer engedékenyek voltak; attól kezdve, hogy az első gazdag plebejust maguk közé vették, lehetetlenné lett a születési jog szentségének védelme. Innentől kezdve azt halljuk: ami az egyiknek jár, a másiknak is jár; és az arisztokrata uralmat a plutokratikus, azután a demokratikus, végül az ochlokratikus uralom követi, amíg egy idegen hódítás vagy egy

nagy hadvezér zsarnoksága végét nem vet az áldatlan küzdelemnek.

Ami azonban nemcsak az állam, hanem a *nép halálát* is előidézi: a *kapitalisztikus rabszolga-gazdaság*. Ennek a társadalmi intézménynek minden tengeri rablásra és kereskedelemre alapított, és így kifejlett pénzgazdasággal rendelkező államban szükségszerűen be kell következnie. A primitív feudális államokból átvett rabszolgaság, ami kezdetben ártalmatlan, mint minden terménygazdaságban, az egész állami életet fölfaló rákfenévé válik, amint „kapitalisztikusan” kihasználják, vagyis, amint a rabszolgamunkát nem egy feudális terménygazdaság, hanem egy pénzzel fizető piac ellátására használják föl.

A tengeri rablás, a kalózkodás és a kereskedelmi háborúk számtalan rabszolgát hoznak az országba. A tulajdonosaik gazdagsága lehetővé teszi, hogy intenzívebben megmunkálják a földeket, és a városállamok urai birtokaik folyton növekedő járadékát élvezve egyre földéheesebbekké válnak. A kisbirtokos azonban, akit a nagykereskedők érdekeiért vívott háborúban való katonai szolgálatra és adófizetésre kényszerítenek, egyre jobban eladósodik, rabszolgává lesz vagy pedig, mint vagyontalan koldus, a városba vándorol. De itt sem talál munkát; ellenkezőleg: a parasztok elszegényedése megkárosította az iparosokat és kiskereskedőket is, mivel a parasztok szokása volt a városban vásárolni, míg a kisbirtokosok

leigázása folytán mindinkább növekedő nagygazdaságok a saját rabszolgamunkásaikkal láttatják el az ipari szükségleteiket. És a baj tovább terjed. A városi ipar megmaradó része is mindinkább a szabad munkásoknál olcsóbb rabszolgamunkát alkalmazó uralkodók hatalmába kerül. A középosztály így elszegényedik és az állam élére egy vagyontalan, haszontalan csöcselék, igazi „koldus-proletariátus” kerül, hála az időközben kivívott demokratikus alkotmánynak. Emiatt aztán előbb vagy utóbb, politikailag és katonailag tönkre kell mennie. Ez még az idegen invázió nélkül is megtörténhet, ami azonban gyakran nem marad el, amikor az óriási elnéptelenedés miatt bekövetkező fizikai összeomlás, az emberek szó szerinti felélése révén a végéhez ér a folyamat. Jelen értekezés keretein belül ezzel a jelenséggel nem foglalkozhatunk bővebben.

Csak egyetlen városállam tudta magát hosszú évszázadokon keresztül fenntartani, és csak azon egy oknál fogva, mert ő volt a leghatalmasabb hódító mind között, és mert lehetőségében állt az egyetlen gyógyszerrel védekezni a népsorvadás ellen: a városi és a falusi középosztályok folyamatos újjáteremtésével, valamint a parasztok hatalmas gyarmatosításával a legyőzöttektől elvett földeken

Ez az állam a Római Birodalom volt; de még ez az óriási szervezet is végül a kapitalisztikus rabszolga-gazdaság

népsoradásának áldozata lett. Közben azonban megteremtette az első imperiumot, vagyis az első szorosan centralizált nagyállamot azzal, hogy a Földközi-tenger melléki összes szárazföldi államot és saját szomszédait legyőzte és bekebelezte, amivel örök időkre felállította az uralkodói szervezet modelljét a világ számára. A városi életet és a pénzgazdaságot pedig annyira kifejlesztette, hogy teljesen soha többé el nem pusztulhattak, még a barbárok beözönlése által keltett káosz során sem. Ennek következtében azok a feudális szárazföldi államok, amelyek Róma bukása után annak egykori területén szerveződtek, közvetve vagy közvetlenül megkapták azokat az új lökéseket, amelyek segítségével felülemelkedhettek a primitív feudális államon.

V. FEJEZET

A FEUDÁLIS ÁLLAM KIFEJLŐDÉSE

(A)

A NAGYBIRTOK KELETKEZÉSE

Tervünkhöz híven visszatérünk ahhoz a ponthoz, ahonnan a primitív feudális állam mellékága, a városállam kihajtott, hogy most már csak az egyenesen felfelé törekvő főágot kövessük. Mint ahogy a városállam sorsát annak a vagyonnak a felhalmozódása irányította, amely államszervezetének súlypontja volt, vagyis a kereskedelmi tőke, a szárazföldi állam sorsát is annak a vagyonnak a felhalmozódása irányítja, amely államszervezetének súlypontjául tekinthető: a *földtulajdon*.

Fentebb végigkövettük a pásztortörzsek gazdasági differenciálódását és meggyőződünk arról, hogy a meglévő vagyonok körül való felhalmozódás törvénye itt is igen erősen kifejti hatását attól a pillanattól kezdve, amikor a politikai eszköz először feltűnik akár rablóhadjárat, akár mindenekelőtt rabszolgaság képében. Láttuk, hogy a törzs nemesekre és szabad közemberekre ágazott, akiknek alá volt rendelve a harmadik rend, a politikai jogok nélkül való rabszolgák. A primitív államok e vagyoni és társadalmi rangkülönbsége még jobban kiélesedik a településsel megteremtett magán földtulajdonlás révén. A primitív államok első alakulásánál már tetemes birtokbeli különbségeknek kellett keletkezniük, mert a pásztortörzseknek nagy rabszolga- és nyájfejedelmekre, valamint a szegényebb közemberekre való tagoltsága már élénken kidomborodott. Ezek a fejedelmek több területet foglalnak el, mint a szegényebb közemberek.

Ez kezdetben egész ártalmatlan módon történik és anélkül, hogy bármennyire is tudatában lennének a ténynek, hogy a nagybirtok jelentős társadalmi hatalom és vagyonszaporaodás eszköze lesz. Efelől nem lehet kéttségünk, hiszen ebben a stádiumban még a szabad közembereknek is lett volna hatalmuk ahhoz, hogy megakadályozzák a nagybirtok keletkezését, ha sejtették volna, hogy hatalmát egykor ellenük fogják felhasználni. De ezt senki sem sejtette. A földnek ebben a stádiumban

nincs értéke. Épp ezért nem is maga a föld volt a küzdelem célja és tárgya, hanem *a föld a röghöz kötött paraszttal*, mint munkaalannal és munkamotorral együtt, amelynek kapcsolatából kifejlődik a politikai eszköz célja: a földjáradék.

A nagy, *műveletlen földből* azonban mindenki annyit vehet magának, amennyire szüksége van, amennyit képes vagy hajlandó megművelni. Épp oly kevésbé gondolnak arra, hogy a látszólag kifogyhatatlan készletből kiszabják az egyeseket megillető területet, mint ahogy nem gondol arra sem az ember, hogy kipurciózza a levegőt.

A nemes családok fejedelmei valószínűleg már kezdettől fogva, a pásztortörzsek szokásai szerint, több „parasztot és földet” kapnak, mint a szabad közemberek. Ez fejedelmi joguk, mint pátriárkáknek, hadvezéreknek és katonáik eltartóinak, a kíséretüket tevő félig szabadokkal, rabszolgákkal és védettekkel szemben. Ez valószínűleg jelentős különbségeket eredményez a földbirtokok méretében. Ez azonban nem minden; a fejedelmeknek nagyobb kiterjedésű *benépesítetlen földre* van szükségük, mint a szabad közembereknek; szolgálkat és rabszolgálkat hoznak ugyanis magukkal, akik jogfosztottak és földbirtokot sem szerezhetnek, azonban mégis föld kell a számukra, hogy megélhessenek, és ezt a földet az úr lefoglalja számukra és rátelepíti őket. Ebből fakadóan minél gazdagabb volt a nomád fejedelem, annál hatalmasabb lesz a nagybirtokos.

Ez azt jelenti tehát, hogy a gazdagság, és vele együtt a társadalmi rang összehasonlíthatatlanul szilárdabb és tartósabb lesz, mint a pásztorstádiumban. A legnagyobb nyáj is elpusztulhat, de a földbirtok soha, és a jobbágyok, akik járadékot aknáznak ki belőle, a legborzasztóbb mérszárlás után is elég gyorsan szaporodnak, még ha nem rabszolgavadászat révén, felnőtt korban telepítik is le őket.

E szilárd vagyonmag köré elkezdi egyre gyorsabban fölhalmozódni a tulajdon. Akármilyen ártatlannak látszott is az első elfoglalás, nemsokára fellép az a felismerés, hogy annál több járadékot húz az ember, minél több rabszolgája van, akiket szabad földre telepít. Ettől fogva a feudális államok külpolitikája nem csak föld és parasztok megszerzésére irányul, hanem föld nélküli parasztokra is, akiket rabszolgák gyanánt visznek haza, hogy otthon újból letelepítsék őket. Ha az egész állam viseli a háborút vagy rablóhadjáratot, akkor a nemesek kapják az oroszlánrészt. Igen gyakran azonban saját szakállukra vonulnak hadba, csak a maguk kíséretével, és ilyenkor az otthon maradt szabad közember teljesen kimarad a zsákmányból.

Így az ördögi kör egyre gyorsabban tágul, ahogy egyre növekedik a nemesek földbirtoka. Minél több rabszolgája van a nemesnek, annál több földjáradékot élvez és annál több fegyveres kíséretet tud tartani szolgálból, munkakerülő közemberekből és szökevényekből, majd

annál több rabszolgát tud általuk zsákmányul ejteni és földjáraadékanak növelésére letelepíteni.

Ez a folyamat megy végbe ott is, ahol létezik egy központi hatalom, amelynek az általános népjog szerint rendelkezési joga van a műveletlen föld fölött; ilyenkor a hatalom nem csak megtűri, hanem igen gyakran kifejezetten szentesíti ezt a folyamatot. Amíg ugyanis a feudális úr a korona alávetésére vágyik, addig a korona érdeke, hogy lehetőleg erőssé tegye, hogy a lehetőség szerint növelje katonai hatalmát, amelyet hűbéri tartozásként köteles uralkodója zászlójának szolgálatába állítani. Csupán egyetlen példával illusztráljuk, hogy ez a nyugat-európai feudális államoknál jól ismert összefüggés teljesen eltérő viszonyok között is létrejön. Ratzel szerint:

Fidzsi szigetén a fő kötelesség a hadi szolgálat volt, ami győzelem esetén új földterületeknek lakosaikkal együtt való ajándékozásához, így új kötelezettségek vállalásához vezetett.

A földbirtok a birtokos nemesség kezében folyton hatalmasabb tömegekben halmozódott fel, ami a magasabb fokú primitív feudális államot fejlett feudális állammá való kibontakozásához vezette, a feudális rangok teljes skálájával.

Az okozati összefüggést más helyen bővebben magyaráztam és ott már többször rámutattam arra, hogy

összes fő vonalaiban tipikus folyamatról van szó. Csak így magyarázható meg az a tény, hogy Japánban a feudális rendszer a legapróbb részletekig identikusan fejlődött ki az európai történelemmel, bár ezt az országot az ársjától teljesen különböző faj lakja és azonkívül (erős érv a túlságosan kiélezett materialisztikus történelmi felfogás ellen) mezőgazdaságának egészen más technikai alapja van: kapával, nem pedig ekével művelik a földet.

Itt, mint az egész értekezésben, nem egyes népek sorsát vizsgáljuk; a szerző célja sokkal inkább felvázolni a tipikus fejlődést, az egyetemes következményeket, amelyek az emberiség egyazon jellemvonásaiból fakadnak, bárhová is helyezik őket. Feltételezve a kifejlett feudális államok két legnagyobb példájának, Nyugat-Európának és Japánnak közismert voltát, általánosságban kevésbé ismert esetekre szorítkozunk, és amennyire csak lehet, előnybe helyezzük az etnográfiai anyagot a szorosán vett történelmivel szemben.

Az a folyamat, amelyet most bemutatunk, a primitív feudális állam politikai és társadalmi tagolásának fokozatosan végbemenő, de alapjában forradalmi átalakulása: *a központi hatalom elveszti politikai hatalmát a birtokos nemesség fölött, a szabad közember süllyed, míg az „alattvaló” emelkedik.*

(B)

A KÖZPONTI HATALOM A PRIMITÍV FEUDÁLIS ÁLLAMBAN

A pásztortörzs pátriárkájának hadvezéri és papi tekintélye ellenére rendszerint nincs despotikus hatalma. Ugyanez igaz a kisebb letelepült törzsek „királyaira,” akik általánosságban igen limitált hatalommal bírnak. Ellenben amint egy kiváló hadvezér képes több pásztortörzset összeolvasztani egy hatalmas hadsereggé, annak a despotikus központi hatalom a közvetlen, elkerülhetetlen következménye. Amint felbukkan a háború, még a legrakoncátlanabb törzsek is elismerik a homéroszi mondat igazát, miszerint „nem jó ám a sok úr kormányzata; egy legyen úr csak, egy a király,” és aszerint cselekednek. A szabad, primitív vadász a háborúban feltétlenül engedelmeskedik választott törzsfőjének; az ukrajnai szabad kozákok, akik békés időben nem ismernek tekintélyt, harc idején hetmanjuknak élet és halál fölött való rendelkezést biztosítanak. A hadvezér iránti engedelmesség közös vonása minden igazi harcos pszichológiájának.

A nagy nomád csapatok élén mindenható despoták állnak: Attila, Omár, Dzsingisz-kán, Tamerlán, Mzilikazi, Cetshwayo. A primitív feudális államok háborús összeolvadásából keletkezett nagy birodalmakban is ele-

inte erős központi hatalom működik; például szolgáljanak Sarrukín, Kurus, Klodvig, Nagy Károly és Boleszláv. Néha, különösen amíg a nagy birodalom még nem érte el egészen földrajzi vagy társadalmi határait, a központi hatalom egy sor erélyes fejedelem kezében marad és hatalmuk néha a legvadabb despotizmussá és cézár-örülletté fajulhat el: főképpen Mezopotámiában és Afrikában találhatunk erre jellemző példákat. Ezeknek az államoknak az egyetemes történelem szempontjából kevésbé jelentős kormányformáival nem foglalkozhatunk bővebben; annyit akarunk csak mondani, hogy despotikus kormányforma kialakulása elsősorban attól függ, milyen *vallási* állást tölt be az uralkodó a hadvezérség mellett és van-e kereskedelmi monopóliuma vagy nincs.

A Cézár és a Pápa kombinációja mindenütt hajlamos kifejleszteni a despotizmus extrém formáit, míg a papi és világi hatalom megosztásánál viselőik kölcsönösen mérséklik és fékezik egymást. Jellemző példa a kelet-indiai szigetcsoport maláj államaiban, ezekben a valódi „tengeri államokban” uralkodó állapotok, amelyek keletkezése valóságos mása a görög tengeri államokénak. Itt általában a fejedelem hatalma épp oly csekély, mint például a királynak a már ismert attikai történelem kezdetein. A tartományi főnökök kezében (Zuluban a datok, Acehban a panglimák) van a hatalom, mint egykor Athénban. Ott azonban, „mint például Tobahban, ahol az uralkodónak a vallási motívumok még egy kisebb

pápa jogkörét is biztosítják, a kocka megfordul. A panglimák itt csak hivatalnokok, akik teljesen a rádzsáktól függnék.”

Meg csak arra a közismert tényre utalok, hogy amikor Athén és Róma klánjainak arisztokratái és főnökei eltörölték a régi királyságot, legalább a régi címet meghagyták az uralom különben hatalom nélküli viselőjének, hogy az istenek megkapják a maguk megszokott áldozatait. Ugyanebből az okból gyakran a régi fejedelem utódját is megtartják báb-méltóságként, amikor a tulajdonképpeni kormányhatalom már régen valamelyik hadvezér kezében van; a későbbi merovingi birodalomban is a karolingi majordomus állt a Merovech nemzetiségéből való *rex crinitus* mellett, ahogy Japánban a sógun a mikadó oldalán és az inkák birodalmában az inka-hadvezér a mindinkább papi funkcióinak teljesítésére utalt huillcauma helyén.

Az államfő hatalma a főpapi méltóságon kívül gyakran a kereskedelmi monopólium révén is hatalmas mértékben megnövekedik, ami a primitív törzsfőnök kiváltságai közé tartozik, mint a békés kereskedelem vendégajándékokból való kezdeteinek természetes következménye. Ilyen kereskedelmi monopóliuma volt például Salamon királynak és később II. Frigyes német-római császárnak.

A szerecsen törzsfőnökök rendszerint a „kereskedelem monopolistái”. Így a Sulu király is. A galláknál a

törzsfő „természetesen törzsének kereskedője; egy alattvalójának sem szabad közvetlenül az idegenekkel kereskedést űznie.” A barotseknél és a mabimdáknál a király „szigorúan a jog szerint az országnak egyetlen kereskedője”.

Ratzel e tények jelentőségét találóan a következőképp méltatja:

A törzsfő a varázserő mellett a kereskedelem monopóliumát használja hatalma növelésére. Miután a törzsfő a kereskedelem közvetítője, a kezében összpontosít mindent, ami alattvalóinak kívánatos, így kedves adományok ajándékozójává és a leghőbb vágyak teljesítőjévé válik. Ebben a rendszerben kétségtelenül nagy hatalom forrása rejlik.

Ha meghódított területeken, ahol a kormányhatalmat úgyis erősebben gyakorolják, ahhoz a kereskedői monopóliumot is hozzáadják, a királyi hatalom roppant impozánssá alakulhat.

Különben általános szabálynak tűnik, hogy a *despotizmus* látszólag legdurvább eseteiben sincs monarchikus *abszolútizmus*. Az uralkodó büntetlenül kegyetlenkedhet az alattvalóival, főképpen a leigázott osztállyal; de a feudális társadalom erősen korlátozza. Ratzel ehhez a következő megjegyzést fűzi:

Az afrikai vagy ósamerikai fejedelmek 'udvari gyűlése' mindig egy tanács. ... Az önkényuralom okát, amelynek nyomaira az alacsony fokon álló népeknél mindig rátalálunk, ott is, ahol köztársasági a kormányforma, nem mindig az állam vagy a törzsfő túlsúlyában leljük fel, hanem az egyének erkölcsi gyengeségében, akik jóformán ellenállás nélkül lesznek a fölöttük uralkodó hatalom áldozatai.

A zuluk királysága korlátolt despotizmus, ahol a kormányzásban nagyhatalmú miniszterek (induna) osztognak a hatalmon, más kaffertörzseknél pedig egy tanács, amely sokszor mind a nép, mind a fejedelem felett uralkodik. Mégis:

Saka Zulu idején a zsarnok jelenlétében történt minden tüsszentést és torokköszörülést, valamint a királyi ház rokonának halálakor tanúsított részvétlenséget halállal büntettek.

Ugyanez áll a rettenetes vérengzéséről hírhedt nyugat-afrikai államokról: Dahomeyról és Asantiról. Ahogy Ratzel írja:

Bár a háborúban tömérdek emberélet pusztult el és szokásos volt a rabszolgakereskedés és emberáldozat, sosem volt abszolút despotizmus. ... Bowditch kiemeli az asantik rendi tagoltságnak a perzsával való hasonlatosságát, amelyet Hérodotosz írt le.

Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy őrizkednünk kell attól, hogy összekeverjük a despotizmust az abszolutizmussal. Az uralkodók még a nyugat-európai feudális államokban is gyakran a törvények felett álltak és hatalmuk volt élet és halál felett, de mégis tehetetlenek voltak, ha a „mágnások” ellenük szegültek. Amíg az uralkodó nem bántja az osztályok kiváltságait, szabadon kegyetlenkedhet, és néha egy nagy urat is förládozhat: de jaj neki, ha egyszer mágnásainak gazdasági kiváltságait meri érinteni! Ezt a jogilag egyrészt egészen szabad, politikailag azonban nagyon korlátozott hatalmat jellemző példákön látjuk a nagy kelet-afrikai államokban.

A vagandák és a vanyorók kormányformája olyan, hogy elméletben a király uralkodik az egész ország fölött, de tulajdonképpen az ország a legfőbb törzsfőnököké. Mtésa idején ők szervezték meg a népet minden idegen befolyás ellenében és Muanga nem mert semmiféle újítást bevezetni nélkülük. Ha a királyi hatalom a valóságban korlátozott is, külsőleg azért mégis impozáns. Az uralkodó, mint korlátlan parancsoló áll a tömeggel szemben, szabadon rendelkezik élet és halál fölött és csak főbb udvaroncai szűkebb körében érzi megkötöttségét.

Pontosan ugyanez áll, hogy a nagy államalkotó társadalmak utolsóját is megnevezzük, az óceániaiakról. Ahogy Ratzel mondja:

Sehol sem hiányzik egészen az uralkodó és a nép között való reprezentatív közvetítés. ... Az arisztokratikus elv korrigálja a patriarchális elvet. A magas fokú despotizmus inkább az osztályok és kasztok nyomásán alapszik, mint egyetlen úr túlságosan hatalmas akaratán.

(C)

A PRIMITÍV FEUDÁLIS ÁLLAM POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI TAGOLTSÁGA

E helyütt nem ismertethetjük részletesebben a primitív feudális állam kormányformái patriarchális-arisztokratikus (és bizonyos esetekben plutokratikus) keverékének megszámlálhatatlan árnyalatait, amiknek legfeljebb etnográfiai, történelmi és jogi nézőpontból van némi jelentőségük, a fejlődés további folyamatára azonban alig.

Az uralkodó hatalma kezdetben bármilyen nagy is volt, az elkerülhetetlen sors rövid idő alatt mégis szétforgácsolta és pedig annál gyorsabban, minél erősebb volt ez a hatalom, vagyis minél kiterjedtebb a fejlettebb fokú primitív feudális állam területe.

Az egyes nemes ember hatalma a fent vázolt folyamat, vagyis kihatás nélküli földterületek fokozódó elfoglalása és újonnan szerzett rabszolgákkal való benépesítése révén sokkal nagyobbra nő, semhogy a központi hatalom jó szemmel nézhetné. Ahogy Mommsen írja a keltről:

Hogyha egy klánban, amely körülbelül nyolcvanezer harcost számlál, egyetlen nemes a hűbéresei és adósain kívül tízezer szolgálóval vonulhatott a tartományi gyűlésre, világos, hogy inkább független fejedelem volt, mint klánjának egyszerű polgára.

Ugyanez igaz a szomáli nagybirtokosra, a heiuira is, akinek földjein száz meg száz család él függő viszonyban, „úgyhogy Szomáliföld nagyon emlékeztet Európa középkori feudális állapotaira.”

Ámbár egyes mágnásoknak ilyen túlsúlyra való emelkedése már az alacsony fokú feudális államokban is bekövetkezhetett, azért legmagasabb fokát csak a fejlettebb feudális államban: a feudális nagyállamban érte el; mégpedig hatalmának azon gyarapodásával, amelyet a nagybirtokosok a *hivatali hatalom* révén nyertek.

Minél inkább terjeszkedik az állam, annál több hatalommal kell az állami központnak felruházni a háborúk és felkelések által leginkább fenyegetett határszéli tartományok kormányzóit. És ahhoz, hogy a hivatalos terület az állam részére teljes biztossággal megtarthassa, egy

ilyen kormányzónak a legfőbb hadviselési jogosultságot egyesítenie kell a legfőbb közigazgatási funkciókkal. És ha kevés polgári hivatalnokra van csak szüksége, akkor sem állhatja meg a helyét állandó haderő nélkül. De miből fizesse a katonaságot? Az adókat, amelyek a központba folynak, hogy ismét szétosszák őket az ország különböző részeibe, csak olyan államokban ismerik, ahol pénzt használnak (talán egyetlen kivétellel, amelyről később lesz szó). Pénzgazdaságról és pénzdóról azonban itt, a terménygazdasággal foglalkozó szárazföldi államban még nem lehet szó. A központ tehát nem tehet egyebet, minthogy átadja a grófnak, kastellánnak vagy szatrapának hivatali körzete természetbeni jövedelmét. Beszedi tehát a természetbeni adót, rendelkezik alattvalói munkájával, különböző illetékeket fizettet velük marhában meg egyébben, aminek ellenében a fegyveres hatalmat kell fenntartania és bizonyos számú csapatokat a központ rendelkezésére kell bocsátania. Tartozik azonkívül utakat és hidakat építeni, az uralkodót és kíséretét vagy követét ellátni, végül nagy értékű vagy könnyen szállítható javakból: lovakból, marhákból, rabszolgákból, nemes ércekből vagy borokból bizonyos meghatározott adót az udvartartásnak beszállítani.

Más szóval: rendkívül hatalmas hűbérben részesítik a szolgálataiért cserébe. Ha eddig nem is, most ő lett a legnagyobb mágnás az országában, habár valószínűleg előtte is ő volt a legnagyobb hatalmú földesúr a hivatalos

körzetében. Természetes, hogy ezután is ugyanazt cselekszi, mint a vele egy társadalmi osztályban levő, nem hivatalos személyiségek; azaz még nagyobb mértékben foglal el mindig újabb földterületeket, amikre jobbágyokat telepít. Ezzel megnöveli katonai hatalmát, ami pedig a központi kormánynak is kívánatos, így a központ megsegíti őt. Ezeknek az államoknak az a végzetük, hogy önmaguk hizlalják nagyra azokat a hatalmakat, amelyek aztán őket is elnyelik.

Alkalmanként az örgróf feltételeket is szabhat, amikor fegyveres segítséget kérnek tőle, például a szüntelelenül dúló örökösödési háborúban. Az örgróf valamilyen fontos koncessziót kap, mindenekelőtt hűbérenek örökölhető jellegét, így hivatala és földje immár a feudális uralkodóéval azonos lesz. Így egyre függetlenebb lesz a központi hatalomtól és az orosz paraszt szomorú panasza: „az ég magas és a cár messze van,” mindenütt valósággá válik. Vegyük ezt a jellemző példát erre Afrikából:

A lundák országa abszolutisztikus hűbéri állam. A törzsfőnökök (Muata, Mona, Muene) az összes belügyekben önállóan intézkednek, míg az tetszik a Muata Jamvonak. A kiváló és távolabb lakó törzsfőnökök rendszerint minden évben elküldik a hűbéradót vivő karavánt Musumbába; *de a nagyon messze lévők hosszú ideig egyáltalán nem fizetik meg az adót*, míg a székváros közelében lakó kisebb fejedelmeknek évenként többször is kell fizetniök.

Ennél a példánál semmi sem mutathatja világosabban, hogy e laza ősállamokban, ahol természetben fizetnek és amelyek közlekedési rendszere tökéletlen, milyen nagy politikai hatása van a térbeli távolságnak. Szinte azt mondhatnánk, hogy a feudális urak önállósága abban a mértékben növekedik, amilyen távolságban van székhelyük a központi hatalomtól. A korona mindig nagyobb árat kénytelen adni szolgálataikért, és az összbirodalmi felségjogokból egyiket a másik után rájuk kell ruházni, vagy el kell tűrnie, hogy egymás után magukhoz ragadják őket, mint a hűbériség öröklődését, a kereskedelmi és az útdíjakat, fejlettebb államokban a pénzverés jogát, a törvénykezési főhatóságot, a jogot ahhoz, hogy magánérdekből kikényszerítsék az utak és hidak fenntartásához szükséges adókat és a szabadok hadi szolgálatával való rendelkezést.

A hatalom birtokosai a határszéli tartományokban így jutnak egyre nagyobb, végül korlátlan *de facto* uralomhoz, még ha a hűbéruresség *formai* köteleke az újonnan keletkezett fejedelemségeket látszólag sokáig össze is tartja. Az olvasó erre a tipikus folyamatra számtalan példát talál: az egész középkori történelem ilyen példák láncolata, nemcsak a merovingi és karolingi birodalom, nemcsak Németország, hanem Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Japán és Kína, nem egyszer, hanem többször is átestek ezen a bomlási folyamaton. Ugyanez a sors érte

Mezopotámia feudális államait is: a birodalmak egymást követik, hatalomra tesznek szert, újra meg újra szétszakadnak, hogy később aztán ismét összekapcsolódjanak. Weber nyíltan ezt mondja Perzsiáról világtörténelmében:

Egyes államok és provinciák szerencsésen sikerült leválás útján hosszabb vagy rövidebb ideig tartó szabadsághoz jutottak és a szuzai 'nagy királynak' nem volt meg mindig a kellő hatalma, hogy engedelmességre kényszerítse őket; egyes más államokban szatrapák vagy harcias törzsfőnökök önkényesen uralkodtak, hűtlenül és erőszakosan, a saját szakállukra vagy pedig mint adófizető alkirályok az uralkodó mellett. A perzsa birodalmat az államok és tartományok általános jog, szabályozott közigazgatás, egyenjogú bíraskodás, rend és törvényes hatalom nélküli agglomerációja bomlasztotta menthetetlenül szét.

Hasonlóképpen járt a nilusmenti szomszédja is:

Az ősfoglalók családjáiból, a szabad földbirtokosokból, akik kizárólag a királynak fizettek adót, támadtak azok a fejedelmek, akik bizonyos kisebb-nagyobb területeken uralkodtak. Ezek a fejedelmek a családi birtokuktól elválasztott külön területen voltak az urak. Későbbi, szerencsésen végződött háborúk, amelyek talán betöltötték az ókori

(Egyiptom) és a középbirodalom közötti hézagot, és az újonnan szerzett hadifoglyok, akiket munkaerőnek használtak, előidéztek a leigázottak intenzívebb kihasználását és az adók pontos megállapítását. A kisebb fejedelmek hatalma rendkívül megnövekedett a Középbirodalomban, nagy udvarokat rendeztek be és utánozták a királyi udvar pompáját.

A királyi tekintélynek a hanyatlás korában való süllyedését arra használták fel egyes magasabb tisztviselők, hogy személyes érdeküket biztosítsák és hivatalukat öröklés jogán egészen családjuk kezébe adják.

Természetesen ennek a történelmi törvénynek a működése nem szorítkozik pusztán a „történelmi” népekre. Az indiai feudális államokról írja Ratzel:

A nemesek sok helyen nagyfokú függetlenséghez jutottak még Radzsasztánon kívül is úgy, hogy miután a nizám egyeduralkodásra tett szert az ország felett, az umarák vagy nábobok még Haidarábádban is külön csapatokat tartottak, amelyek függetlenek voltak a nizám hadseregétől. Ezek a kisebb fejedelmek kevésbé engedelmessé váltak az indiai államok közigazgatásánál újabban támasztott, fokozottabb követeléseknek, mint a nagyobbak.

Még Afrikában is úgy keletkeznek és tűnnek el hűbéri nagy államok, mint a szappanbuborék: fölbukknak az események örökös egyformaságában és ismét szétpattannak. Az asantik hatalmas birodalma másfél évszázadon belül területének ötödrészére zsugorodott össze; azok közül az államok közül pedig, amelyekkel Portugália ütközött meg, több is eltűnt azóta nyomtalanul, pedig erős feudális birodalmak voltak:

Pompás és kegyetlen szerecsenbirodalmak, mint Benin, Dahomey vagy Asanti, politikailag szervezetlen törzsek közepette sok hasonlóságot mutatnak a régi Peruval vagy Mexikóval. A mfumuk szigorúan elkülönített örökös nemessége, amelynek legfőbb hivatása a kerületek adminisztrálása volt, mellettük pedig a nem örökletes rendi nemesség Loangóban az uralkodó erős oszlopait alkották.

De amikor egy egykori nagy birodalom ekképpen apróbb, jogilag vagy ténylegesen egymástól független részállamokra esett, a régi folyamat újrakezdődött. A kisebbet megeszi a nagyobb, míg végre egy új egységes birodalom keletkezik. „A legelső földbirtokosok utóbb császárok lesznek” – mondja Meitzen lakonikusan Németországról. De ez az óriás családi hatalom is elpárolog, szétforgácsolódik, miután a földbirtokot a hadviselő vazallusok kezére kell adni. „A királyok magukat ajándé-

kozzák el így; a Deltánál levő nagy földbirtokuk szétforgácsolódott”, állapítja meg Schneider a hatodik dinasztia fáraóiról. A merovingok és a karolingok családi hatalma épp így roppant össze a frank birodalomban, Németországban pedig a szászoké és a Stauf-házé. Több bizonyítékot nem is kell fölhoznunk; mindez köztudomású dolog.

Hogy milyen erők szabadították fel a kezdetleges feudális államot abból a varázskörből, amelyben az egyesülés és a széthullás véget nem érően váltakozott, azt a továbbiakban fogjuk elmondani. Előbb azonban ennek a történelmi folyamatnak a politikai oldalán kívül szemügyre kell vennünk a *társadalmi* oldalát. Ez a folyamat gyökeresen megváltoztatja az osztályok tagozódását.

Félelmetes erővel tört rá mindenütt a szabad közemberekre, az urak csoportjának alsóbb rétegére és jobbágyokká süllyesztette őket. Bukásuk a központi hatalom bukásával párhuzamosan történik, mert a nagybirtokosok hatalmi túlkapásaitól egyenlő mértékben fenyegetve, természetes szövetségeseik voltak. A korona addig tartotta kezében a földmágnásokat, míg a kerületükből való szabad közemberek felkelő serege túlsúlyba nem kerül az ő hadi erejével, kíséretével szemben. Az a végzetes szükségesség azonban, amit az imént említettünk, arra kényszeríti a koronát, hogy kiszolgáltassa a parasztokat a földesuraknak és az utóbbiak családi hatalmát gyara-

pítsa. Abban a pillanatban, amikor a földbirtokos gárdája kedvező helyzetbe kerül, a szabad paraszt elveszett. Ahol a földbirtokosra az állami felségjogokból valami átszállt, vagyis többé-kevésbé független állami hatalomhoz jutott, ott a szabad parasztok leigázása legalább részben a törvény színe alatt történik: tönkreteszik őket a hadi szolgálattal, amelyet annál gyakrabban követelnek tőlük, minél gyakrabban kívánja az új területi uralkodó dinasztiájának érdeke új terület és újabb alattvalók szerzését, visszaélnék munkakötelezettségével és katonai elnyomássá változtatják az igazságszolgáltatás hatalmát.

A kegyelemdőfést azonban a szabad közembereknek a legfontosabb uralkodói jogok, nevezetesen a még el nem foglalt területekkel való rendelkezés formális átruházása vagy elbitorlása adja. Ez a föld ugyanis tulajdonképpen a népé, vagyis a szabad közemberek összességéé, de a mindenütt érvényben levő ősi jognál fogva a pátriárka rendelkezik vele. A korona többi jogaival együtt ez a rendelkezési jog is átszáll a tartomány urára, ki immár olyan eszközt kapott kezébe, amellyel a szabad közemberek utolsó maradékát is kiirthatja. Saját tulajdonának nyilvánítja az egész, még megműveletlen területet, *elzárja a szabad közemberek foglalásától* és csak azok letelepülését engedi meg, akik elismerik fennhatóságát, vagyis valamilyen formában belenyugodnak a függő helyzetbe és jobbágyságot lesznek.

Ez az utolsó szög a szabad közemberek koporsójában. Eddig bizonyos szinten biztosítva volt a vagyoni egyenlőségük. Ha a parasztnak tizenkét fia volt, az ősi birtok nem forgácsolódott szét, mert tizenegyen új barázdát hasítottak ki a közös birtokon vagy a községeknek még ki nem osztott közterületen. Mostantól fogva ez lehetetlen; a földbirtok felaprózódik, ha sok gyermek van a családban, más birtokok pedig egyesülnek, amikor például fiú- és lányörökös összeházasodnak: már vannak „munkások”, akik segítenek a nagyobb terület megművelni, nevezetesen a fél-, negyed és nyolcad-telkesek. A szabad falusi nép így válik ketté, szegényekre és gazdagokra; ezzel meglazul az a kötelék, amely eddig összetörhetetlenné tette őket, és ha még jognélküliek is benyomultak a községbe, minden társadalmi összetartás felbomlik, és az osztály- és vagyonkülönbség által szétzülött parasztság védtelenül a hatalom birtokosainak igájába esik.

Ez a folyamat azonban ott sem megy végbe másképp, ahol a mágnásnak nincs elbitorolt állami felségjoga. Ilyenkor a nyílt erőszak, a szemérmetlen jogsértés teszi meg ezt a szolgálatot, és a távollakó, tehetetlen uralkodónak, aki rá van utalva a jogtipró és erőszakos mágnás jóindulatára és segítségére, a közbelépésre sem hatalma, sem módja nincs.

A példák feleslegesen: a szabad parasztság Németországban legalább háromszor esett át ezen a kisajátításon

és lefokozáson. Először a kelták idején. A második vere-
ség a törzsbirodalom szabad parasztjait a kilencedik és a
tizedik században érte, a harmadik tragédia pedig a tizen-
ötödik században kezdődött, a hajdani szláv földeken,
amit meghódítottak és gyarmatosítottak. A parasztok
sorsa legrosszabbul azokban a „nemesi köztársaságok-
ban” ment, ahol egyáltalán nem volt központi monarchi-
kus tekintély, amelynek az alattvalóival való érdekkö-
zössége mégis csaknem mindenütt enyhítően hatott az
elnyomatás legrosszabb formáira. A Cézár korabeli kelta
Gallia a legrégebb példák egyike.

A nagy családok a gazdasági, katonai és politikai
túlsúlyt egyesítették a kezükben. Monopolizálták
az állam kihasználható jogainak bérbeadását. A
szabad közembereket, akiket az adók terhe úgyszólván
agyonnyomott, arra kényszerítették, hogy tőlük
vegyenek kölcsönt, és miután adósaik lettek, sza-
badságuktól megfosztották és szolgálkává süllyesz-
tették őket. Testőrséget alakítottak a saját követő-
ikből: lovas zsoldosokkal vették körül magukat,
hogy államot alkossanak az államban. Saját embe-
reikre támaszkodva a törvényes hatóságokkal is
szembeszálltak, megtagadták a községgel szemben
való kötelességeik teljesítését és valósággal szétsza-
kították a közösségi életet. Csak a jobbágy talált
védelmet gazdájánál, akit kötelessége és érdekei
kényszerítettek rá, hogy megtorolja az emberét ért

méltatlanságot; az államnak azonban a szabad közemberek oltalmazására nem volt már hatalma, amiért is tömegestől álltak be hűbéresnek valamely hatalmas úrhoz.

Ugyanezeket a viszonyokat találjuk másfél évezreddel később Kurlandban, Livlandban, Svéd-Pomerániában, Kelet-Holsteinban, Mecklenburgban és Lengyelországban. A német területeken a szabad parasztot igázták le a kisnemesek, míg Lengyelországban az egykor nemes és szabad slachta volt a zsákmányuk. „A világtörténelem egyhangú” – mondja Ratzel. Ugyanilyen módon igázták le az ókori Egyiptom parasztságát:

A Középbirodalomnak egy háborús időszak után következő korszaka az alsó-egyiptomi paraszt helyzetét is nagyon megrontotta. A szabad urak száma megfogyatkozott, de birtokuk és hatalmuk megnagyobbodott. A parasztok adóját a birtokok pontos minősítése útján kataszterileg, szigorúan megállapítják. Sok paraszt emiatt a kerületi fejedelmekhez ment robotmunkára vagy a városba szegődött el, mint szolga, iparos vagy valamelyik birtokos gazdasági tisztviselője. Az esetleges hadifoglyokkal egyetemben a fejedelmek udvartartásának kibővítéséhez járulnak hozzá és a parasztságnak birtokaiból való kiűzéséhez.

E folyamat kikerülhetetlenségét semmi sem bizonyítja világosabban, mint a Római Birodalom példája. A jobbágyság fogalma már megszűnt, amikor a birodalom a maga minden hírével a világtörténelem színpadára lépett: már csak a rabszolgaságot ismerték. És mégis: másfél évezreddel utóbb a parasztok ismét a gazdasági függőség sorába jutottak, miután Róma mértéktelen kiterjedésű nagy állammá fejlődött, amelynek határszéli kerületei mindinkább elváltak a központtól. A nagybirtokok urai, akikre átszállt az alsóbbfokú bírászkodás és a rendőri igazgatás birtokaik területén,

alattvalóikat még akkor is, ha az *ager privatus vectigalis* eredetileg szabad tulajdonosai voltak, függő helyzetbe vonták és az immunitásukkal kifejlesztették a tényleges földhöz ragadt jobbágyat.

A bevándorolt germánok ezt a feudális rendszert Galliában és a többi provinciákban készen vehették át. Az egykor hatalmas különbség a szabad gyarmatosok és a rabszolgák között itt már teljesen eltűnt, először gazdaságilag, azután természetesen alkotmányosan is.

Amilyen mértékben a szabad közemberek a nagybirtokosokkal szemben gazdaságilag és politikailag mindenütt függő helyzetbe kerülnek, amikor más szóval hozzáláncolják őket vagy a földhöz, vagy az udvarhoz, a valamikor alájuk rendelt népréteg ugyanolyan mérték-

ben emelkedik. A két réteg közeledik egymáshoz, félúton találkozik, azután egybeolvad. Amit az imént a késői Róma rabszolgáinál és szabad gyarmatosainál megfigyeltünk, ugyanaz megy végbe mindenütt a többi államokban. Így olvadtak össze Németországban a szabad közemberek és az egykori jobbágyok egy gazdaságilag és jogilag egyenlő rétegbe, ami a *Grundholde*, röghözkötöttek nevet kapta.

Az egykori „alattvalók”, röviden a plebs emelkedése ugyanolyan szükségszerűséggel és ugyanabból a forrásból megy végbe, mint a szabadok hanyatlása, annál a feltetésnél fogva, amelyen ez az egész államrendszer nyugszik: a földbirtok mindig kevesebb kézben való összpontosulása következtében.

A plebs természetszerűen gyűlöli a központi hatalmat, hiszen legyőzője és megadóztatója – és a szabad közembereket is, mert megvetik, politikailag elnyomják és gazdaságilag kiszorítják őket. A nagy mágnás is természetes ellensége a központi hatalomnak, ami a teljes függetlenségének akadálya, de ugyancsak természetes ellensége azonban a szabad közembereknek is, akik nem csupán a központi erőnek támaszai, hanem terjeszkedését térbelileg is korlátozzák a birtokukkal, valamint a jogegyenlőségre való igényeikkel megsértik fejedelmi büszkeségét. A politikai és a társadalmi érdekek egyezősége szövetséges társakká teszi a tartományi fejedelmet és a plebst. Az előbbi csak akkor juthat teljes függetlenségre,

ha a koronával és a szabad közemberekkel való hatalmi harcában megbízható katonái és engedelmes adófizetői vannak. A plebejust pedig csak az válthatja meg a gazdasági és társadalmi páriáságból, ha elnyomják a gyűlölt és elbizakodott szabadokat.

Másodszor találkozunk a fejedelem és alattvalói érdekazonosságával. Az első alkalommal az államalakulás második stádiumánál talákoztunk egy halvány szolidaritással. Ez a szolidaritás arra bírja az apró hűbéres fejedelmet, hogy jobbágyaival éppen olyan gyöngéden bánjon, amilyen keményen a területén lakó szabadokkal; így annál szívesebben harcolnak érte és fizetnek neki adót, a szorongatott szabadok pedig annál inkább engednek a nyomásának, mivel a szuverenitásban való részességük a központi hatalom bukásával együtt úgyis csak üres frázissá válik. Itt is és ott is – Németországban teljesen tudatosan történt a tizedik század vége felé – a tartományi fejedelem különös „gyöngédséggel” kormányoz, hogy a szomszédos hatalmak alattvalóit is magához vonzza, és éppen olyan mértékben fokozza saját katonai és pénzbeli erejét, amennyivel gyengíti természetes ellenségét. Így jut a plebs törvény szerint és ténylegesen több és több joghoz, kedvezőbb tulajdonjoghoz, önkormányzati joghoz községi ügyekben, önálló bíraskodáshoz, és előbbre kerül ugyanolyan mértékben, mint ahogyan a szabad polgárság hanyatlik, míg végre a két csoport útközben találkozik és jogilag és gazdaságilag körülbelül egyenlő

rétegben egyesül. Félig jobbágyként, félig állami alattvalóként, a feudális államnak olyan karakterisztikus formáját alkotják, amelyben még nem válik elég élesen külön a közjog a magánjogtól; ez közvetlen következménye történelmi keletkezésének, *amely a gazdasági magánjogok kedvéért rendezte be az állami uralmat.*

(D)

AZ ETNIKAI ÖSSZEOLVADÁS

A lehanyatlott szabadok és a felemelkedett plebejusok jogi és társadalmi egybeolvadásából természetesen következik az etnikai összevegyülés. Míg azelőtt a legyőzötteknek szigorúan megtiltották a szabadokkal való házasodást vagy társadalmi érintkezést, immár semmi sem állja útját keveredésüknek; a falun már nem az úri születése a döntő szó a társadalmi osztályokban, hanem a vagyoné. A pásztor harcos tisztavérű leszármazottja gyakran kénytelen a jobbágy éppen olyan tisztavérű leszármazottjának szolgálatába lépni. Az alattvalók társadalmi csoportját immár a régi etnikai uralkodó csoport és a régi alattvalói csoport egy-egy része alkotja.

De csupán egy része, mivel a másik része a régi etnikai uralkodó csoport egy részével együtt összeolvadt egy egységes társadalmi csoportba, vagyis a plebejusoknak

egy része nemcsak arra a fokra emelkedett fel, amelyre a szabad közemberek tömege lesüllyedt, hanem sokkal magasabbra, míg el nem érte a most éppoly rendkívül előkelő, mint szám szerint megfogyatkozott uralkodó csoporttal való teljes egyenjogúsítást.

Ez is egyetemes és általános történelmi folyamat; mindenütt ugyanazzal a kényszerítő erővel következik a feudális uralkodási rend premisszáiból. A *primus inter pares*nek, aki – akár a központi hatalom, akár a helyi hatalom birtokosa – fejedelmi állást tölt be, uralkodásához engedelmesebb eszközökre van szüksége, mint amilyenek az ő „pairjei.” Az utóbbi osztályát el kell nyomnia, ha ő maga emelkedni akar – és ezt mindegyik akarja és kell is akarnia, hiszen a hatalomra való törekvés itt azonos az önfenntartásra való törekvéssel. Ebben a törekvésben útjában van a nyakas és engedetlen atyafiság és nemesség, ezért találunk minden udvartartásban, a leg-hatalmasabb feudális állam uralkodójától az egyszerű uraság udvaráig mindenütt jelentéktelen származású egyéneket, mint az urak bizalmas tisztviselőit az uralkodó csoport képviselői mellett, akik a fejedelmi hivataltok álarcában voltaképpen a fejedelmi hatalom részei, például az indunák a bantu-király udvaránál. Nem csoda, ha a fejedelem alkalmatlan és követelőző tanácsadói helyett inkább saját embereiben bízik, akiknek helyzete elválaszthatatlanul össze van kötve az övével, és akiket az ő bukása szintén romlásba dönt.

Itt is csaknem fölöslegések a történelmi bizonyítékok. Mindenki tudja, hogy a nyugat-európai feudális államok udvaránál a király rokonain és néhány nemes vazalluson kívül az alsóbb néposztályokból való elemek is fontos állásba jutottak: papok és a fegyverforgatást jól értő plebejusok. Nagy Károly meghitt emberei között megtalálhatjuk birodalma minden népének és népfajának képviselőit. A Nibelung-ének Detréről – Nagy Theuderikről – szóló mondájában is látunk példákat a leigáztottak bátor fiainak hatalomra emelkedésére. Erre nézve elmondok néhány kevésbé ismert bizonyítékot.

A fáraók országában, még a régi birodalomban, a pásztorhódítók leszármazottjaiból kiépült feudális nemességből álló birodalmi tisztviselőkön kívül, akik az egyes kerületekben, mint a korona képviselői teljes hatalommal helytartóskodtak, „az uralkodás egyes ágainak ellátására rendelt külön *udvari tisztviselői kar* is volt, amelynek tagjait az udvarhoz és az alkirályokhoz berendelt *szolgák, hadifoglyok, menekültek* stb. sorából választották”. A Józsefről szóló monda is az akkortájt gyakori jelenség példája, hogy rabszolgából teljes hatalmú miniszter lehetett. Ma is láthatunk még ilyen karriereket minden keleti udvarnál: Perzsiában, Törökországban, Marokkóban. Érdekes, sokkal későbbi korban, a kifejlett feudális állam stádiumából a rendi államba való átmenet idejéből az öreg Derfflinger tábornagy esete, aki mellé még számtalan vitéz katonát állíthatnánk.

Még néhány példa a „történelem által figyelmen kívül hagyott” népektől. Ratzel ezt írja a Bornu birodalomról:

A szabadok szabad származásuk tudatát nem veszítették el a sejk rabszolgáival szemben, az uralkodók azonban jobban bíztak a rabszolgákban, mint saját rokonaikban és a törzs szabad férfijaiban. Számíthattak a rabszolgák hűségére. Nemcsak az udvari tisztiségeket, hanem az ország védelmezését is a legrégibbi időktől fogva főleg rabszolgákra bízták. A fejedelem testvéreit, de még ambiciózusabb és tehetségesebb fiait is bizalmatlanul nézték; és míg a legfontosabb udvari tisztiségek rabszolgák kezében voltak, a hercegeket az uralkodó székhelyétől távolabb eső pontokra küldték. A fizetésüket a hivatalok bevételeiből és a provinciákból származó adókból állták.

A fulbák társadalma:

fejedelmekre, törzsfőnökökre, szabadokra és rabszolgákra oszlik; fontos szerepük van a királyok rabszolgáinak, akik katonák és tisztviselők, és jogosan tarthatnak számot a legfőbb állami állásokra.

Ez az udvari nemesség a birodalmi tisztviselői karban is helyet kaphat, így a fentebb felvázolt módszerrel akár a tartományi fejedelemséghez vezető út is nyitva áll

előttük. A kifejlődött feudális államban a főnemességet képviseli, és ezen rangját gyakran még akkor is megtartja, ha egy hatalmasabb szomszéd általi meghódítás útján mediatizálják. A frank főnemességben kétségtelesen voltak ilyen eredetileg alsóbb elemek, és mivel ebből a csoportból került ki az egész európai főnemesség nagy része, legalábbis közvetlen ágon, összeházasodás útján, az etnikai összeolvadást a mostani alattvalók csoportjához hasonlóan az uralkodó csoport legfelsőbb rétegeiben is megtalálhatjuk. Ugyanezt mondhatjuk Egyiptomról is:

A hanyatlás korában a királyi hatalom süllyedése idején arra használták fel hatalmukat a főbb tisztviselők, hogy személyes érdekeiket szolgálják, hivatalukat örökösödési joggal családjuknak juttassák és így egy a többiektől etnikailag nem különböző hivatalnoki nemességet alkossanak.

És végül, ugyanebből az okból ugyanez a folyamat megy végbe a mostani középosztálynál, az uralkodó csoport alsóbb rétegénél, a nagy hűbéreseket tisztviselőinél és tisztjeinél is. Eleinte még volt társadalmi különbség egyrészt a szabad vazallusok, a nagy földesúr alhűbéresei, rokonai, más nemes családok fiatalabb fiai, elszigetelt esetekben parasztok szabad fiai, szabad menekültek és szabad származású útonállók, másrészt a gárdája plebejus eredetű altisztjei között. Azonban a függőségnek

emelkedik, a szabadságnak pedig csökken a társadalmi értéke; az uralkodó itt is jobban bízik az általa felemelt emberekben, mint a bennszülött nemességben. Ennél fogva előbb vagy utóbb itt is be kell következnie a teljes egybeolvadásnak. Németországban a nem-szabad udvari nemesség 1085-ben még a *servi et litones* rangja között van, száz évvel később már a *liberi et nobiles* sorában. A tizenharmadik század folyamán a szabad vazallusokkal lovagi nemességgé egyesülnek és gazdaságilag egyenlő rangba jutnak: mind a ketten alhűbéreseket kapnak és robotmunkásokat, katonáállítás kötelezettsége ellenében. A „miniszterek” hűbérei eközben épp úgy örökölhetővé lettek, mint a szabad vazallusoké és a régi nemességből származó, a fejedelemség nyomását kibíró kisebb birtokos uraké.

Ez a folyamat egészen hasonlóan ment végbe Nyugat-Európa összes többi feudális államában és pontos mását találjuk a legtávolabbi Keleten, Japánban is. A daimjók alkotják a főnemességet, a szamurájok pedig a lovagrendet, a fegyveres nemességet.

(E)

A KIFEJLŐDÖTT FEUDÁLIS ÁLLAM

A feudális állam ezzel elérte teljes fejlettségét. Politikai és társadalmi tekintetben számtalan rétegű hierarchiát alkot, amelynek minden alsóbb rétege köteles szolgáltatásokat nyújtani a közvetlenül fölötte levőnek, a felsőbb pedig köteles védeni a közvetlenül alatta levőt. A piramis alapja a dolgozó nép, amelynek nagyobb része parasztsorból való. Munkája fölöslegével, a földjáradékkal, a gazdasági eszköz teljes „értéktöbbletével” tartja el a felsőbb rétegeket. Ez a földjáradék a földbirtokok nagyobb részéből, amennyiben nem a tartományi fejedelem vagy a korona közvetlen házikezelésben levő tulajdonai, a kisebb hűbéresekhez ömlik, akik e járadék ellenében kötelesek katonaságot állítani és bizonyos esetekben gazdasági teljesítményeket tenni. A nagyobb hűbéres hasonló viszonyban van a még nagyobbal szemben, aki viszont legalább formailag a központi hatalom viselőjének van elkötelezve; a császár, király, szultán, sah és fáraó viszont a törzs istenének vazallusa: a szántóföldtől, amelynek művelője minden terhet visel és mindenkit táplál, a mennyei uralkodóig egy mesterséges rangsorozat emelkedik föl, amely úgy fogja át az egész állami életet, hogy a jogok és a szokások szerint egyetlen darabka

föld és egyetlen ember sem vonhatja ki magát belőle. Mivel az eredetileg a szabad polgárokat illető összes jogok megsemmisültek vagy pedig a kis fejedelmek győzelme folytán céljukkal ellenkező irányba kerültek el, aki a hűbériségen kívül esik, valósággal földönfutó, védelem és jogok, vagyis anélkül a hatalom nélkül, amely egymaga tud jogot teremteni. És így az a törvény, amelyet mi felületesen a junkergög alkotásának tartottunk: *nulle terre sans seigneur*, a valóságban egy meglévő jogi állapot kodifikálása és mindenesetre néhány elavult, immár tűrhetetlen maradványnak megszüntetése, amelyet a teljesen túlhaladott, *primitív* feudális állam hagyott hátra.

Mi mindent nem vontak le a fajok tanának, mint történelemfilozófiai kulcsnak harcosai abból az állítólagos tényből, hogy csak a germánok tudták fölényes államalkotó képességüknél fogva a fejlett feudális állam épületét megteremteni! Ez az érvelés azonban már sokat vesztett hiteléből, mióta a világ meggyőződött róla, hogy a mongol faj Japánban ugyanilyen alkotást hozott létre. A szerencsen faj talán akkor sem vitte volna sokra, ha erősebb kultúrák nem álltak volna útját, ámbár például Uganda nem különbözik sokban a Karolingok vagy Vöröshajú Boleszláv birodalmától, azt leszámítva, hogy Uganda népe nem rendelkezik a középkori kultúra „hagyományos értékeivel”, amely pedig nem a germán-faj érdeme, hanem ajándék, amelyet a sorstól kapott.

De ne beszéljünk többet a négerekről, hanem tekintsünk a sémitákra, akikből az államalkotásra való képesség állítólag annyira hiányzik. Ugyanakkor azt találjuk, hogy évezredekkel ezelőtt a lenézett sémiták ugyanezzel a feudális rendszerrel építették fel az egyiptomi birodalmat, ha alapítói csakugyan a sémiták voltak. A Hohenstauf császárok korából való adatközlésnek hangzik, amikor Thurnwald így beszél róluk:

Aki egy hatalmas úr kíséretébe lépett, mintegy családfejei védelme alá jutott. Ez a viszony . . . egy a hűbériséghez hasonló hűségi viszonyt jelentett; ez a hűségért cserébe adott védelmi szövetség alapjává válik Egyiptom egész társadalmi szervezetének. Ezen épül a hűbérúrnak szolgálóihoz vagy parasztjaihoz való viszonya éppen úgy, mint a fáraóé a hivatalnokokkal szemben. Ez a mintája az egyének közös védelmező úr alatti csapatokba való egyesülésének, föl egészen a legmagasabb társadalmi piramisig, a királyig, aki maga is az Istenek földi helytartója . . . Annak, aki ezen a társadalmi kapcsolaton kívül, tehát védő úr nélkül él, nincsen védelmezője, tehát joga sem.

A hipotézisről, hogy egy faj különleges adottságokkal bírna, nem beszélünk eddig és nem fogunk a jövőben sem beszélni. Herbert Spencer azt mondja, hogy ez minden elképzelhető közül a legostobább próbálkozás egy történelemfilozófia megalkotására.

A kifejlődött feudális állam legjellemzőbb vonása a rendek egymástól függő, egyetlen piramisban való fokozatos elhelyezkedése. Az etnikailag, eredettől fogva különálló csoportoknak egyetlen néppé való egybeolvadása a második jellemző vonás.

Az egykori *faji* különbözőség tudata teljesen megszűnt; nem maradt egyéb, csak az *osztálykülönbség*.

Ezután már nem etnikai csoportokkal, hanem társadalmi osztályokkal lesz dolgunk. A társadalmi ellentétek egymagukban uralkodnak az állam életén. Az etnikai csoportöntudat is osztályöntudattá változik, a csoportelmélet pedig osztályelméletté, de ezzel lényegében semmit sem változnak. Az új uralkodó osztályok éppen olyan legitimisták és büszkéek fajukra, mint az uralkodók régi csoportja volt; a fegyveres nemesség is jól érti, hogy a legyőzött csoportból való származását miképp fejeztesse el minél gyorsabban és alaposabban; a lefokozott szabad közember és a letört nemes épp úgy esküszik a „természetjogra,” mint azelőtt egyedül a leigázott törzsek tették.

A kifejlődött feudális állam lényegben még mindig ugyanaz, ami a primitív államalakulás második stádiumában volt. Formája az uralkodás, létének lényege pedig a gazdasági eszköz politikai kizsákmányolása a közjog korlátai közt, amely a politikai eszköz birtokosát a többiek megvédésére kötelezi, és biztosítja az alsóbb osztálynak a védelemhez való jogot, ameddig tovább dolgoznak

és fizetik az adóikat. A kormányzat lényegében semmi sem változott, mindössze csak sok fokozatra oszlott; ugyanez áll a kizsákmányolásra is, vagyis ahogy a gazdaságtan nevezi, a vagyon „elosztására” is.

Az állam belpolitikája most is, mint azelőtt, ugyanazon a pályán forog, amelyet az osztályküzdélemmé változott csoportküzdelem centrifugális és a közös érdekek centripetális erejének paralelogrammája megszabott. És mint azelőtt, a külpolitikát most is az uralkodó osztály újabb földre és népekre való vágyakozása, a terjeszkedésre való törekvés irányítja, ami egyúttal még mindig önfenntartó ösztön is.

A kifejlődött hűbéri állam tehát sokkal finomabban differenciálódott és sokkal erősebben integrálódott, azonban végső soron semmi egyéb, mint a teljesen megérett primitív állam.

VI. FEJEZET

AZ ALKOTMÁNYOS ÁLLAM KIFEJLŐDÉSE

Ha a bevégződés szó értelmét ismét úgy fogjuk föl, mint az imént: mint a kifejlődött feudális állam szerves, belső erők előidézte fejlődését vagy visszaesését és nem külső erők okozta, mechanikus végét, kimondhatjuk, hogy a bevégződést mindig a gazdasági eszköz által életre hívott társadalmi intézmények önálló kifejlődése idézi elő.

Ilyen befolyás kívülről, idegen államtól is jöhet, amely haladottabb gazdasági fejlettségénél fogva erőteljesebb centralizációra, jobb katonai tagozódottságra és nagyobb támadó lendületre tett szert. Érintettünk már hasonló eseteket: a Földközi-tenger mentén levő feudális államok önálló fejlődését a gazdaságilag sokkal erősebb és szorosabban centralizált tengeri államokkal, Karthágóval és Rómával való összeütközése akasztotta

meg. Perzsiának Nagy Sándor által való elpusztítását is megemlíthetjük itt, mert Makedónia akkor már elsajátította a hellén tengeri államok gazdasági vívmányait. A legjobb példa azonban az idegenek befolyására a legújabb időkben Japán, amelynek fejlődési útját a nyugat-európai kultúra háborús és békés hatásai hihetetlen mértékben meggyorsították. Alig egy emberöltő alatt tette meg az utat a kifejlődött feudális államtól a teljesen kialakult modern alkotmányos államig.

Ügy látom, hogy itt tulajdonképpen csak a fejlődés folyamatának megrövidítéséről lehet szó. Amennyire láthatjuk – bár a történelmi bizonyítékok nagyon megrikulnak és az etnográfia sem mond semmit – kimondhatjuk a szabályt, miszerint a belső erők nyomatékosabb idegen befolyás nélkül is szigorú következetességgel viszik előre a feudális államot egyazon úton egyazon cél felé.

A gazdasági eszköz alkotásai, amelyek ezt a folyamatot irányítják, a városok és a bennük kifejlődött pénzgazdaság rendszere, ami fokozatosan kiszorítja a terménygazdaságot, és ezzel az egész állami élet tengelyét egészen máshová helyezi át: a földbirtok helyére fokozatosan az ingótőke kerül.

(A)

A PARASZTSÁG FELSZABADÍTÁSA

Mindez szükségszerűen következik a feudális állam alaptermészetéből. Minél inkább fejedelemséggé fejlődik a nagybirtok, annál inkább szét kell esnie a feudális terménygazdaságnak.

Amíg a nagybirtok aránylag kicsiny, meg lehet valósítani a kezdetleges méhész-elvet, amely a parasztnak csupán a létfenntartás legszükségesebb eszközeit biztosítja. Ha azonban területileg óriás mértékben kiterjed, ahogy rendszerint történni szokott, és háborúk, örökség vagy házassági politika útján magába kapcsolja az úr eredeti birtokától messze eső, szétszórt, nagy birtokláncolatot, a méhész politikáját már nem lehet keresztülvinni. Ha a földbirtokos nem akar nagyszámú felügyelő tisztviselőt tartani, ami sok pénzbe kerül és politikailag sincs minden veszedelem nélkül, akkor a parasztra valamilyen korlátolt terhet (félíg járadék, félíg adó) kell kivetnie. A közigazgatás reformjának gazdasági szükségessége tehát, mint fentebb láttuk, találkozik a „plebs” felemelésének politikai szükségességével.

Minél inkább megszűnik a földbirtokos magán földesúr lenni, minél kizárólagosabban veszi föl közjogi karakterét, vagyis a tartományi fejedelmét: a fejedelem és a nép fentebb vázolt szolidaritása annál könnyebben jön

létre. Láttuk, hogy egyes mágnások érdeke már a nagybirtokból a fejedelemségbe való átmenet idején is mennyire megkívánta, hogy „enyhén” kormányozzon, nemcsak saját plebsének erős állami öntudatra való neveléséért, hanem azért is, hogy megkönnyítse a szabad polgároknak a politikai jogaik feladását védelemért cserébe és elvonja szomszédaitól és vetélytársaitól az értékes emberanyagot. Ez az érdeke nagyon ajánlatossá teszi a teljes, *de facto* önállóságra jutott fejedelemnek, hogy rendületlenül megmaradjon megkezdett útján. Mindenekelőtt azonban, ha tisztviselőinek és tisztjeinek ismét hűbéri birtokot és hűbéreseket is adna, legfőbb politikai érdeke követeli, hogy ne szolgáltatassa ki nekik az alattvalóit kényre-kedvre. A fejedelem, hogy kezében tartsa őket, a „lovagok” járadékjogát bizonyos természetbeni és robotszolgáltatásokra korlátozza, míg az országos érdektől megkövetelt egyéb szolgáltatásokat, mint az országutakon és hidakon elvégzett kényszermunka, a maga részére tartja fenn. Mindjárt meg fogjuk látni, milyen döntő hatása van a paraszt későbbi felemelkedésére annak a körülménynek, hogy a kifejlődött feudális államban legalább két úrral szemben van szolgáltatásokra kötelezve.

A kifejlődött feudális államban tehát valamiképpen korlátozni kell a paraszttól megkövetelt szolgáltatásokat; minden fölösleg mostantól fogva az övé, szabadon rendelkezik vele. Ezzel a földbirtok karaktere teljesen megváltozik: eddig jog szerint az egész hozadék a földesúré

volt, a földműves legelemibb szükségletének levonásával, most pedig jog szerint a földművesé az egész hozadék, a földesúr részére megállapított járadékot leszámítva. A nagybirtokosból uraság lett. *Ez a második nagy lépés, amelyet az emberiség a célja felé tett.* Az első a medvestádiumból a méhésztádiumba való átmenet volt, amely kitalálta a rabszolgaságot: a második lépés eltörli a rabszolgaságot. A dolgozó ember, aki eddig csak jogtárgy volt, most lett először jogokkal bíró alannyá. Gazdájának jognélküli *munkamotora*, aki életének fenntartásához csak a legszükségesebb eszközöket kapta meg, egy fejedelem adófizető alattvalója lett. A gazdasági eszköz immár, első alkalommal biztosítva sikerei felől, egészen másképp fejt ki erejét. A paraszt összehasonlíthatatlanul szorgalmasabban és gondosabban dolgozik, fölösleget termel s ezzel megteremti a „várost” gazdasági értelemben véve: az ipari várost. A paraszt fölöslege maga után vonja a keresletet olyan javak iránt, amelyeket parasztgazdaság maga nem termel; az intenzívebb mezőgazdaság pedig maga után vonja azoknak az ipari melléktermékeknek a csökkentését, amelyeket eddig a paraszt készített odahaza. Mivel a földművelés és az állattenyésztés a parasztcsalád munkaerejét egyre nagyobb mértékben leköti, lehetőségessé, sőt szükségessé válik a munkamegosztás az őstermelés és az ipar között; a falu leginkább az előbbi otthonává válik, az iparváros pedig az utóbbi székhelye lesz.

(B)

AZ IPARVÁROS KELETKEZÉSE

Félreértés ne essék: nem azt állítjuk, hogy a város alakul ki, hanem az *iparváros*. A valódi történelmi város már régóta megvan és egyetlen kifejlődött feudális államban sem hiányzik. Ezek a városok vagy tisztán a politikai eszközből alakultak ki vár gyanánt, vagy a politikai és gazdasági eszköz összehatásából vásártér gyanánt, vagy pedig valami vallásos szükségletből, mint egy templomkerület. Ahol a szomszédságban már akad ilyen történelmi értelemben vett város, az újonnan alakuló iparváros hozzácsatlakozik; máskülönben spontán keletkezik a már kifejlődött munkamegosztásból és rendszerint vár és vallásos intézmény is kialakul benne.

De ezek csak véletlen történelmi elegyülések. A város szigorúan vett gazdasági értelemben a gazdasági eszköz, az őstermelés és ipar ekvivalens csereforgalmának helyét jelenti. Ennek felel meg a nyelvhasználat is; egy vár magában, legyen bármennyire nagy, templomok, kolostorok és zárandokhelyek nagy csoportja, ha lehetséges is volna vásártér nélkül, külső jelei szerint csak a „városszerű”, vagy „városhoz hasonló” elnevezést nyerné.

A történelmi város külső képe bármily kevéssé változott is, hatalmas belső átalakulása világosan jelzi az iparváros keletkezését. Az *iparváros az Állam egyenes elmentéje*. Az állam a kifejlett politikai eszköz, az iparváros a

kifejlődött gazdasági eszköz. A világtörténelmet betöltő nagy küzdelem, sőt, a világtörténelem értelme a város és az állam között játszódik le.

A város mint politikai és gazdasági test politikai és gazdasági eszközökkel aknázza alá a feudális rendszert. Az előbbivel *elragadja*, az utóbbival pedig *kicsalja* a feudális uralkodó osztály hatalmát.

Ez a folyamat a politika terén olyképpen megy végbe, hogy a város – ami immár hatalmi centrum – beavatkozik a kifejlett feudális államot mozgató politikai erők játékába, amely a központi hatalom, a földbirtokos urak és az alattvalók között megy végbe. A városok hadviselő férfiak lakóhelyei és erődei, a hadviseléshez szükséges javak (fegyverek stb.) raktárai, később pedig központi forrásai a pénznek, amit a központi hatalom és az erősödő területi fejedelmek használnak egymással való harcukban, vagy pedig a fejedelmek az egymás elleni pusztító háborúikban. Így a városok fontos támasztékai és szövetségesei ezeknek a hatalmaknak; és okos politikával igen jelentős jogokat szerezhetnek meg.

A városok e harcokban rendszerint a központi hatalom mellé állnak a feudális nemesekkel szemben, mégpedig társadalmi okokból, mivel a nemesek megtagadják a gazdag polgároktól a társadalmi egyenlőséget, amire ez utóbbiak jogot formálnak, de politikai okokból is, mert a központ – az uralkodó és a nép közötti szolidaritásnál fogva – a közös érdekeket mégis nagyobb figyelemre

méltatja, mint a csupán saját érdekeit szolgáló nagybirtokos; és mellé állnak végül gazdasági okból is, mert a város élete csak békességben és biztonságban virágozhat. Az ököljog, a hadviselés és a karavánok lovagok általi kifosztása nem egyeztethetők össze a gazdasági eszközzel; a városok tehát többnyire szövetségesei a béke és a jog védőinek, elsősorban a császárnak, azután a szuverén tartományi fejedelemnek; ha pedig a fegyveres polgárság elpusztítja és kifosztja egy rablóbaró erődjét, abban az apró csöppben ugyanaz a nagy ellentét tükröződik vissza, mint a történelem világtengerében.

A városnak, hogy eredményesen játszassa ezt a politikai szerepet, lehetőleg sok polgárt kell magához vonzania, amit különben a tisztán gazdasági érdekek is kívánatossá tesznek, hiszen a polgárok számával együtt növekedik a munkamegosztás és a gazdagság is. Ezért mozditja elő a város teljes erejével a bevándorlást, amivel ismét kimutatja, hogy lényegileg milyen sarkalatos ellentétben áll a feudális földesurakkal. Az új polgárokat, akiket magához csábít, a feudális birtokokról hódítja el, amelyeket adózó és fegyveres erejükben épp úgy meggyöngít, ahogyan saját magát erősíti. A város egy hatalmas ajánlattevő azon az árverésen, amelyen a jobbágyat odaítéli a legtöbbet (a legtöbb jogot) ajánlónak. A város megadja a parasztnak a *teljes szabadságot*, néha házzal és telekkel együtt. Érvényre juttatja azt az elvet, hogy „a városi levegő szabaddá tesz,” és a központi hatalom, amely

örömmel erősíti városait és gyöngíti a dacos nemességet, szívesen üti rá pecsétjét az újonnan keletkezett jogra.

A harmadik nagy lépés a világtörténelemben a szabad munka megbecsülésének felfedezése, jobban mondva újra felfedezése, amely még abban a régi időben tűnt el, amikor a szabad vadászok és a le nem igazott földművelő parasztok szabadon élhettek munkájuk gyümölcsével. A paraszt még magán viseli a szolgaság páriabélyegét és jogai nagyon gyöngék; a falakkal körülövezett és védett város polgára azonban magasra tartja fejét, mint minden jogi értelemben szabad ember.

Igaz, még vannak rangfokozatok a város falain belül is a politikai jogok tekintetében. Az őslakók, a lovagi származásúak, a régi szabad polgárok és a gazdag birtokosok nem akarják beengedni a városigazgatásba a bevándorlókat, a jobbágysorban született, szegény kézműveseket és kereskedőket. De ahogy azt már előbb, a tengerparti városok ismertetésénél láttuk, az ilyen rangfokozatok nem élhetnek meg sokáig a város levegőjében. Az intelligens, szkeptikus, szorosan összetartó és összefogott többség kierőszakolja a jogegyenlőséget; az egyetlen különbség az, hogy ez a küzdelem a kifejlődött feudális államban rendszerint tovább tart, mivel itt a küzdő felek nem dönthetik el a harcot egymás között. A szomszédos nagybirtokosok és a fejedelmek igyekeznek megakadályozni az erők teljes kifejlődését. Az antik tengeri államban ismeretlen volt ez a nevető harmadik, aki hasznot

húzhatna a városon belüli konfliktusból, mert ott nem akadt feudális hatalom a városon kívül.

Ezek tehát a város politikai fegyverei a feudális állammal való harcában: szövetség a koronával, közvetlen támadás és a jognélküliek elcsábítása a feudális uraiktól a város szabad levegőjébe. Nem kevésbé hatásos azonban a gazdasági fegyvere sem, a város lényegétől elválaszthatatlan *pénz, mint csereeszköz*, ami teljesen elpusztítja a természetbeni fizetség módszerét, és vele együtt a feudális államot.

(C)

A P É N Z G A Z D A S Á G H A T Á S A I

Az a szociológiai folyamat, amelyet a pénzgazdaság idéz elő, annyira ismeretes, mechanikáját oly általánosan megértik, hogy itt egyszerű utalásokkal is beérhetjük.

Mint a tengeri államban, a pénzgazdaság betörésének következménye itt is *a központi hatalom mindenhatóvá való fokozása és a helyi hatalom tehetetlenné gyengítése*.

Az uralom nem önmagában vett cél, hanem az uralkodók eszköze az alapvető céljukhoz: a lehető legtöbb és a lehető legdrágább javak munka nélkül való élvezéséhez. A terménygazdaságban az uralkodás az egyetlen eszköz, amivel ezt elérhetik; az örgrófnak és az országfőnek politikai hatalma ad gazdagságot; minél több parasztot

tart szolgálatában, annál nagyobb a hadereje, annál inkább terjesztheti hatalmi körét, és annál inkább szaporíthatja jövedelmét. Ha azonban a gazdag város csábító árucikkkel fizet a mezőgazdasági termékekért, minden magángazdasági alanynak, tehát fejedelemmé még nem emelkedett földesúrnak – a lovagok is ide tartoznak – érdekében áll, hogy a parasztok számát a lehető legnagyobb mértékben csökkentse és csak annyit hagyjon belőlük, ahányan a legnagyobb megerőltetéssel a lehető legtöbbet termelik a földből, és ebből a termésből a lehető legkevesebbet juttassa csak nekik. A földbirtok hatalmasan megszorított tiszta hasznát azonban, ismét nagyon észszerűen, immár nem a hadviselő csapatok eltartására fordítják, hanem vásárra viszik és más áruért eladják. A kíséretet felosztatják és a lovagból lovagi birtoktulajdonos lesz. A központi kormány – a birodalom királya vagy a fejedelem – egy csapásra megszabadul a hatalomért vetélkedőktől és politikai teljhatalomhoz jut. A dacos vazallusok, akiktől az árnyékkirály reszketett, a rendi kormányzásában való rövid részvételük után már sima udvaroncokká változnak át, akik körül táncolják az abszolút uralkodót, mint XIV. Lajost, mert rá vannak szorulva; csak a katonai hatalom, amelyet egyedül az uralkodó tart kezében, védheti meg őket attól, hogy végeletekig sanyargatott jobbágyaik föllázadjanak. Míg a terménygazdaság korában a korona csaknem mindig a parasztokkal és a városokkal szövetkezett a nemesség ellen,

most a feudális államból származott abszolútizmusnak a nemességgel való szövetkezését láthatjuk a gazdasági eszköz képviselőivel szemben.

Adam Smith óta ezt a gyökeres fordulatot úgy szokták leírni, mintha az ostoba nemes eladta volna előjogait egy tál lencséért, amikor az úri hatalmát elcserélte gyerekes fényűzési cikkekért. Teljesen hamis megítélés: az egyes ember tévedhet érdekei megvédésénél, *egy osztály azonban sohasem téved hosszabb időn át.*

Az igazság az, hogy a pénzgazdaság közvetlenül, az agrár-átalakulás közbelépése nélkül is olyan hatalmas mértékben és olyan gyorsan megerősíti a központi hatalmat, hogy a birtokos nemesség ellenállása oktalan lett volna. Az ókor története is mutatja, hogy a pénzügyileg erős központi hatalom hadserege mindig számottevőbb a feudális csapatnál. Pénzzel nagyszerűen fel lehet fegyverezni és katonává kiképezni a parasztlegényeket, hogy zárt tömegük kiegészítse a lovagok hadseregének gyér sorait, amiben a központi kormány a városi lakosság harcképes zászlóaljaira is számíthat.

A puszkapor megtette Nyugat-Európában a többit és ez is csak a jómódú város ipari gazdaságában teremhetett meg. E haditechnikai okokból még annak a feudális uralkodónak is elő kell segítenie ezt a mezőgazdasági átalakulást a maga területén, aki nem szereti a fényűzést, de megtartani vagy fokozni kívánja viszonylagos önállóságát; hogy erős lehessen, neki is mindenekelőtt pénzre

van szüksége, a *nervus rerum*ra, amellyel fegyvert lehet venni és katonákat fogadni. A pénzgazdaságnak ez az átalakító hatása megteremti a második kapitalista nagyüzemet: a nagybirtok mellé a nagyszabású háborús vállalkozást; a *condottierik* is megjelennek a színpadon. Zsoldos anyag van elég ahhoz, hogy hadseregeket lehessen toborozni: elbocsátott hűbéres gárdistákat és kifosztott parasztokat.

Egy piti nemes úr néhanapján fejedelemmé is emelkedhet, ami Itáliában gyakran meg is történt és Albrecht von Wallenstein-nek még a Harmincéves háború idején is sikerült; ez azonban egyéni sors, ami a végső eredményen nem változtat. A helyi hatalmak, mint önálló hatalmi központok, kiesnek a politikai erők játékból és hajdani befolyásuk csekély maradványait is csak addig tarthatják meg, amíg a fejedelemnek szüksége van rájuk mint pénzügyi forrásra: ez a rendi állam.

A korona hatalmának végtelen megnövekedését a pénzgazdaság egy másik alkotása is fokozza: a *hivatalnoki* rendszer. Részletesen leírtuk azt az ördögi kört, amelyet a feudális államnak a tömörülés és a széthullás között menthetetlenül le kellett futnia, míg arra kényszerült, hogy hivatalnokait „földdel és paraszttal” fizesse és önálló tényezőkké hizlalja. A pénzgazdaság széttagosítja ezt a bűvös kört; innentől a központi hatalom fizetett tisztviselőkkel végezteti el a feladatokat, akik permanensen tőle függenek. Lehetségessé vált immár a szorosan

centralizált kormányzás fenntartása és olyan államok keletkeznek, amilyenek az antikvitás pénzgazdaságilag kifejlett tengeri államai óta nem fordultak elő.

A politikai erők alakulásainak ez a fordulatát, ahogy látom, mindenütt a pénzgazdaság kifejlődése idézte elő, talán egyetlenegy kivétellel: Egyiptom kivételével.

A szakértők állításai alapján itt úgy látszik, bizonyosságról nem beszélhetünk, és a pénzgazdaság csak a görögök korában alakulhatott ki. Egészen addig a paraszt természetben fizette az adóját. Mindazonáltal már a pász-torkirályok, a hükszozok kiűzése után (*circa* i.e. 6. század) megtaláljuk az új birodalomban a teljesen kifejlett királyi abszolutizmust:

A katonai hatalom idegen zsoldosokra támaszkodott, a közigazgatást a király kezében *centralizált tisztviselői kar* intézte, a *hűbéres arisztokrácia eltűnt*.

Éppen ez a kivétel erősíti meg a szabályt. Egyiptom földrajzi karaktere kivételesen egységes; keskenyen a sivatag és hegyvidék közé szorítva, egész hosszában egy természetes út szeli át, ami sokkal alkalmasabb tömegáruk szállítására, mint a legpompásabb országút: a Nílus. Ez az út tette lehetővé a fáraóknak, hogy saját raktáraikban centralizálják összes tartományaik adóját, ahonnan a hivatalnokokat és a katonaságot természetben fizették. Egyiptom, miután egyszer már nagybirodalommá egye-

sült, centralizálva is maradt mindaddig, amíg idegen hatalmak véget nem vetnek államiságának. Ahogy Thurnwald közli:

Az a körülmény, hogy a terménygazdaság állapotában kizárólag és közvetlenül csak az uralkodó rendelkezhet az élvezeti javakkal, és hogy az összes jövedelemből a javaknak csak olyan tömegét és minőségét adja hivatalnokainak, amennyit és amilyent jónak lát, valamint hogy a fényűzési cikkek elosztása is majdnem kizárólagosan az ő kezében van, biztosítéka végtelen nagy hatalmának.

Ennek az egy esetnek a kivételével, ahol egy hatalmas folyam végezte el a forgalom munkáját, a feudális állam feloszlását mindig a pénzgazdaság idézte elő.

Az átalakulás terheit mindig a parasztok és a városok viselik. A békekötés alkalmával a korona és a nemesek kölcsönösen kiszolgáltatják egymásnak a parasztot, úgyszólván ketté szakítják: a korona a parasztföld és a paraszt le nem igazott munkaerejének legnagyobb részét a nemesség rendelkezésére bocsájtja, a nemesség pedig megszavazza a koronának a besorozás jogát és a parasztokra, valamint a városokra kivetett adót. A szabadságban meggazdagodott paraszt visszasüllyed ismét a szegénységbe és szociális állásában is lefokozódik. A városokat leigázzák az egyesült feudális hatalmak, hacsak, mint például Felső-Olaszországban, nem váltak maguk is

feudális központi hatalmakká (de még akkor is többnyire a zsoldoskapitányok, a condottierik uralma alá kerülnek). Ellenfeleik támadó ereje egyre erősödik, saját hatalmuk pedig mindinkább gyengül; a parasztok jó módja, amely vásárlóerejükből keletkezett, ezzel együtt meg is szűnik. A vidéki kisvárosok előbb stagnálnak, majd elszegényednek és védekezésképtelenségükben alávetik magukat a fejedelmi abszolutizmusnak; a nagyvárosok pedig, ahol az urak fényűzése erős ipart teremtett, társadalmilag szétagolódnak és elvesztik politikai erejüket. A tömegbevándorlás összetevői immár elbocsájtott gárdisták, leigázott parasztok, elszegényedett kisvárosi iparosok; más szóval *proletár*bevándorlás történik. Itt jelenik meg először tömegesen a Marx-féle „szabad munkás” a piacon. Így a felhalmozódás törvénye ismét megkezdi vagyonképző és osztályalkotó működését és heves osztályharcban forgácsolja szét a városi lakosságot, aminek kihasználása révén rendszerint a fejedelem ragadja magához a város fölötti hatalmat. Egyedül a kevés valódi városállam vagy tengeri állam tudja magát tartósan kivonni a fejedelmi karok öleléséből.

Mint egykor a tengeri államokban, az állami élet tengelye itt is áthelyeződött. Nem az ingatlan, hanem az ingó birtok körül forog, mert a földbirtokból is „tőke” lett. *Miért nem vezet a fejlődés itt is kapitalisztikus rabszolga-gazdálkodáshoz, mint a tengeri államokban?*

Két oka van: egy belső és egy külső. A külső oka az, hogy kiadós rabszolgavadászatra nem lehet kilátás ott, ahol az elérhető távolságban levő országok mind erős, szervezett államok; ahol azonban lehetséges, mint például a nyugat-európaiak amerikai gyarmatain, ott rögtön kifejlődik a rabszolga-gazdálkodás.

A belső ok pedig abban rejlik, hogy a tengeri állammal ellentétben a paraszt nem egy, hanem legalább két úrnak köteles adózni: a földbirtokosnak és fejedelemnek, akik viszont kölcsönösen szigorúan ügyelnek egymásra, hogy megőrizzék a paraszt érdekeik nézőpontjából szükséges szabadságának csekély maradványát. A paraszt tehát mindenütt, ahol a feudális rendszer teljesen ki volt fejlődve, nyomorultul kihasználta, de személye szerint szabad jogi alany volt, mikor megkezdődött a pénzgazdaság és leváltotta a természetbeni fizetségeket.

Ennek a magyarázatnak a helyessége kiderül azoknak az államoknak viszonyaiból, amelyek feudális rendszere nem volt még teljesen kifejlődve, amikor felváltotta a pénzgazdaság; ilyen államok voltak Németország egykori szláv tartományai, főképpen *Lengyelország*. A feudális állam itt még nem érett meg egészen, mint ott, ahol a gabonatermékek iránti kereslet a nyugat nagy ipari gócpontjainál a lovagot, a közjogi alanyt nemesi birtok urává, magángazdasági alannyá változtatta. A paraszt itt tehát csak egy úrnak, földbirtokosának volt elkötelezve és ebből keletkeztek a fent jellemzett nemesi

köztársaságok, amik már oly közel járnak a kapitalisztikus rabszolga-gazdasághoz, amennyire csak az államilag előrehaladottabb szomszédok nyomása megengedte.

Ami még itt következik, annyira ismeretes, hogy néhány szó elegendő hozzá. A kapitalizmussá fejlődött pénzgazdaság osztályalkotóan lép a földbirtok mellé; a kapitalista egyenjogúságot kíván és végül ki is erőszakolja azzal, hogy fellázítja a népet és rohamra viszi a régi uralkodó rend ellen, persze a „természetjog” zászlója alatt. Alig vívták ki azonban a győzelmet, az ingó gazdagság osztálya, a burzsoá, megfordítja a fegyvert, békét köt a régi ellenséggel és a legitizmus nevében vagy legalábbis az ál-liberalizmus és a legitimizmus hamis érveivel legyűri a népet.

Így fejlődött ki az állam primitív rablóállamból fokozatosan fejlett feudális állammá, abszolutisztikus állammá és végül modern alkotmányos állammá.

(D)

A MODERN ALKOTMÁNYOS ÁLLAM

Tekintsük meg közelebbről a modern állam kinetikáját és mechanikáját. Lényege alapjában még ugyanaz, mint a primitív rablóállamé vagy a kifejlődött feudális államé. Azonban hozzájárult egy új elem: a *hivatalnokság*, amelynek rendeltetése az államegység közérdekét képviselni az osztályok érdekharcában. Hogy mennyiben felel meg hivatásának, azt máshol fogjuk még megvizsgálni. Itt tanulmányozzuk az állam azon jellemvonásait, amelyek ifjúkori fejlődésére emlékeztetnek.

Formája még mindig az uralkodás, tartalma pedig a gazdasági eszköz kizsákmányolása. Utóbbit még mindig korlátozza a közjog, ami egyrészt védi a nemzeti össztermelés szokásos elosztását, másrészt igyekszik megőrizni a termelésre és adófizetésre kötelezettek munkateljesítő képességét. Minden állam belpolitikája még mindig azon a pályán belül kering, amelyet az osztályharc centrifugális és az állami közérdek centripetális erejének parallelogrammája szab meg; külpolitikáját pedig még mindig az uralkodó osztály érdeke határozza meg, ami immár nem csak a földesurak, hanem a pénzemberek érdeke is.

Alapjában véve most is csak két osztályt lehet megkülönböztetni: az uralkodó osztályt, aminek a nép munkájának össztermékéből (a gazdasági eszközből), több jut

ki, mint amennyivel hozzájárult, és a munkásosztályt, amely kevesebbet kap, mint amennyit munkájáért megérdemelne. Mindegyik osztály a gazdasági fejlődés különböző fokai szerint több vagy kevesebb alosztályra vagy rétegre oszlik.

Különösen fejlett államokban a két fő osztály közé gyakran egy átmeneti osztály van beékelve, amelynek szintén több rétege lehet. Tagjai fölfelé kötelességet tartoznak teljesíteni, lefelé pedig kötelességek teljesítését követelhetik. Hogy példával szolgáljunk, a modern Németországban az uralkodó osztály legalább három rétegre oszlik: először vannak a nagy vidéki arisztokraták, akik egyúttal nagyipari vállalatok és bányák fő részvényesei is; aztán az ipari vezetők és a bankárok, akik már földbirtokosok is és gyorsan összeolvadnak az első réteggel (mint a Fugger hercegek, akik egykor augsburgi bankárok voltak, és a Donnersmarck grófok, hatalmas sziléziai bányák tulajdonosai), harmadszor pedig ott a kis falusi nemesek csoportja, akiket *junkerek*nek is nevezhetünk. Abban az osztályban, amelyen ezek a rétegek uralkodnak, parasztok, földművesek, ipari munkások, kisiparosok és kishivatalnokok vannak. Az átmenet fokozatait a „középosztályok” adják meg: nagy- és középbirtokú parasztok, kisebb iparosok, jobbmódú kézművesek és azok a gazdag „burzsoák”, akik mégsem elég gazdagok ahhoz, hogy legyőzhetnék az akadályokat, amelyek útját állják a születési arisztokráciába való befogadásuknak,

mint a zsidók. Mindezek felfelé ingyen végeznek, letről pedig ingyen fogadnak el szolgáltatásokat. Ez megszabja, mi történik vagy a teljes réteggel, vagy az egyéni sorsokkal; azaz hogy a réteget vagy az egyént befogadják-e a felsőbb osztályba, vagy pedig lehanyaglik az alsóbb rétegbe. Az átmeneti osztályok közül most Németországban emelkedőben van a nagybirtokú paraszt és a közép-iparos, míg hanyatlóban a kézművesek többsége. Ezzel eljutottunk az osztályok kinetikájához.

Minden osztály érdekei bizonyos mennyiségű egyesített erőt hoznak mozgásba, amelyek meghatározott gyorsasággal törekednek bizonyos célok elérésére. Ez a cél minden osztálynál azonos: az összes állampolgár javak előállítására fordított produktív munkájának egész eredménye. Minden osztály arra törekszik, hogy a lehető legnagyobb részt vegye ki a nemzeti termelésből, és mivel valamennyien erre törekszenek, minden állam történetének tartalma az *osztályharc*, kivéve a közös érdekből való közös cselekvéseket, amelyeket itt figyelmen kívül hagyhatunk, mivel az eddigi történelmi szemlélődés, többnyire egyoldalúan, nagyon is előtérbe tolta őket. Ez az osztályharc a történelem szemüvegén nézve *pártharc*. A párt eredetileg és lényegében nem más, mint egy osztály szervezett képviselője. Ahol valamely osztály társadalmi differenciálódás útján több ellentétes érdekű alosztályra bomlik szét, a párt is csakhamar megannyi új

pártra oszlik, amelyek az osztályérdekek ellentétességének foka szerint szövetségre lépnek vagy halálos ellenségekkel lesznek. Ahol pedig fordítva történik, vagyis a társadalmi differenciálódás útján megszűnnek a régi osztályellentétek, a két párt is hamarosan egyesül. Az előbbire példa a középosztálybeli és az antiszemita pártoknak a német szabadelvűséggel való szakítása, ami annak következménye, hogy előbbi hanyatló, az utóbbi pedig emelkedő rétegeket képviselnek. A második eshetőséget az a politikai egybeolvadás jellemezhetné, amely összehozta a kelet-elbai kisjunkert a nyugat-elbai nagybirto-
kos paraszttal a mezőgazdák szövetségében. Mivel az egyik hanyatlott, a másik pedig emelkedett, félúton találkoztak. Minden pártpolitikának ugyanaz a tartalma: a lehető legnagyobb részt juttatni az általa képviselt osztályoknak a nemzeti termelésből. Más szóval: a kiváltságos osztályok igyekeznek megtartani a maguk részét minimum a régi, magas fokon, sőt lehetőleg meg is nagyobbítanák bizonyos maximumig, ami a kizsákmányolt osztályoknak éppen csak a munkateljesítő képességet hagyná meg, egészen úgy, mint a kezdetleges méhész-stádiumban, és lefoglalnák a gazdasági eszköz egész termelési többletét, azt a többletet, amely a népsűrűség és a munkamegosztás fokozódásával óriási mértékben megnövekedik. A kizsákmányoltak csoportja viszont arra törekszik, hogy szolgáltatásait a minimumra szállítsa le és maga fogyassza el az egész nemzeti termelést; az átmeneti

osztályok végül azt akarják elérni, hogy fölfelé minél kevesebb kötelezettségük legyen, lentől pedig lehetőleg bővítsék a viszonzatlan teljesítmények mértékét.

Ez a pártok küzdelmének célja és tartalma. Az uralkodó osztály minden eszközt belevisz ebbe a küzdelembe, amelyet a kezébe jutott hatalomnál fogva kihasználhat. Törvényeket hoz, amelyek az ő céljait szolgálják (osztályparlament) és úgy alkalmazza őket, hogy az igazság pallosának éle mindig lefelé irányul, tompa, ártalmatlan háta pedig felfelé (osztálybíraskodás). Az állami közigazgatást kétféleképpen fordítja a kiváltságos osztály javára. Először: párttagjainak tart fenn minden előkelőbb állást, amely befolyással és haszonnal jár a hadseregben, a felsőbb közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, másodszor pedig ezekkel az intézményekkel irányítja az állam politikáját, osztálypolitikája mentén vívja a kereskedelmi háborúkat és szabja meg a gyarmatpolitikát, a védvamos politikát, a munkáspolitikát, a választójogi politikát. Amíg a nemesség uralkodik, úgy zsákmányolja ki az államot, mint egy nagybirtokot; amint a burzsoá jut a hatalom élére, úgy használja ki, mint egy gyárat. Az osztályvallás pedig, amíg lehet, tabujával mindezt fedezi.

A közjog még ma is egész sor politikai kiváltságot és gazdasági stratégiai pozíciót biztosít az uralkodó osztály részére: plutokratikus választórendszer, az egyesülési jog korlátozása, a cselédtörvények stb. Ezért az *alkotmányos*

küzdelem, amely az állami életben évezredek át folyt, még nem fejeződött be; rendszerint békésen dül a parlamentben, de gyakran testet ölt utcai tüntetésben, tömegsztrájkban, sőt forradalomban is.

A plebs azonban végre és végérvényesen megértette, hogy az ellenfél fellegvárát nem a feudális hatalmi pozícióknak e maradványaiban kell keresnie, legalább most már nem. Nem politikai, hanem *gazdasági* okokból következik, hogy a „javak elosztása” még a modern alkotmányos államban sem változott gyökeresen. A tömeg ma is keserves nyomorúságban él, mint a feudális korban, vagy legjobb esetben is éppen csak elviselhető ínségben: kemény, megörlő, eltompító robotban; és mint előtte, az ősi kiváltságosok sarjaiból és az újgazdagokból alakult új uralkodó osztály, számra nézve elenyésző kisebbség, immár mérhetetlenné nőtt sarcokat gyűjt be; méghozzá nem csak ellenszolgáltatás nélkül, hanem úgy, hogy vagyonát fitogtatja a munkások előtt tékozló életmódjával. Íme, a termelt javak ádáz elosztásának gazdasági okai mozgatják most már az osztályok harcát, a proletárok és a kizsákmányolók bérharca alakjában, sztrájkok, szakszervezetek és szövetkezetek útján. A gazdasági szervezkedés előbb egyenlő joggal lépett a politikai mellé, aztán vezető szerepre jutott fölötte, végül a szakszervezet uralkodik a párton. Itt tart az állam fejlődése Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban.

Az alkotmányos állam, bár sokkal finomabban differenciálódott és sokkal nyomatékosabban integrálódott, formájára és tartalmára nézve alapjában véve nem volna különb, mint előző fokozatai, ha új nem csatlakozna hozzá elemül a *hivatalnokság*.

A hivatalnok alapjában véve, miután az állam vagyonából fizetik, kiesik a gazdasági érdekküzdelemből: minden korrekt bürokrácia tehát jogosan vallja tisztességükkel összeférhetetlennek a hivatalnokok üzleti vállalatokban való részesedését. Ha ezt az elvet teljesen keresztül lehetne vinni és ha nem vinné magával még a legjobb hivatalnok is osztályának az államról való felfogását, akkor a hivatalnokok testületében tényleg meg volna az a békítő és rendező szellem, amely az érdekharcok fölé emelkedne és elvezetné az államot új céljaihoz. Itt volna az az archimedesi pont, amelyből ki lehetne mozdítani az állam világát.

Sajnos azonban, sem az elvet nem lehet teljesen érvényre juttatni, sem a hivatalnokok nem osztályöntudat nélküli, absztrakt emberek. Nem is szólunk arról, hogy bizonyos fajtájú vállalkozásokban való részvétel, például a mezőgazdasági nagybirtokon, a hivatalnoknak minden államban határozottan nagyobb kvalifikációt ad mindaddig, míg a birtokos nemesség van uralmon; hatalmas gazdasági érdekek gyakorolnak befolyást a hivatalnokra, és pont a legbefolyásosabbakra, és öntudatlanul és akaratuk ellenére a küzdelem közepébe vonják őket.

Apai részről és házasság útján nyert jövedelmek, örökölt birtok és földbirtokkal vagy a tőkével való közeli rokonság csak megerősítik a gyermekszobából elhozott szolidaritást azzal az uralkodó osztállyal, amelyből a hivatalnokok szinte kivétel nélkül származnak. Ha azonban hiányoznának ezek a gazdasági érdekek, a hivatalnokokat kizárólag az államérdek vezetné.

Ebből az okból rendszerint szegény országokban találjuk a legszorgalmasabb, legtárgyilagosabb, legpártatlanságú hivatalnoki kart; Poroszország például azelőtt első sorban szegénységének köszönhette pártatlan tisztviselői karát, amely minden zátonyon átsegítette; ennek a karnak a tagjai rendszerint valóban teljesen távol tartották magukat mindenféle közvetlen és közvetett kereseti foglalkozástól.

A gazdagabb államalakulatokban ritkán találunk ilyen ideális hivatalnoki kart. A plutokratikus fejlődés az egyes embert többé-kevésbé magával rántja a forgatagba és megfosztja tárgyilagosságának és pártatlanságának egy részétől. Mindazonáltal a hivatalnoki kar valamenynyire még most is betölti azt a hivatását, hogy megvédje az állam érdekeit az osztályok érdekeivel szemben és akaratlan ellenére, vagy legalábbis anélkül, hogy tisztán átlátná, úgy védi meg, hogy előbbre juttatja a gazdasági eszközt, ami megteremtette a hivatalnoki kart, a politikai eszközzel szemben való hosszú győzelmi útján. Bizonyos,

hogy a hivatalnokok azt az osztálypolitikát követik, amelyet az államban működő erők alakulása szab meg nekik, és bizonyos, hogy voltaképpen csak képviselői az uralkodók osztályának, amiből származtak. Enyhítenek azonban a harc élességén, meggátolják a túlkapasokat és sürgetik olyan törvényeknek a megváltoztatását, amelyeket megérlelt a társadalmi fejlődés, mielőtt nyílt harc törne ki értük. Ahol derék fejedelmi család uralkodik, amelynek mindenkori feje, Nagy Frigyeshez hasonlóan, „az Állam első tisztviselőjének” tartja magát, oda a mondotak kétszeresen illenek: érdeke, mint az állam állandó intézményének állandó haszonélvezője, mindenekelőtt azt követeli, hogy fokozza a centripetális erőket, a centrifugális erőket pedig gyöngítse. Vizsgálódásunk folyamán gyakran láthattunk megannyi példát a természetes szolidaritásra a fejedelem és a nép között. A befejezett alkotmányos államban, ahol az uralkodó már viszonylag csak végtelenül kis mértékben magángazdasági alany és csaknem egészen hivatalnok, ez az érdekközösség sokkal nyomatékosabban fejeződik ki, mint a feudális és abszolút államban, ahol az uralkodás még, legalábbis félig, magángazdaság.

A kormányzás külső formájának az alkotmányos államban sincs döntő jelentősége: az osztályharcot a köztársaságban is ugyanazokkal az eszközökkel vívják meg, mint a monarchiában, és ugyanahhoz a célhoz is vezet. Mindamellettt igen nagy a valószínűsége annak, hogy

ceteris paribus a monarchiában az állam fejlődésének görbéje egyenesebb és kevesebb másodlagos hullámvonal töri meg: a fejedelem kevésbé érzékeny a napi áramlatokkal szemben, mint a néhány esztendőre választott elnök, kevésbé kell tartania népszerűségének múló csökkenésétől, tehát politikáját is hosszabb időre állapíthatja meg.

Meg kell emlékeznünk a hivatalnoki karnak még egy fajtájáról, amelynek szerepét nem lehet kicsinyelnünk az állam életének magasabb rendű fejlődésében: a főiskolák tudományos tisztviselőiről. Ez a testület nem csupán a gazdasági eszköz alkotása, mint a hivatalnoki kar általában, hanem egyúttal annak a történelmi erőnek is a képviselője, amelyet eddig csak a hódító állam szövetségestársának ismertünk: *az okság iránti vágyé*. Ezt a szükségletet már láttuk akkor, amikor primitív fokon megteremtette a babonát; fattyúhajtását, a tabut, mindenütt megtaláljuk, mint erős fegyvert az uralkodó osztály kezében. De ugyanebből a szükségletből támadt a tudomány is, ami megtámadja és lerombolja a babonát, és így közreműködik a haladás útjának egyengetésében. A tudománynak, és főképpen a főiskolának ez a megbecsülhetetlen történelmi munkaköre.

VII. FEJEZET

AZ ÁLLAM FEJLŐDÉSÉNEK IRÁNYA

Megkíséreltük, hogy főbb vonalaiban felvázoljuk az állam fejlődését, a legtávolabbi múlttól a jelenig, a geológushoz hasonlóan, aki végigjárja a folyamat forrásaitól kezdve, egészen a síkra való kilépéséig. A hullámok szélesen és erőteljesen hömpölyögnek előtte, amíg el nem tűnnek a láthatár ködében, az ismeretlen messzeségben, fel nem derített és neki felderíthetetlen vidékre.

Szélesen és hatalmas erővel hömpölyög a történelem folyama – és máig minden történelem az államok történelme – és eltűnik szemünk elől a jövőendő ködében. Szabad-e feltevéseket állítanunk további folyására, míg „örömmámorban várakozó szülőjének keblére borul?” Lehet-e felállítani tudományosan megalapozott prognózist az államok jövőendő fejlődéséről?

Azt hiszem, igen. Az állam fejlődésének iránya félreismerhetetlenül arra terelődik, hogy önmagát egészen

kiküszöbölje: „kifejlett politikai eszközből” átalakul „szabad polgári egyesüléssé”. Vagyis külső formája lényegileg olyan marad, amilyenné az alkotmányos állam fejlesztette, azaz a hivatalnoki közigazgatás, az eddigi állami élet tartalma azonban, egyik osztálynak a másik által való kizsákmányolása eltűnik. Mivel ilyenképpen sem osztályok, sem osztályérdekek nem lesznek, a jövő államának bürokráciája valóban eléri a közérdekek pártatlan védőjének azon ideálját, amelyet ma nagy fáradsággal igyekszik legalábbis megközelíteni. A jövő „állama” önkormányzat által vezetett „társadalom” lesz.

Könyvtárakat írtak össze az állam és a társadalom fogalmának elhatárolásáról; a mi álláspontunkból könnyen meg lehet oldani ezt a problémát. Az „állam” mindazon emberi összeköttetéseknek foglalata, amelyek a politikai eszköz révén, a társadalom pedig azoknak, amelyek a gazdasági eszközzel teremtődtek meg. Az állam és a társadalom eddig egymásba olvadt, a szabad polgári egyesülés korában nem lesz állam, csak társadalom.

Az állam fejlődésének ez a prognózisa mindazoknak a híres formuláknak összefoglalása, amelyekben a nagy történelemfilozófusok megkísérelték a világtörténelem „értékeredményének” megállapítását. Megvan benne Saint Simon „haladása a háborús tevékenységtől a békés munkáig” éppen úgy, ahogy megvan benne Hegelnek „a szolgaságtól a szabadságig való fejlődése”, Herder elmélete „az emberiesség kifejlődéséről” épp úgy, mint

Schleiermacher eszméje: „az észnek a természetén való áthatolása”.

Korunk elveszítette a klasszikusok és a humanisták üde optimizmusát: a szociológia pesszimizmusa uralkodik a lelkeken; jövődőlésünk aligha fog valahol híveket szerezni. Nem csak azért, mivel az uralkodás haszonélvezőinek osztályöntudata valószínűtlennek tartja, hanem azért is, mert az alsóbb osztályok a legnagyobb hitetlenséggel állnak vele szemben. A proletárelmélet ugyan tulajdonképp azonos végső állapotot jövődől meg, de nem tartja elérhetőnek evolúció, hanem csak a revolúció útján, és a „társadalmat” teljesen eltérően képzei a történelmileg kialakult formától, vagyis a gazdasági eszköz szervezésétől: mint kereskedelem nélkül való gazdasági rendet, mint kollektívizmust. Az anarchista elmélet pedig elválaszthatatlannak tartja az „állam” formáját és tartalmát, mint az érem két felét: nincs „uralkodás” kizsákmányolás nélkül! Szét akarja tehát rombolni az állam formáját és tartalmát, hogy anarchiát teremtsen, még ha fel is kellene áldozni a nagyszerű munkamegosztó közgazdaságnak minden gazdasági hasznát. Még az a nagy gondolkodó, aki az itt ismertetett államelméletnek alapját megvetette, Gumplowicz is pesszimista szociológus, még pedig ugyanabból az okból, mint az általa hevesen támadott anarchisták. Ő is örökre elválaszthatatlannak tartja a formát és a tartalmat, az uralkodást és az osztályok kizsákmányolását; mivel azonban, és azt hiszem helyesen,

lehetetlennek tartja sok embernek végrehajtó hatalommal felruházott kormányzás nélkül való együttélését, az osztályállamot „immanens,” és nem csupán történelmi kategóriának tekinti.

Csak a szociálliberálisok vagy a szabadelvű szocialisták kis csoportja hisz a társadalomnak osztályuralom és osztályok kizsákmányolása nélkül való evolúciójában, amely az egyén politikai mozgásának szabadságán kívül a gazdaságit is megengedi, természetesen a gazdasági eszköz határain belül. Ez volt a régi, a manchesterizmus előtti szociális szabadelvűség hitvallása, ahogy Quesnay, és még inkább Adam Smith hirdette, az újabb korban pedig Henry George és Theodore Hertzka.

Ezt a prognózist kétféleképpen lehet alátámasztani: egyrészt történelmi és filozófiai, másrészt közgazdaságtani módszerrel, az állam és a gazdaság fejlődési irányával, amelyek szemmel láthatóan *egyazon* cél felé tartanak.

Az *állam alakulásának* iránya egyre világosabban mutatja a gazdasági eszköznek a politikai eszközzel való örökös háborújában elért fölényét. A gazdasági eszköz jogát, az egyenlőség és a béke jogát eleinte a vérrokonok kicsiny körére látjuk korlátozva, ami még a legrégebbi társadalmi állapotból maradt ajándékul, míg e paradicsomok körül mindenütt a politikai eszköz forgószele tombolt. Azonban egyre tovább és tovább haladva növekedni látjuk azokat a köröket, amelyekből a béke joga kiűzte ellenségeit, és vele együtt mindenütt a gazdasági

eszköz előrenyomulását látjuk, az egyes csoportok ekvivalens cserekereskedésének fejlődésével. Legelőször talán a tűzcserével, azután az asszonycserével és végül árucserével növekedett egyre a béke jogának területe; megvédte a piacokat, a vásárokhoz vivő utat, azután pedig a vásárra menő kereskedőket.

A tárgyalásunk során láthattuk, hogyan olvasztja magába az „állam” ezeket a békeszervezeteket, és hogyan szorítja ezek vissza egyre nagyobb mértékben az erőszak jogát. A kereskedő joga városi jog lett; az iparváros, a kifejlett gazdasági eszköz aláássa a kifejlett politikai eszközt, a feudális államot az áru- és pénzgazdaságával, a városi lakosság pedig végül nyílt harcban semmisíti meg a feudális állam politikai maradványait, majd visszaszerzi az állam egész népességének szabadságát és az egyenlőséghez való jogát. A városi jogból közjog fejlődik, végül pedig nemzetközi jog.

Most már sehol sem látunk olyan erőt, amely útját állhatná ennek az eddig állandóan működő irányzatnak; ellenkezőleg: a folyamat eddigi akadályai is szemmel láthatóan gyengülnek. Az országok közötti kapcsolatokban egyre nagyobb jelentőségre emelkedik a nemzetközi kereskedelem a háborús politikai szempontoknál; a mozgó tőke, a békejog alkotása a gazdasági fejlődés egyazon folyamatánál fogva egyre nagyobb túlsúlyra kerül a nemzeti földbirtokkal, a háborús jog alkotásával szemben. Egyidejűleg a babona is egyre jobban veszít befolyásából

és így joggal következtethetjük, hogy az az irány, ami teljesen ki akarja szorítani a politikai eszközt és alkotásait, a gazdasági eszköz teljes győzelme útján el is éri a célját.

De felvethetik ellenünk, hogy ezt a győzelmet már el is érte: a modern alkotmányos államban a háború jogának már minden számottevő maradványát kiirtották.

Nem, megmaradt egy jelentős maradványa, csak-hogy gazdasági álarcot visel; látszólag nem jogi kiváltság, hanem gazdasági tulajdon: *a nagybirtok, a politikai eszköz első alkotása és utolsó fellegvára*. Álarca védte meg attól, hogy utolérje a többi feudális alkotásnak a sorsa; a háborús jog ezen utolsó maradványa kétségtelenül az emberiség haladásának végső és egyetlen akadályá is; kétségtelen, hogy a gazdasági élet fejlődése megsemmisíteni készül ezt az akadályt.

Állításomat, amelynek bizonyítását ezen a helyen a tér szűke nem engedi meg, más munkáimban bebizonyítottam, itt csak utalni akarok rájuk. Most csupán a főbb tételeket sorolhatom föl:

A gazdasági eszköz összes termékeinek az alkotmányos állam egyes osztályai között való elosztása, a „kapitalisztikus elosztás”, alapjában véve, a feudális elosztástól semmiben sem különbözik.

Okát az összes számottevő nemzetgazdászok egyértelmű felfogása szerint abban kereshetjük, hogy a „szabad” (vagyis Marx szerint politikailag szabad, de egyúttal

gazdasági tőke nélkül levő) munkások kínálata állandóan meghaladja a keresletet, vagyis a „tőkeviszony” megvan. Mindig két munkás szalad egy vállalkozó után és lefelé licitálnak: a kapitalista osztály részére bizonyos „értéktöbblet” marad, míg a munkás sohasem érheti el, hogy maga is tőkét gyűjtsön és vállalkozó lehessen.

Mi a magyarázata a szabad munkások lefelé való licitálásának?

Az a „burozsá” elmélet, miszerint a kínálat fölöslegét túlságosan sok proletárgyermek nemzése idézi elő, egy logikai hibán alapszik és ellentmond minden ismert ténynek.

Az a proletár elmélet, miszerint maga a kapitalisztikus termelési módszer teremti meg a „szabad munkásokat” azzal, hogy újra meg újra munkamegtakarító gépeket alkot, úgyszintén logikai hibán alapszik és hasonlóképpen ellentmond minden ismert ténynek.

A tények inkább azt mutatják, és a dedukció is ellentmondást nem tűrő módon bizonyítja, hogy a „szabad munkások” tömeges kínálata a nagybirtoktól ered: a kapitalista elosztásnak az elvándorlás és a kivándorlás az okai.

A gazdasági fejlődés irányzata pedig kétségtelenül a nagybirtok kiküszöbölése felé tart, menthetetlenül el fog vérezni „jobbágyainak” jogi fölszabadítása révén, amit a város fejlődése reáknyszerít. Amint a paraszt megkapta a jogot ahhoz, hogy szabadon mozoghasson a földesura

útlevele nélkül, lehetősége nyílt elmenekülni az országból, ami elnyomta őt. A kivándorlás megeremtette a „tengerentúli versenyt” és előidézte a mezőgazdasági termékek árának hanyatlását, valamint állandóan fokozódó munkabért erőszakolt ki. Így a földjáradék kétoldalon is megcsökken és idővel egészen jelentéktelenné válik; itt sem mutatkozik olyan ellenerő, amely megakadályozhatja ezt a folyamatot. A nagybirtok tehát tönkre fog menni; ha pedig megszűnt, a szabad munkásnak szükségem fölül való kínálata is megszűnik és „két vállalkozó fog egy munkás után szaladni s túlcitálják egymást.” A kapitalista osztálynak ekkor már semmiféle értéktöbblete nem marad, a munkás maga is gyűjthet tőkét és lehet vállalkozó. Ezzel a politikai eszköznek utolsó még megmaradt alkotása is kipusztul és a gazdasági eszköz egyedül fog uralkodni. E társadalom *tartalma* a javaknak javakért való, vagy a munkaerőnek javakért való cseréjén alapuló „tisztá gazdaság”, politikai *formája* pedig a „szabad polgári egyesülés”.

Ezt az elméleti levezetést a *történelmi tapasztalat* is megerősíti. Akárhon volt olyan társadalom, amelyben nem látunk egyre növekedő járadékot élvező nagybirtokot, megtalálhatjuk a „tisztá gazdaságot” és az állam formája a „szabad polgársághoz” közeledett.

Ilyen közösség volt Németország csaknem négyszáz esztendőn át, körülbelül a Krisztus születésétől számított ezredik évtől fogva; a primitív nagybirtok társadalmilag

ártalmatlan nagy uradalommá változott, míg körülbelül 1400-ban a politikai eszköz, a rablóhadjárat a szlávok földjén elzárta az Elbától keletre húzódó földet az anyaország bevándorlói elől. Ilyen közösség volt és csaknem változatlanul megmaradt máig is Utah mormon állama, amelynek bölcs földbirtoktörvénye csak kis- és középbirtokot ismer. Ilyen közösség volt Vineland megyéje és városa az Unió Iowa államában mindaddig, amíg minden telepes járadék nélkül kaphatott földet. Ilyen közösség mindenekelőtt Új-Zéland, amelynek kormánya egész erejével segíti a kis- és középbirtokot, míg mindenképpen szorongatja és fel akarja számolni a szabad munkások nélkül egyébként is alig jövedelmező nagybirtokot.

Mindez bámulatosan egyenlően – talán nem mechanikailag – megosztott jólét, de nem gazdagság. *Mert a jólét a fogyasztási javakon való uralmat, a gazdagság azonban embereken való uralmat jelent.* Sehol sem lesz e helyeken „tőke” a termelőeszközökből; nem erőszakolnak ki értéktöbbletet, de nincs is szabad munkás és nincs tőkeviszony. És mindezeknek a közösségeknek politikai formája, amennyire az őket körülvevő és még a háborújog szerint szervezett országok engedik, igen közel áll a szabad polgársághoz és egyre jobban közeledik felé. Az „állam” megszűnik, vagy új országokban, mint Utah és Új-Zéland, csak alig fejlődik ki és egyre nagyobb erővel tör magának utat az osztályharcot alig ismerő emberek ön-

rendelkezési joga. A német birodalomban például párhuzamosan ment végbe a városszövetségek politikai felemelkedése és a feudális állam hanyatlása az ipar emancipációjával (amely akkor még a városok egész plebsét magába foglalta) és a patrícius nemzetségek elenyészésével. Ezt az áldásos fejlődést csak új primitív feudális államoknak a keleti határon való alapítása szakította meg és szakította le gazdasági virágainak bimbóit. Aki hisz a történelem céltudatoságában, kimondhatja, hogy az emberiségnek még egyszer át kellett vergődnie a szenvedések iskoláján, mielőtt megkezdhetette a szabad életet. A középkor kitalálta az önkéntes munka rendszerét, de nem fejlesztette ki egészen annak teljesítő képességét. A kapitalizmus új rabszolgaságának kellett előbb feltalálnia és megerősítenie a kooperáló, műhelyekben megosztott munkának összehasonlíthatatlanul hatásosabb rendszerét, hogy az embert a természeti erők urává, a föld királyává koronázza. Az ókori és a kapitalista rabszolgaság szükségesek voltak: immár feleslegesek. Ha Athénnek a történet szerint minden szabad polgárára öt rabszolga jutott, mai társadalmunk minden polgára mellé sokszorta több rabszolgát állítunk, acélrabszolgákat, akik nem szenvednek, amikor alkotnak. Azóta eljutottunk egy olyan civilizációhoz, ami annyira meghaladja a Periklész-korabeli civilizációt, amennyire modern közösségeink népessége, hatalma és gazdagsága meghaladja Athén párányi kis államáét.

Athénnek pusztulnia kellett a rabszolgaság, mint gazdasági intézmény, a politikai eszköz miatt; nem vitt más út innen a jövőbe, mint a népek halálának útja. A mi utunk az élet felé visz.

Ugyanarra az eredményre jut a történelemfilozófiai fejtegetés, amely az *államok kifejlődésének* irányzatát boncolgatja, mint és a közgazdaságtani tanulmány, amely a *gazdasági fejlődés* irányát boncolgatja: a gazdasági eszköz az egész vonalon győz, a politikai eszköz pedig eltűnik legrégebbi és legszívósabb életű alkotásával: a nagybirtokkal, és a földjáradékkal együtt pusztul a kapitalizmus.

Ez az emberiség szenvedésének és megváltásának útja, Golgotája és feltámadása az örökkévaló birodalomban: a háborútól a békéhez, a hordák ellenséges szétforgácsolásától az emberiség békés együttéléséig, az állatiaságtól az emberiesséig, a rablóállamtól a szabad polgári egyesülésig.